

Дакумэнты і матэрыялы
пра дзейнасьць
мядзельска-смаргонскага
антыкамуністычнага падзем'я
(1948–1950 гг.)

“НЯ БОЙЦЕСЯ
АХВЯРАЎ
І ПАКУТ!”

“DO NOT BE AFRAID OF SACRIFICES AND SUFFERINGS!”

Documents and materials
about the work of the Miadziel-Smarhoń
anticommunist underground
(1948-1950)

Vilnia
Naša Budućynia
2006

“НЯ БОЙЦЕСЯ АХВЯРАЎ І ПАКУТ!”

Дакумэнты і матэрыялы
пра дзейнасьць мядзельска-смаргонскага
антыкамуністычнага падзем'я
(1948-1950 гг.)

Вільня
Наша Будучыня
2006

Укладальник
Міхась Чарняўскі

© Укладаньне. Уступ. Біяграфіі.
М. Чарняўскі, 2006
© Наша Будучыня, 2006

УСТУП

Часам можна пачуць меркаваньне, што ў “саветызаванай” Беларусі не было пасьяваеннага антыкамуністычнага руху, адсутнічалі спробы супраціву рэжыму. Гэтакая думка ня мае нічога агульнага з рэчаіснасьцю. У Беларусі быў шырокі антыкамуністычны супраціў. Але наша краіна знаходзілася тады пад вельмі шчыльным “каўпаком”, і таму зьвесткі пра змаганьне і рэпрэсіі не траплялі на старонкі эўрапейскіх газет, у перадачы радыёстанцый вольнага сьвету. Беларускія змагары за дэмакратыю і нацыянальныя правы не маглі спадзявацца на нейкі розгалас, маральную падтрымку, на памяць у будучым. Лёс іх трагічны, яны сыходзілі ў неведомасьць.

Дасьледваньне паваеннага антыкамунізму ў Беларусі сутыкалася і сутыкаецца з шматлікімі цяжкасьцямі. У часе камуністычнага панаваньня, зразумела, гэта была цалкам забароненая тэма. Але й сучаснай афіцыйнай гістарычнай навукай яна амаль не закранаецца. Толькі асобныя энтузіясты, з уласнай ініцыятывы, спрабуюць вярнуць з забыцьця, ачысьціць ад хлусьні афіцыйнай прапаганды сьветлыя імёны тых, хто хацеў бачыць Беларусь у сям’і вольных і дэмакратычных краін Эўропы. Аднак гэтыя дасьледнікі сустракаюць сур’ёзныя перашкоды, бо судовыя справы ўдзельнікаў супраціву па-ранейшаму знаходзяцца ў сховах Камітэта дзяржбясьпекі і практычна не даступныя гісторыкам. Застаецца спадзявацца на ўспаміны яшчэ жывых нямногіх удзельнікаў змаганьня, іх нашчадкаў ды знаёмых і на сыціплыя сямейныя архівы.

У Беларусі, і асабліва ў яе заходняй частцы, у пасьяваеннае дзесяцігодзьдзе былі істотныя прычыны для актывізацыі антысавецкага руху. Запаланеньне дзяржаўных установаў прыхаднямі з усходу, непасільныя падаткі на сялянства, выпяцьненьне беларускай мовы з грамадзкага жыцьця, уціск моўна-культурных памкненьняў нацыянальных меншасьцяў, рэпрэсіі супраць сьвятарст-

ва, жорсткі перасьлед усіх незадаволеных савецкімі парадкамі стваралі стан акупацыі. Асабліва брутальны наступ на элементарныя правы і свабоды грамадзян разгарнуўся ў сувязі з распачатай прымусовай калектывізацыяй, калі ад сялян адбіралі пакаленьнямі нажытую маёмасьць, а найперш зямлю, калі найбольш працавітых і заможных дэпартавалі ў Казахстан і Сібір. Рэпрэсіі ўзмацняліся і ў сувязі з разьвязанай маскоўскай камуністычнай імперыяй “халоднай вайной” з дэмакратычнымь сьветам. Характэрна, што ў пачатку 1950 году было адноўленае пакараньне сьмерцю, часова скасаванае неўзабаве пасля вайны.

З іншага боку, у Заходняй Беларусі захоўваліся традыцыі патрыятычных рухаў і супраціву камуністычнаму рэжыму. Беларускія школы ў часы германскай акупацыі, арганізацыі Саюзу беларускай моладзі, беларускія газеты і кнігадрук, насуперак памкненьням фашыстаў за тры гады пасьпелі выхаваць ў беларускім патрыятычным духу шмат моладзі. На паўночным захадзе краіны сярод значнай часткі насельніцтва трымалася памяць збройнага змаганьня польскай Арміі Краёвай. У дадатак распаўсюдзілася чаканьне таго, што халодная вайна прайдзе ў сутыкненьне заходніх альянтаў з савецкай імперыяй. “Непазьбежная вайна нясе нам вызваленьне”, — пісалі ўвосень 1949 году смаргонскія падземнікі ў сваіх улётках. Усё гэта ўзмацняла супраціў. Незадаволеныя, актыўныя, ініцыятыўныя пачалі ўтвараць розныя суполкі і арганізацыі. Найбольш радыкальна настроеныя ішлі ў лясy. Менавіта ў 1949–1950 гадох зноў актывізаваліся “лясныя браты”. Іх шэрагі поўніліся тымі, хто ўцёк ад высылкі, пазьбег арышту. У лес пайшлі і так званыя “дзээртыры” — юнакі, “прымусова-добраахвотна” пасланыя на шахты Данбаса ды лесараспрацоўкі Карэліі.

У пасьялаваеннае дзесяцігодзьдзе абласныя суды (а іх у краіне на той час было 12) штогод разглядалі па некалькі дзясяткаў палітычных спраў. Няспынна працавалі і ваенныя трыбуналы. Абвінавачаньні былі аднолькавыя: антысавецкая агітацыя і прапаганда, захоўваньне антысавецкай літаратуры або зброі, удзел у антысавецкай партызанцы або дапамога ёй, удзел у арганізацыях, якія ставілі за мэту “ліквідацыю савецкай улады, адрыў Беларусі ад СССР і ператварэньне яе ў буржуазную дзяржаву”.

Найбуйнейшыя антыкамуністычныя арганізацыі былі зьліквіда-

ваныя карнымі organамі ў першыя пасляваенныя гады. Аднак і пазней зноў і зноў знаходзіліся людзі, асабліва сярод моладзі, якія аб'ядноўваліся дзеля змагання за свабоду і дэмакратыю. У гэтым шэрагу выдатнае месца займае мядзельска-смаргонскае падзем'е вучнёўскай моладзі (1948–1950 гады).

На пачатку 1948 году ў Мядзельскай сярэдняй школе ўзьнікла нелегальная арганізацыя вучняў. Яе пачынальнікам і ідэолагам стаў васьміклясьнік Расьціслаў Лапіцкі (01.09.1928 – 27.10.1950) — перакананы антыкамуніст і беларускі патрыёт, які ўжо меў досвед падземнай працы сярод моладзі паўднёва-ўсходняй Віленшчыны. Акрамя Лапіцкага актыўнасьцю ў Мядзельскай арганізацыі вылучаліся мясцовыя вучні Юзаф Качэрга і Генадзь Нафрановіч, а таксама Факунда Несьцяровіч, які пасля сканчэньня 7-й клясы вучыўся ў Менскім палітэхнікуме. Усяго ж аднадзямцаў набралася да дзясятка хлопцаў і дзяўчат ды і маладых мужчын з навакольных вёсак і мястэчка Кабыльнік (зараз вёска Нарач Мядзельскага раёну).

Падземнікі ладзілі свае сустрэчы ў Мядзелі, часам сустракаліся і ў недалёкім Мікасецку, дзе жыў Лапіцкі. Іх дзейнасьць пераважна абмяжоўвалася вуснай антыкамуністычнай прапагандай. Р. Лапіцкі змайстраваў прыймальнік, з дапамогай якога яны атрымлівалі інфармацыю заходніх радыёстанцый аб міжнародным становішчы, якую пашыралі сярод аднаклясьнікаў і мясцовых сялян. Адначасова на друкавальнай машыныцы, якую меў Ю. Качэрга, рабілі ўлёткі і распаўсюджвалі іх у Мядзелі ды навакольных вёсках. Улёткі вылучаліся антыкамуністычным радыкалізмам:

“Сьмерць вырадкам роду чалавечага!

Партызаны!

Падпольшчыкі!

Стойце на абароне сваёй справы! Беражыце ў сабе сьвятую нянавісьць да камунізму, які нявечыць і разбэшчвае чалавецтва. Біце сталінскіх шакалаў!

Моладзь!

Не губляй сумленьня, змагайся супраць тых, хто сьлепа верыць ў ладман камунізму, узначаленага хрыстапрадаўцамі — Юдамі. Яны хочуць усіх нас расьпяць на пяціканцовай зьвязьдзе.

Да зброі! Ня бойцеся ахвяраў і пакут!

Уперад, да сьветлай будучыні!

Вашыя браты.”

Падземнікі, рыхтуючыся да пачатку блізкай вайны з заходнімі дэмакратыямі і пашырэння антыкамуністычнай партызанкі, планавалі і больш актыўныя дзеянні — у некаторых пры ператрусах пачатку 1950 году знайшлі зброю і выбуховыя матэрыялы.

Восеньню 1949 году Р. Лапіцкі з маці, ратуючыся ад голаду і нястач, перабраўся ў Смаргонь. Пайшоўшы вучыцца ў 10-ю клясу мясцовай школы, ён і тут распачаў актыўную працу па стварэнні антыкамуністычнай арганізацыі. Гэтаму спрыяла атмасфера пасіўнага і актыўнага супраціву, што панавала ў тым краі.

Падземны рух аб'яднаў каля паўтара дзясятка пераважна школьнікаў 7–10-х клясаў, якія паходзілі з Смаргоні і навакольных вёсак, а таксама некаторых жыхароў больш сталага ўзросту. На школьных перапынках, вечарынах, у клубе, дзе Лапіцкі зарабляў граньнем на піяніна, вялася антыкамуністычная агітацыя. Самі ж падземнікі найчасцей збіраліся ў хаце Цыбоўскіх, дзеці якіх былі актыўнымі ўдзельнікамі арганізацыі. Р. Лапіцкі змог здабыць друкавальную машынку і запас капіявальнай паперы. Гэта дазволіла арганізаваць на сялібе Ахрамовічаў каля вёскі Чарняты масавы друк улёткаў.

Не парываліся сувязі і зь мядзельскай часткай падзем'я. Яны ажыццяўляліся праз Факунду Несьцяровіча і самога Расьціслава Лапіцкага, які ездзіў да сваіх аднадумцаў у Нарацкі край.

Асаблівай актыўнасьці дзейнасьць Смаргонскай арганізацыі дасягнула ў канцы 1949 году. Напярэдадні дня “сталінскай канстытуцыі” падземнікі падрыхтавалі мноства ўлёткаў, якія ўначы расклеівалі на слупох, сьценах дамоў і агароджах, нават на будынках райкаму партыі і міліцыі. Ва ўлётках насельніцтва заклікалася не плаціць падаткаў, не ўступаць у калгасы, арганізоўваць супраціў рэжыму. Кожная зь іх закончвалася словамі: “Сьмерць Сталіну!” Акрамя таго, падземнікі рыхтаваліся ўзарваць будынак раённай друкарні.

Пасьля першага ж распаўсюду ўлёткаў у горадзе зьявілася шмат супрацоўнікаў службы бясьпекі, вайскоўцаў, і быў наладжаны кругласутачны нагляд за вуліцамі. Пачаліся розшукі ўдзельнікаў акцыі. Высачыць падземнікаў было няцяжка. Зусім маладыя, некаторыя нават непаўналетнія, яны не валодалі ўсімі сакрэтамі

канс'пірацыі, і ў школе шмат хто здагадаўся пра існаванне арганізацыі.

У сьнежні быў арыштаваны Расьціслаў. Карныя органы, не дамогшыся прызнання, часова выпусцілі яго на волю. Паводле пастановы арганізацыі, яе кіраўнік павінен быў перайсьці на нелегальнае становішча і пакінуць горад. І Лапіцкі таемна перабраўся на Мядзельшчыну.

Уначы зь 1 на 2 лютага 1950 году ў хаце Цыбоўскіх эмгэбісты зрабілі засаду. Затрымлівалі ўсіх, хто прыходзіў; трапіла ў іх рукі і частка падземнікаў. У лютым—сакавіку 1950 арыштаваных набралася да двух дзясяткаў, у тым ліку і зь Мядзельшчыны. Сябар Мядзельскай арганізацыі Генадзь Нафрановіч зь Юшкавічаў пры спробе затрымання застрэліўся. Расьціслаў Лапіцкі быў арыштаваны на канс'пірацыйнай кватэры ў Кабыльніку.

Арыштаваных падземнікаў трымалі ў Вялейскай і Маладзечанскіх турмах. Сьледчыя лютавалі на допытах неміласэрна, сярод іх вылучаўся сваім садызмам нейкі Пахомаў. Асабліва даставалася хлопцам. Ім выбівалі зубы і ламалі рэбры, заганялі іголки пад пазногці, садзілі на ножкі ўслона, трымалі да мяжы вар'яцтва пад кроплямі халоднай вады, рабілі іншыя самыя дзікунскія вычварэнствы.

17–20 ліпеня 1950 году ў Маладзечне адбыўся суд Ваеннага трыбуналу Беларускай вайскавай акругі. Амаль усе падсудныя трымаліся мужа. Асабліва нязломным быў Расьціслаў Лапіцкі. Яго апошнія слова стала абвінавачаньнем нялюдзкаму рэжыму. Прысуджаны да расстрэлу, ён адмовіўся пісаць прашэньне аб памілаваньні.

Судом ваеннага трыбуналу былі засуджаныя:

Лапіцкі Расьціслаў — пакараньне сьмерцю,

Несьцяровіч Факунда — расстрэл, заменены на 25 гадоў зняволеньня,

Ахрамовіч Зянон — 25 гадоў,

Ахрамовіч Аўгусьцін — 25 гадоў,

Ахрамовіч Ганна — 25 гадоў,

Блізьнюк Восіп — 25 гадоў,

Карней Анатоль — 25 гадоў,

Качэрга Юзаф — 25 гадоў,
Лапыцька Софія — 25 гадоў,
Сташкевіч Эдуард — 25 гадоў,
Хацілоўскі Тадэвуш — 25 гадоў,
Цыбоўская Леакадзія — 25 гадоў,
Цыбоўскі Часлаў — 25 гадоў,
Юшкевіч Тамара — 25 гадоў,
Юшкевіч Тацяна — 10 гадоў,
Іваноўскі Канстанцін — 10 гадоў,
Пашкевіч Зьбігнеў — 10 гадоў.

Яшчэ раней, у траўні таго ж году, Маладзечанскім абласным судом былі засуджаныя тыя, хто “ведаў, але не данёс”:

Ашукоўская Часлава — 8 гадоў;

Барташэвіч Марыя — 10 гадоў;

Юзаф Качэрга апавядаў паводле словаў Факунды Несьцяровіча, які вярнуўся з сталінскіх канцлягераў, пра апошнія хвіліны жыцця кіраўніка мядзельска-смаргонскага падзем’я:

“Восеньскай ноччу Расьціслава Лапіцкага і Факунду Несьцяровіча павезьлі ў падвэйлейскі лес. Падвялі да выкапанай ямы, паставілі побач. Зачыталі прысуд да расстрэлу Факунду. А затым тут жа абвясьцілі пастанову Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета СССР аб яго памілаваньні. Зачыталі такі ж прысуд да расстрэлу Расьціславу. Аднак рашэньне аб памілаваньні не абвешчалі. А яно ж было і на Лапіцкага. Аднак той катэгарычна, яшчэ ў турме, адмовіўся ад няпрошанай ласкі. Грымнуў стрэл і юнак упаў. Салдаты хутка закапалі яму...”

У катавальні МГБ трапілі ня ўсе ўдзельнікі падземнага руху. Некаторых удалося схаваць. Балазе ніякіх сьпісаў сяброў арганізацыі карным органам знайсці не ўдалося.

Пакараньне асуджаныя адбывалі ў канцлягерах Сібіры і Казахстану, на лесанарыхтоўках, будаўнічых работах, у шахтах і на рудніках. Непаўналетнія трымаліся ў спэцыяльных дзіцячых калёніях. Пасьля сьмерці Сталіна былыя падземнікі ў сярэдзіне 50-х былі вызваленыя. Па вяртаньні зь зьняволеньня хто застаўся на Бацькаўшчыне, хто выехаў у Польшчу, Летуву, Расею. Катаваньні і катаржная праца пакінулі цяжкі сьлед — каля паловы зь іх ужо не жыве.

Удзельнікі мядзельска-смаргонскага падзем'я былі шчырымі вернікамі-хрысціянамі — каталікамі і праваслаўнымі, большасць іх мела выразную нацыянальную свядомасць — беларускую або польскую, але ўсіх іх яднала і натхняла змаганьне з камуністычным акупацыйным рэжымам.

У кнізе выкарыстаныя фотаздымкі аўтара, а таксама Валера Мазынскага, Часлава Каспарэўскага, Максіма Чарняўскага, Ніны Шыдлоўскай, фотаматэрыялы з Маладзечанскага рэгіянальнага архіву, Мядзельскага гістарычна-краязнаўчага музэю, з прыватных архіваў Зянона Ахрамовіча, Чаславы Ашукоўскай, Тацяны Байкачовай, Соф'іі і Яна Дзяргачоў, Андрэя і Анатоля Карнеяў, Антона Мелеца, Соф'іі Лапыцкі, Ядвігі Таразевіч, Зьбігнева Пашкевіча, Аляксандры Сташкевіч, Тадэвуша Хацілоўскага, Леакадзіі і Ядвігі Цыбоўскіх, Віктара Шоця.

Шчыра дзякую таксама сябром Беларускага грамадзкага аб'яднаньня “Ветэраны Адраджэньня” ды іх прыхільнікам за падтрымку маёй працы.

БІЯГРАФІІ

АХРАМОВІЧ Аўгусьцін (1882, в. Чарняты Смаргонскага р-ну — 1976, Эльблэнг, Польшча).

Селянін з аднаселі (хутару) каля Чарнятаў непадалёку Смаргоні, бацька Зянона. Восеньню 1949 г. спрыяў смаргонскім падземнікам у друкаваньні антыкамуністычных улётак, даў для гэтых мэтаў памяшканьне на хутары. Арыштаваны ў канцы сакавіка 1950 г. і засуджаны летам таго ж году на 25 гадоў зьняволеньня. Пакараньне адбываў у менскіх турмах і лягерах Хабараўскага краю. Вызвалены ў 1955 г., вярнуўся ў Чарняты. Пазьней выехаў зь сям'ёй у Польшчу.

АХРАМОВІЧ (Максімовіч) **Ганна** (1890, в. Ахрэмаўцы Браслаўскага р-ну — 1977, Эльблэнг, Польшча).

Маці Зянона Ахромовіча. Восеньню 1949 г. на аднаселі каля Чарнятаў спрыяла смаргонскім падземнікам у друкаваньні антыкамуністычных улётак — гатавала ім ежу і карміла. Арыштаваная ў канцы сакавіка 1950 г. і засуджаная ўлетку таго ж году на 25 гадоў зьняволеньня. Пакараньне адбывала ў Бабруйску, а затым у лягерах Хабараўскага краю. Вызвалена ў 1955 г., вярнулася ў Чарняты. Пазьней выехала з мужам і сынам Зянонам у Польшчу.

АХРАМОВІЧ Зянон (13.12.1930, в. Чарняты Смаргонскага р-ну; жыве ў Эльблэнгу, Польшча).

Нарадзіўся ў сям'і Аўгусьціна і Ганны Ахромовічаў — удзельнікаў падземнага руху на Смаргоншчыне. Увосень 1949 г. у Смаргоні ў доме Цыбоўскіх пазнаёміўся з Расьціславам Лапіцкім ды іншымі ўдзельнікамі падземнай арганізацыі. Па іх прапанове дапамагаў друкаваць на бацькоўскай сялібе антыкамуністычныя улёткі, распаўсюджаў іх па навакольных вёсках і на паромнай пераправе церазь Вяльлю. Арыштаваны 2 лютага 1950 г. і засуджаны ўлетку таго ж году ў Маладзечне на 25 гадоў зьняволеньня. Па-

караньне адбываў у асноўным у Сьвярдлоўскай вобласьці на леса-нарыхтоўках і будаўнічых работах. Вызвалены ў 1956 г. Вярнуўся на Смаргоншчыну і неўзабаве разам з бацькамі выехаў у Польшчу.

АШУКОЎСКАЯ (Галумян) **Часлава** (08.12.1932, г. Шаркаўшчына Віцебскай вобл.; жыве ў Туапсэ, Расея).

Навучаючыся ў Смаргонскай сярэдняй школе, пазнаёмілася з вучнямі-антыкамуністамі, ведала пра існаваньне арганізацыі, сябрвала і спачувала падземнікам, але да актыўнай дзейнасьці далучыцца не паспела. Была арыштаваная разам з Марыяй Барташэвіч 23 сакавіка 1950 г. 8 траўня таго ж году атрымала 8 гадоў зьняволеньня “за недоносительство”. Як непаўналетняя, першы год утрымлівалася ў дзіцячай калёніі, далейшы тэрмін адбывала ў канцлягерах за Сьвярдлоўскам, дзе працавала на розных цяжкіх работах. Улетку 1954 г. вызвалена і вярнулася ў Смаргонь. Тут выйшла замуж. Зараз па сьмерці мужа жыве ў Расеі.

БАРТАШЭВІЧ (Абумава) **Марыя** (1926, в. Кунцаўшчына Смаргонскага р-ну — ? Комі, Расея).

Нарадзілася непадалёку Крэва ў невялікай вёсачцы Кунцаўшчына. Восеньню 1949 г., калі была ўжо ў 10-й клясе Смаргонскай сярэдняй школы, даведалася ад сяброў пра антыкамуністычную дзейнасьць падземнай вучнёўскай арганізацыі. Арыштаваная 23 сакавіка 1950 г. На допытах усё адмаўляла. Асуджаная разам з Ч. Ашукоўскай 8 траўня таго ж году на 10 гадоў “за недоносительство”. Тэрмін зьняволеньня адбывала, паводле сьведчаньня суседзяў, у Комі. Пасьля вызваленьня тамсама і засталася, выйшаўшы замуж. Памерла больш за 10 гадоў назад.

БЛІЗЬНЮК **Восіп** (12.12.1930, в. Шаматова Смаргонскага р-ну — 01.08.1994, пахаваны ў Шаматове).

Нарадзіўся ў шматдзетнай сялянскай сям’і. Вучыўся ў Смаргонскай школе. За ўдзел у падземнай антыкамуністычнай арганізацыі смаргонскіх школьнікаў (падрыхтоўка дывэрсійнай акцыі — зьнішчэньня друкарні) у лютым 1950 г. арыштаваны, а ўлетку таго ж году засуджаны на 25 гадоў зьняволеньня ў канцлягерах. У 1955 г. вызвалены і вярнуўся на Бацькаўшчыну ў родную вёску.

ІВАНОЎСКІ Канстанцін (03.01.1930, в. Дэгісі Смаргонскага р-ну; жыве ў в. Дэгісі).

Скончыў Сольскую сямігодку, а затым пайшоў вучыцца ў Смаргонскую сярэдняю школу. Ведаў пра існаванне Смаргонскай арганізацыі школьнікаў, але чыннага ўдзелу ў яе працы ня браў. Арыштаваны, калі быў вучнем 9-й клясы, у лютым 1950 г. На допытах ні ў чым не прызнаўся. Засуджаны на 10 гадоў зняволення. Пакаранне адбываў у Сьвярдлоўскай вобласці на лесанарыхтоўках і будаўнічых работах. У лютым 1954 г. вызвалены. Вярнуўся ў родную вёску, працуе ў сельскай гаспадарцы.

КАРНЕЙ Анатоль (07.08.1928, в. Міцкавічы Смаргонскага р-ну — 15.07.2004, пахаваны ў в. Міцкавічы).

Вучыўся ў Смаргонскай сярэдняй школе. У лютым 1950 г., калі быў вучнем 9-й клясы, арыштаваны і ў ліпені таго ж году засуджаны па справе мядзельска-смаргонскага падзем'я (распаўсюд улёткаў) на 25 гадоў зняволення ў канцлягерах. У сярэдзіне 50-х гадоў выйшаў з няволі з падарваным здароўем. Вярнуўся на Бацькаўшчыну. Працаваў у калгасе, пераважна кавалём.

КАЧЭРГА Юзаф (27.09.1930, в. Качаргі Мядзельскага р-ну; жыве ў Шчэціне, Польшча).

Нарадзіўся ў шматдзетнай і паважанай аднавяскоўцамі сям'і земляроба і рыбака. У першыя гады вайны быў сувязным аддзелу Арміі Краёвай. Вучыўся ў Мядзельскай сярэдняй школе, дзе пазнаёміўся з Расьціславам Лапіцкім ды іншымі сябрамі падземнай арганізацыі школьнікаў. Зь вясны 1948 г. ўдзельнічаў у таемных сходах, друкаваў і распаўсюджваў улёткі антыкамуністычнага зместу, перахоўваў зброю і выбуховыя рэчывы, трымаў сувязь з кіраўніком арганізацыі Лапіцкім пасля яго перасялення ў Сморгонь. 10 лютага 1950 г. яго арыштавалі ў школе на ўроку, утрымлівалі ў турмах Вялейкі і Маладзечна. 20 ліпеня 1950 г. разам з іншымі ўдзельнікамі мядзельска-смаргонскага антыкамуністычнага руху засуджаны Ваенным трыбуналам Беларускай вайскавай акругі на 25 гадоў зняволення ў канцлягерах. Тэрмін адбываў пераважна ў Карлагу каля г. Тэміртаў (Казахстан) — у каменаломні, а затым на будаўніцтве.

Пасьля суду над Юзафам рэпрэсавалі і ягоную сям'ю: выгналі з працы сястру, на 5 гадоў пасадзілі ў турму бацьку.

Улетку 1956 г. Ю. Качэрга вярнуўся на Мядзельшчыну, а ўвосень таго ж году разам з бацькамі і сёстрамі выехаў у Польшчу.

ЛАПІЦКІ Расьціслаў (01.09.1928, в. Касута Вялейскага р-ну — расстраляны 27.10.1950 пад Вялейкай).

Нарадзіўся ў шматдзетнай сям'і праваслаўнага сьвятара Аляксандра Лапіцкага. Дзеці Лапіцкіх былі знаёмыя з друкаванай у Заходняй Беларусі патрыятычнай літаратурай, падтрымлівалі сувязі з навучэнцамі Віленскай беларускай гімназіі. У часе Другой сусьветнай вайны бацька з жонкай і найменшым сынам Расьціславам (старэйшыя сыны і дачка жылі ўжо асобна) пераехаў на Мядзельшчыну, дзе атрымаў у Кабыльніку царкоўны прыход. Пасьля выгнаньня немцаў зь Беларусі на пачатку восені 1944 г. Расьціслаў пайшоў вучыцца ў толькі што адчыненую Кабыльніцкую сямігодку. У гэты ж час праз старэйшага брата Алега Лапіцкага — навучэнца Віленскай духоўнай сэмінарыі — ён далучыўся да падземнай патрыятычнай арганізацыі беларускай моладзі Віленшчыны і Вільні. Пасьля выкрыцьця арганізацыі і арышту значнай часткі яе ўдзельнікаў 16-гадовы Расьціслаў быў таксама засуджаны — на тры гады зняволеньня, як непаўналетні. Аднак па амністыі ў сувязі зь перамогай над фашысцкай Нямецчынай у 1945 г. быў вызвалены з турмы і вярнуўся ў Кабыльнік, дзе працягваў школьнае навучаньне. Пасьля сьмерці бацькі ў 1946 г. асірацелая сям'я — маці і сын — зімой 1947 году перабіраецца ў Мікасецк непадалёку Мядзела, дзе Расьціслаў спрабаваў знайсці нейкі заробак пры мясцовай царкве. Зь Мікасецку ж ён хадзіў у 8-ю і 9-ю клясы Мядзельскай дзесяцігодкі.

Расьціслаў Лапіцкі быў надзвычайнай асобай, надзеленай многімі талентамі, з шчырай і добрай душой, адкрытай на чужы боль. Ён выдатна маляваў, добра сьпяваў і граў на розных музычных інструмэнтах. Меў здольнасьці да майстраваньня і вынаходніцтва — рабіў радыёпрыёмальнікі, змайстраваў “электрамашыну”, каб лячыць хворых, драўляны ровар, мог зладзіць выбуховую прыстасову.

Расьціслаў Лапіцкі ў Кабыльніку і асабліва ў Мядзельскай школе выразна вылучаўся сваімі антыкамуністычнымі і патрыятычнымі настроямі. Сваіх думак і перакананьняў не хаваў, зь юначым запалам адстойваў іх нават на ўроках.

Сярод мядзельскіх вучняў Расьціслаў знайшоў аднадумцаў, якія не прымалі камуністычнага рэжыму, што ўсталяваўся ў Беларусі. Гэта былі найперш Факунда Несьцяровіч зь Юшкавічаў і Юзік Качэрга з Качарог. Часта зьбіраліся ў Мядзелі, дзе кватаравалі вучні, або ў Мікасецку на кватэры Лапіцкіх ці ў хаце каго-небудзь зь мясцовых сялянаў. У пачатку 1948 г. па ініцыятыве Расьціслава была створаная падземная арганізацыя, якая найперш займалася друкам і распаўсюдам улётак антыкамуністычнага зьместу.

Увосень 1949 г. Расьціслаў з маці перабраўся ў Смаргонь, да сваіх родзічаў. У Смаргоні Расьціслаў пайшоў у 10-ю клясу мясцовай школы. Ён і тут адразу ж пачаў шукаць сяброў — тых, каму неабьякавы лёс Бацькаўшчыны. Пачалася агітацыя на школьных перапынках, на вечарынах у клубе, дзе Расьціслаў зарабляў іграй на піяніна. Набралася каля паўтара дзясятка аднадумцаў.

Смаргонскія падземнікі разгарнулі шырокую ўлёткавую антыкамуністычную кампанію. Аднак у пачатку сьнежня Расьціслава Лапіцкага арыштавалі, а затым часова адпусьцілі на волю. Нарада сяброў падземнай арганізацыі пастанавіла, што Лапіцкаму неабходна пакінуць Смаргонь. І ён зноў таёмна вярнуўся на Мядзельшчыну. Нейкі час быў у Мікасецку, Юшкавічах, Качаргох. Затым, ужо моцна прастуджаны, перабраўся да знаёмых у Кабыльнік. Тут яго знайшоў ягоны паплечнік з Смаргоні Часлаў Цыбоўскі і перадаў прапанову партызанаў Арміі Краёвай пераправіць яго за мяжу. Аднак цяжка хворы Расьціслаў ня змог выкарыстаць гэтую магчымасьць. У Кабыльніку яго ізноў арыштавалі. Да суду ўтрымлівалі ў турмах Вялейкі і Маладзечна, дзе на допытах жорстка катавалі.

Суд над Расьціславам Лапіцкім і большасьцю ўдзельнікаў мядзельска-смаргонскага падзем'я адбыўся ў Маладзечне ў ліпені 1950 г. Кіраўнік арганізацыі трымаўся мужа і нязломна, браў усю віну на сябе. Ён закідаў камуністам, што тыя прымусам заганяюць

людзей у калгасы, душаць непамернымі падаткамі, жорстка караюць за любы пратэст, закрываюць цэрквы і касцёлы. Падсудны не апраўдваўся, а абвінавачваў камуністычны рэжым. Ваенны трыбунал Беларускай вайскавай акругі прысудзіў Расьціслава Лапіцкага да расстрэлу. Патрыёт можна ўспрыняў такі прысуд і катэгарычна адмовіўся ад прапановы прасіць памілаваньня.

Уначы з 27 на 28 кастрычніка 1950 г. Расьціслаў Лапіцкі быў расстраляны ў лесе пад Вялейкай.

ЛАПЫЦЬКА (Лапіцкая) **Софія** (25.11.1931, в. Алянец Смаргонскага р-ну; жыве ў Гіжыцку, Польшча).

Вучылася ў Смаргонскай сярэдняй школе і ўдзельнічала ў падземным руху смаргонскіх школьнікаў, трымаючы сувязь з арганізацыяй празь сяброўку Тамару Юшкевіч. Займалася распаўсюдам улётак у Смаргоні. 3 лютага 1950 г. арыштаваная. У Маладзечне, разам зь іншымі ўдзельнікамі мядзельска-смаргонскага падзем'я, была засуджаная на 25 гадоў зняволеньня. Працавала ў Сібіры на лесанарыхтоўках, будаўніцтве чыгункі, на заводзе па перапрацоўцы сьлюды. Часта хварэючы, змагалася за выжываньне. Улетку 1956 г. С. Лапыцька вярнулася ў Смаргонь, дзе скончыла вячэрнюю сярэднюю школу. Потым паехала ў Казахстан, дзе выйшла замуж за старэйшага брата Расьціслава Алега — таксама былога палітвязьня. Пасьля забойства мужа выехала ў 1979 г. зь дзецьмі ў Польшчу да найстарэйшага з братоў Лапіцкіх — Вадзіма.

НАФРАНОВІЧ **Генадзь** (1929, в. Юшкавічы Мядзельскага р-ну — ?.04.1950, пахаваны ў Юшкавічах).

Пад час навучаньня ў Мядзельскай сярэдняй школе на пачатку 1948 г. уступіў у падземную антыкамуністычную арганізацыю. Удзельнічаў у распаўсюдзе ўлётак і назапашваньні зброі. У 1949 годзе далучыўся да партызанскай групы, якая дзейнічала на поўначы Мядзельшчыны. У красавіку 1950 г. застрэліўся, калі быў асочаны і абкружаны міліцыяй на сядзібе родзіча ў в. Палуяны.

НЕСЬЦЯРОВІЧ **Факунда** (08.03.1929, в. Юшкавічы Мядзельскага р-ну — 14.11.1987, пахаваны ў Баляслаўцу Шлёнскім, Польшча).

Нарадзіўся ў сям’і, якая перасьледвалася савецкімі ўладамі. Вучыўся ў Мядзельскай сярэдняй школе. Там пазнаёміўся з Расьціславам Лапіцкім і пад ягоным уплывам улучыўся ў антыкамуністычны рух. Сходы падземнікаў найчасцей адбываліся ў мястэчку ў доме “Зьвяружкаў”, дзе Несьцяровіч кватараваў з іншымі школьнікамі. Ф. Несьцяровіч удзельнічаў у распаўсюдзе антысавецкіх улётак і здабываньні зброі для арганізацыі. Пасьля заканчэньня 7-й клясы паступіў у Менскі палітэхнікум, але не перапыняў сувязі з паплечнікамі. Прывяжджаў у Сморгонь, дзе забіраў новыя ўлёткі для распаўсюду ў сталіцы. Арыштаваны ў лютым 1950 г. у бацькоўскім доме, калі прыехаў на канікулы. Паводле словаў былых мядзельскіх вучняў, пры ператрусе на Мядзельшчыне ў яго была знойдзена зброя і выбуховыя рэчывы. На працэсе ўдзельнікаў мядзельска-смаргонскага падзем’я Ваенны трыбунал Беларускай вайскавай акругі прысудзіў Факунду Несьцяровіча, які лічыўся намесьнікам Лапіцкага ў арганізацыі, да расстрэлу. Уначы з 27 на 28 кастрычніка 1950 г. быў вывезены з Вялейскай турмы, разам з Расьціславам Лапіцкім, у лес на расстрэл. Над выкапаным долам яму была зачытаная пастанова Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета СССР аб замене сьмяротнага пакараньня на 25 гадоў зьняволеньня. А Лапіцкі ж быў тут жа расстраляны.

Пакараньне Ф. Несьцяровіч адбываў пераважна ў Варкуце на розных работах, у тым ліку і будаўнічых. Пад канец 50-х гадоў вызвалены. Неўзабаве разам з бацькамі выехаў у Польшчу. Там скончыў будаўнічы інстытут, працаваў на розных будоўлях.

ПАШКЕВІЧ Зьбігнеў (12.10.1928, в. Крапіўна Сморгонскага р-ну; жыве ў Маладзечне).

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і, якая ў часе нямецкай акупацыі і ў першыя паваенныя гады супрацоўнічала з Арміяй Краёвай. Брат Зьбігнева пад мянушкай “Рамбальскі” быў жаўнерам-краёўцам і загінуў у баі з чырвонаармейцамі. Зьбігнеў вучыўся ў Сморгонскай сярэдняй школе і ведаў пра існаваньне падземнай арганізацыі вучняў. У пачатку 1950 г. арыштаваны і летам таго ж году засуджаны на 10 гадоў зьняволеньня ў канцлягерах — за “недоно-

сительство“. Пакараньне адбываў пераважна на Архангельшчыне на лесанарыхтоўках. Пасьля сьмерці Сталіна вярнуўся на Бацькаўшчыну.

СТАШКЕВІЧ Эдуард (28.03.1928, в. Дэгісі Смаргонскага р-ну — 19.03.1974, пахаваны ў Солах).

Пасьля заканчэньня Сольскай сямігодкі прадоўжыў навучаньне ў Смаргонскай сярэдняй школе. Належаў да падземнага руху школьнікаў, узначаленага Р. Лапіцкім. Удзельнічаў у выпуску ўлёткаў ды іх распаўсюдзе. На пачатку 1950 г., калі быў вучнем 10-й класы, арыштаваны, а ўлетку таго ж году па справе мядзельска-смаргонскага падзем'я асуджаны на 25 гадоў зьняволеньня ў канцлягерах. Пакараньне адбываў разам зь іншымі ўдзельнікамі падзем'я З. Ахрамовічам і К. Іваноўскім пераважна ў Сьвярдлоўскай вобласьці на лесанарыхтоўках і будаўнічых работах. Вярнуўся на Бацькаўшчыну з падарваным здароўем у 1956 г. Спачатку працаваў на Смаргонскай машынна-трактарнай станцыі, а пасьля заканчэньня Полацкага сельгастэхнікуму быў загадчыкам сельгасучастка ў Солах. Памёр заўчасна, на 46-м годзе жыцьця.

ХАЦІЛОЎСКІ Тадэвуш (11.06.1931, г. Сморгонь — 02.08.2002, пахаваны ў Сморгоні).

Нарадзіўся ў шматдзетнай сям'і. Пасьля вайны вучыўся ў Смаргонскай сярэдняй школе, адначасова з прычыны нястачы мусіў зарабляць працай кінамэханіка ў мясцовым клубе. Займаўся радыёсправай, з дапамогай сканструяванага радыёпрыёмальніка наладжваў калектыўныя слуханьні заходніх радыёстанцый. Восеньню 1949 г. пазнаёміўся з кіраўніком падземнай арганізацыі Р. Лапіцкім. Арыштаваны ў сакавіку 1950 г. і летам таго ж году Ваенным трыбуналам Беларускай вайскавай акругі асуджаны па справе мядзельска-смаргонскага падзем'я на 25 гадоў зьняволеньня. На цяжкасьць прысуду паўплывала ягонае асаблівае прыныповае пазіцыя на допытах і ў судзе. Пакараньне адбываў у канцлягерах Сібіры (на лесанарыхтоўках і будаўніцтве чыгункі) і Казахстану (ў конегадоўчым саўгасе). Вызвалены ў лютым 1954 г. Вярнуўся ў Сморгонь.

ЦЫБОЎСКАЯ (Дамброўская) **Леакадзія** (03.12.1930, в. Соргаўцы Смаргонскага р-ну; жыве ў Сопаче, Польшча).

Нарадзілася і выхоўвалася ў сям’і, звязанай з польскім патрыятычным рухам, старэйшая сястра Часлава Цыбоўскага. Ад восені 1941 г. была сувязной Арміі Краёвай пад мянушкай “Дарота”.

Пасля вайны вучылася ў Смаргонскай школе, адначасова працавала школьным бібліятэкарам. Восеньню 1949 г. улучылася ў антыкамуністычны рух, у хаце яе бацькоў адбываліся рэгулярныя сходы вучняў-падземнікаў. Удзельнічала ў агітацыйных акцыях, у тым ліку ў распаўсюдзе ўлётак. Арыштаваная 2 лютага 1950 г., а летам таго ж году засуджаная па справе мядзельска-смаргонскага падзем’я на 25 гадоў зняволення. Тэрмін адбывала ў Іркуцкай вобласці на лесанарыхтоўках, перапрацоўцы сьлюды, сельгаспработах. Вызваленая ў 1956 г., вярнулася на Бацькаўшчыну і неўзабаве, выйшаўшы замуж, выехала ў Польшчу. Актыўна ўдзельнічае ў працы аб’яднання колішніх палітвязьў.

ЦЫБОЎСКІ Часлаў (01.01.1932, г. Смаргонь — 07.08.1978, пахаваны ў Дзяржоневе, Польшча).

Малодшы брат Леакадзіі Цыбоўскай. Калі вучыўся ў 9-й клясе Смаргонскай сярэдняй школы, увосень 1949 г. разам зь сястрой ды іншымі вучнямі актыўна ўлучыўся ў падземны антыкамуністычны рух. Удзельнічаў у друку і распаўсюдзе ўлётак. Сустрэкаўся з Р. Лапіцкім у студзені 1950 г., калі апошні перайшоў на нелегальнае становішча. Арыштаваны ў лютым 1950 г., а летам таго ж году засуджаны на 25 гадоў зняволення ў канцлягерах. Тэрмін адбываў у Казахстане, нейкі час разам зь Ю. Качэргам і К. Іваноўскім. Вярнуўся ў сярэдзіне 50-х гадоў у Смаргонь з падарваным здароўем і неўзабаве выехаў у Польшчу. Памёр на 46-м годзе жыцця.

ЮШКЕВІЧ Тамара (1932, г. Смаргонь — 1982, пахаваная ў Смаргоні).

Старэйшая сястра Тацяны Юшкевіч. Вучылася ў Смаргонскай сярэдняй школе. Восеньню 1949 г. далучылася да падземнай вучнёўскай антыкамуністычнай арганізацыі. Актыўна ўдзельнічала ў распаўсюдзе ўлётак. Арыштаваная ў лютым 1950 г., летам таго ж

году засуджаная на 25 гадоў зняволення ў канцлягерах. Пакараньне адбывала ў Забайкальлі, на лесанарыхтоўках ды іншых работах. Выйшла на волю ўвосень 1954 г. і вярнулася ў Смаргонь. Мясцовае начальства доўгі час не давала магчымасьці ўладкавацца на працу. Загінула, зьбітая на вуліцы аўтамашынай.

ЮШКЕВІЧ (Буцько) **Тацяна** (1934, г. Смаргонь; жыве ў Вільні).

Малодшая сястра Тамары Юшкевіч. Вучылася ў Смаргонскай сярэдняй школе. Увосень 1949 г. удзельнічала ў распаўсюдзе антыкамуністычных улёткаў. У лютым 1950 г. была арыштаваная, а летам таго ж году засуджаная. Як непаўналетняя атрымала 10 гадоў утрыманьня ў дзіцячых працоўных калёніях. Адбывала пакараньне ў Львове і Харкаве, працавала ў швейных цэхах. Вызваленая ў лютым 1954 г., вярнулася ў Смаргонь. У 1957 г. выйшла замуж і выехала да мужа ў Вільню.

Удзельнікі падзем'я і іх блізкія родзічы сьцьвярджаюць, што некаторыя сябры Мядзельскай арганізацыі не былі выкрытыя сьледчымі органамі і засталіся на волі — Ірына Паўлючонак з Юшкавічаў, Іван Грачанік з Унукаў, Браніслаў Пісарчык з Пярэградзьдзя, “малады пекар” зь Мядзела.

Важна адзначыць, што антыкамуністычны рух мядзельскай і смаргонскай моладзі ня быў выключнай зьявай ў тагачасным палітычным жыцці на Маладзечаншчыне. Абласны суд за 1950 г., калі судзілі арганізацыю Расьціслава Лапіцкага, разгледзеў 30 палітычных справаў, а за 1951 г. — каля 40.

Акрамя таго, трэба мець на ўвазе, найбольш сур'ёзныя справы разглядаў не абласны суд, а (як і ў выпадку мядзельска-смаргонскага падзем'я) Ваенны трыбунал Беларускай вайсковай акругі. Так што ўсяго толькі за два гады па Маладзечанскай вобласці атрымліваецца больш за 70 палітычных працэсаў. А былі ж тады яшчэ 11 абласцей — Менская, Гарадзенская, Берасьцейская, Баранавіцкая, Полацкая, Віцебская, Магілёўская, Гомельская, Бабруйская, Палеская, Пінская. Няхай ва ўсходніх рэгіёнах антыкамуністычны супраціў быў слабейшы, аднак у цэлым за 1950–1951 гг. выходзіць больш за паўтысячы палітычных працэсаў. А калі палічыць ўсе пасьялаваенныя гады савецкай Беларусі?!

УСПАМІНЫ І ДАКУМЕНТЫ

Зянон Ахрамовіч

Улёткі вырашылі друкаваць на хутары

Бацька мой Аўгустын Феліксавіч нарадзіўся ў 1882 годзе ў вёсцы Чарняты, дакладней на спадчынным хутары пры гэтай вёсцы, а памёр 30 гадоў назад, г. зн. у 1976 годзе. Перад Першай сусьветнай вайной ён працаваў у Пецярбурзе на Пуцілаўскім заводзе. Праўда, у рэвалюцыю ня лез і палітыкай не займаўся. Там пазнаёміўся з маёй будучай мамай Ганнай Мікалаеўнай Максімовіч, якая нарадзілася ў 1890 годзе на Браслаўшчыне ў вёсцы Ахрэмаўцы. Яна ў Пецярбурзе таксама працавала. Вось там і пабраліся. А як наступіў мір у 1920 годзе паміж Польшчай і Савецкай Расеяй, вярнуліся ў Беларусь, у Чарняты, на сваю гаспадарку. Дзядуля мой да гэтага часу ўжо памёр, а бабуля была яшчэ жывая, але скоро памерла.

У татавай сям’і нас было чацьвёра — сястра і трое хлопцаў. Я быў самы маладзейшы, нарадзіўся апошнім 13 сьнежня 1930 году. А старэйшымі за мяне былі Міша і Валодзя. Сястра Тамара была найстарэйшая і яна яшчэ жыве. А браты памерлі ўжо.

Як прыйшлі “тыя саветы”, то нас ціснулі, што дваюрадныя браты ўсе былі падафіцэрамі ў польскім войску. Адзін дваюрадны брат Янак быў у Старой Вялейцы камендантам паліцыі. А яго родны брат Віктар быў сяржантам у Горадні. Юлік у Вільні стаў плютановым. А Франак капралам заводовым (прафесійным) у Смаргоні. А ўціск быў найбольшы, калі пасья Другой сусьветнай вайны пачалі ствараць калгасы. Ніхто не хацеў уступаць у калгас, дык душылі падаткамі. Заплоціш падаткі, дык празь месяц зноў накладаюць. Ну і мусілі. А наша вёска, можна сказаць, была там найбагацейшая. Зямля была розная. Але ў нас было ўсіх 28 розных гаспадарак, 10 зь іх мелі па 100 гектараў зямлі. а як прыйшлі ра-

сейцы, то можна было мець толькі да 25 гектараў. А падаткі плацілі за ўсё, за ўсе 100 гектараў.

За польскім часам я пайшоў у школу ў Гарыдзеняты. Пасьпеў скончыць дзьве клясы, а як прыйшлі першыя саветы, адсадзілі на клясу назад. А немцы прыйшлі, зноў назад. Пры немцах заняткі былі, можа, адзін год, а потым рускія партызаны спалілі школу і ўжо далей нікай школы не было. А школа была не летувіская, а беларуская. Гэта Смаргонь вайной была пад Летувой, а мы былі за Вяльлэй, таму адносіліся да Беларусі. І займаўся я дома на гаспадарцы, а ў іншую школу не пайшоў.

Вайной у нас партызаны былі і тыя і тыя, але рускіх было больш, чым акаўцаў. Польскія церазь Вяльлю пераяжджалі, а рускія недалёка былі. Міцкавічы, Хаўсты — іх базы там былі. Забіралі ўсё, нават мячыкі ў футбол гуляць. Майго бацькі родная сястра працавала ў Вільні ў школе, прыбіральніцай. Дык — якія мячыкі, алоўкі — прывозіла сюды, бо вайной нічога нідзе нельга было купіць. Калі хадзілі ў школу, дык як картку паперы якую знайшоў, на ёй і пішаш.

А як саветы прыйшлі другім разам, то школу зрабілі ў нас, у Чарнятах. Але я хадзіў у школу толькі зімой, цёплым часам трэба было рабіць у гаспадарцы, бо брата Валодзю забралі на фронт, ён быў у штрафным батальёне. Але як скончылася вайна, ён як паляк перайшоў у польскае войска.

Сястра замужам была. Муж яе і браты мужа таксама былі ў войску. Сьвёкар сястры быў зусім хворы, а гаспадарку меў хоць і дробную, але добрую. Таму я мусіў і ім памагаць. Як паходзіш за плугам якіх восем—дзесяць гадзін, дык потым нічога ўжо ў галаву не ідзе.

У Чарнятах я скончыў пачатковую школу, а сем клясаў ужо скончыў у Польшчы.

Як прыяжджаў у Смаргонь, то часта заходзіў да землякоў, да Цыбоўскіх, з сынам якіх, Чэсікам, сябраваў. Вось там і пазнаёміўся з Расьціславам Лапіцкім. Цыбоўскія былі родзічы мужа маёй сястры. Заяжджаліся, каб воз паставіць, зайсьці гарбаты папіць.

Калі я сустракаўся з Слаўкам у Цыбоўскіх, ён агітаваў мяне, каб далучыўся да змаганьня супраць камуністаў. А ўлеткі выра-

шылі друкаваць на нашым хутары, бо жылі ў зацішным месцы, нікога чужых блізка не было. У нас была лазьня, пабудаваная зусім у лесе. Вось там і друкавалі.

Ва ўлётках найбольш пісалася пра ўціск народу, пра калгасы, што касыцёлы і цэрквы закрывалі, людзей вывозілі, судзілі ні за што.

Машынку мы нясылі ў Чарняты, загорнутую ў торбе, утрох — я, Чэсік і Славік. Друкаваў пераважна Лапіцкі, і крыху Чэська.

Бацькі мае ведалі, чым мы займаемся. Часам мы там у лазьні друкавалі цэлымі днямі. То бацькі прыходзілі і клікалі есьці. Усе ведалі, і брат старэйшы ведаў — Валодзя. Віктар і Сяргей — два-юрадныя браты, а Валодзя, які да гэтага служыў у польскім войску, быў родны.

Друкавалі досыць часта. У тыдзень, можа, раз. А праз два тыдні — абавязкова. Друкаваць Расьціслаў прыходзіў заўсёды ўдвох з Чэсікам. Аддрукаваўшы, улёткі забіралі з сабой у Смаргонь.

У самой Смаргоні ўлёткі я не распаўсюджаў. Я ўдзельнічаў у расклеіваньні ўлётак па навакольных вёсках. Найбольш каля парона. Тады моста церазь Вяльлю не было, і там заўсёды перад паронам былі чэргі людзей, цэлымі днямі. І я там улёткі раскідваў і расклеіваў. Клеіў мучным клеём.

З Дэгісяў у нашай арганізацыі было двух: Косьця Іваноўскі і Эдзік Сташкевіч.

Я, калі прыехаў у Польшчу, таксама не казаў, што быў асуджаны за палітыку і сядзеў. Бо і тут усім кіравалі камуністы і мне не далі б працы.

Арыштавалі мяне 2 лютага. Прыехалі на наш хутар позна вечарам, ужо было цёмна. Славік ужо быў арыштаваны, а 3 лютага ўзялі Цыбоўскіх — Чэську і Лёню, дзяўчат Юшкевічаў — Таню і Тамару. А потым ужо Іваноўскага, можа, празь якія два тыдні.

Прыехалі да нас на хутар каля 11-й вечара. Потым салдаты з Лапіцкім і машынкай з хутара пайшлі. Нікога з нас не забралі і мяне пакінулі дома. Але так яны зрабілі толькі выгляд, што пайшлі. Наш сабака быў вельмі разумны, даваў знак брэхам, што яны каля хаты. Яны думалі, што я пабягу да якога суседа і яны яшчэ некага змогуць арыштаваць. А раніцай выйшлі з кустоў і мяне забралі. І я ўпёрся, што маці і бацька нічога ня ведалі, усё ўзяў на сябе. А іх арыштавалі ажно ў канцы сакавіка.

Гналі з хаты пяхком, да Ёкропінкі. Ва Ёкропінцы стаяла машына і ў Смаргонь ужо павезьлі на машыне. У будынку Смаргонскай міліцыі былі і першыя допыты. Вёў іх палкоўнік МГБ Пахомаў. Ён потым быў і ў Маладзечне. У Вялейцы нас пасьля суду трымалі, а ў Маладзечне ў турме ў Галінове. Была яна палітычная. Нас трымалі ў падвале, а на паверхах вялі сьледства.

У Смаргоні трымалі тыдзень. І штодня былі допыты, але ўдзень. Бывала, і ўначы выклічуць, але ня так рэгулярна, як у Маладзечне.

А ў Маладзечне дапытвалі толькі ноччу. Як час настане, дык і забіралі на допыт. Раніцай адводзілі ў камэру, але спаць нельга было. Мусіў быў хадзіць па камэры. І гэта было горай, чым біцьцё. Траціў памяць, пухлі ногі, бяз памяці чалавек быў. А ў Смаргоні такога яшчэ не было, там давалі спаць.

З Смаргоні ў Маладзечна павезьлі не цягніком, а машынай, “ва-ранком”. Прывезьлі ў турму, у Галінова.

Спачатку ў камэры са мной быў з Дэгісяў Іваноўскі. Але мы не былі знаёмыя, і ня ведалі, каго за што арыштавалі. А Эдзік Сташкевіч з маім бацькам сядзеў у адной камэры. А маму трымалі ў турме каля вакзала.

Дапытваліся: “Чаму не падабаецца савецкая ўлада? Хто быў яшчэ ў вашай арганізацыі? Давай, раскажвай — хто яшчэ з вамі быў, хто ведаў пра вашу дзейнасьць?”

Біцьця мала было. Найбольш карцэр і бяссоннасьць. Была такая адзіночка пад лесьвіцай, там нават нельга і выпрастацца. Спрабавалі і біць, я зусім ня чую левым вухам — цалкам адбітае. Але найгорш было алоўкам. Сядзіць вось так насупраць і алоўкам стукае, як коле, у грудзі. Спачатку нічога, быццам забаўляецца, але потым, яшчэ аловак не даходзіць да тваіх грудзей, а боль ужо ажно ў мозг б’е. І тут вось на грудзёх плямы чорныя парабіліся ад таго алоўка. Кожны сьледчы меў свой спосаб допытаў.

Перадачы прыносіў або брат, або старэйшая сястра, якая была замужам у Авечках. Цяжка і ім было з тымі перадачамі, бо насіць трэба было ажно тром чалавекам, а ўсю ж гаспадарку ўжо забралі. Хоць яшчэ судовага рашэньня аб канфіскацыі маёмасьці не было, ды ўжо нічога на гаспадарцы нельга было рабіць. Перадачы былі і ў час сьледства. Але трэба было мець дазвол на гэта ад сьледчага.

Суд адбываўся ў Маладзечне, у Галінове — былым афіцэрскім казіно. Доўжыўся, можа, дні два. Нас на суд прывялі ўсіх разам, 21 чалавека. І тут мы ўсе ўбачылі адзін другога. Там доўгага разьбіральніцтва не было. Адчыталі толькі абвінавачаньне і за што. Які параграф і ўсё. Усіх так па чарзе. Урэшце прысуды. У сваю абарону амаль нічога і не давалі сказаць. Лапіцкі выступаў. І ў апошнім слове ён папрасіў прабачэньне ў нас, што так сталася.

Мне далі 25 гадоў. Расстрэл — Лапіцкаму і Несьцяровічу. Несьцяровічу расстрэл, бо ён быў нібы намесьнікам Лапіцкага. Ён быў ужо ў палітэхніцы ў Менску, пайшоў у навуку і таму быў асабліва небясьпечны.

На памілаваньне было дазволена падаваць толькі засуджаным на сьмерць — Лапіцкаму і Несьцяровічу. А нам ніякага абскарджаньня не дазвалялася.

Адразу ж пасля суду нам завязалі вочы і павялі. Пакінулі на некалькі гадзін у пачакальні, і затым павезьлі ў Вялейку, і дзяўчат, здаецца, таксама. Везьлі зь зьвязанымі шнурам рукамі і ні перамаўляцца, ні пераглядацца не дазвалялі.

У Вялейцы трымалі ў цемры ў падвале. Са мной быў Несьцяровіч. Але ні пра што мы асабліва не размаўлялі. Па-першае, не хацелася ні пра што гаварыць, па-другое — баяліся стукачоў, якіх заўсёды падсаджвалі да вязьняў, каб пачуць нейкія сакрэты. У Вялейцы мы сядзелі амаль тры месяцы. Было цёпла, на допыты ўжо не цягалі, на работы не вадзілі. Пакінулі ў спакоі і можна было спаць, колькі хочаш — і днём і ноччу.

З Вялейкі нас павезьлі перад Божым Нараджэньнем. На перасылцы ў Воршы (ці Бабруйску?) трымалі каля месяца. Затым — у вагоны і павезьлі. Са мной быў Іваноўскі і Сташкевіч. І зь перасыльнага пункту ў лагпункт таксама нас траіх завезьлі. І былі мы там, у Паўднёвай Таліцы, утрох тры гады. А потым я застаўся, а іх вывезьлі.

Тадэвуша Хацілоўскага судзілі разам з намі.

На судзе амаль ніхто не прасіў, каб далі лагаднейшы прысуд. А Лапіцкі сказаў, што калі б выйшаў з турмы, працягваў бы і надалей сваю барацьбу.

У Паўднёвай Таліцы я быў увесь час. Работы былі ў лесе — лесапавал. Быў арыштаваны на дваццатым годзе. А ў лесе асноўная

робота была — адсякаць сукі, складаць іх у лаўжы і паліць. Сукі секчы было цяжэй за якую іншую работу. Палілі ўвосень і ўзімку, а ўлетку не палілі — былі б пажары, бо скрозь тоўсты мох і падлесак. Улетку таксама пілавалі лес, а сукі складалі ў лаўжы і трымалі іх так да позняй восені.

У лягеры нас ахоўвала войска, якім камандаваў лейтэнант, а яго жонка загадвала архівам. І яна нам казалася: “Не думайце, што вы столькі сидеть будзеце. Посмотрите — выйдете. Не беспокойтесь”.

У нас былі толькі палітычныя, бытавікоў не было. Толькі як пачалі нас адпускаць, то нашы месцы запаўнялі бытавымі — злодзеямі ды іншымі. Таму ў нас адзін у другога ня кралі і не адбіралі. Што каму належала, той тое і атрымліваў. Некаторыя, што траплялі да нас зь іншых лягераў, дзе панавалі бытавікі, апавядалі, што падпісваліся, нібы атрымалі пасылкі, а самі на вочы іх ня бачылі. А калі напамніш пра пасылку, то “воры” саб’юць і ўсё. А ў нас таго не было.

Была Паўднёвая Таліца і проста Таліца. Дык там зрабілі штрафны лягер, куды пасылалі тых, хто адмаўляўся хадзіць на працу — “воры в законе”. Давалі да году адсідкі, больш не давалі, бо да году там ніхто і не дажыў бы. Яны сядзелі ў камэрах, выходзіць на тэрыторыю зоны не дазвалялі, раз у дзень давалі гарачы суп. Які там суп? Гнілая бульбіна ў бруднай вадзе ды 100 грамаў хлеба. Сёння 200 грамаў — гэта добры кавалак хлеба. Нам давалі 800 грамаў, тым, хто працаваў у лесе. Невялікі бохан такі, кантаваты, сьпечаны ў форме. А тыя 100 грамаў атрымліваліся адной скібкай хлеба. І ім давалі на дзень толькі паўлітра вады. Пасьля месяца адседкі ў такой турме на калені станавіліся, каб брыгадзіры ці майстры забралі іх з гэтага месца на працу ў звычайны лягер.

Нейкіх брацтваў, таварыстваў па нацыянальнасьцях асабліва не было. Але мы — я, Іваноўскі і Сташкевіч — з адной мясцовасьці, былі адзін аднаму як браты. І так усе. Брыгадзір у нас быў азербайджанец, Вагід. Таго чалавека рэдка спаткаеш. Быў лётчыкам грамадзянскай авіяцыі. Лётную школу скончыў яшчэ да вайны. І яго засудзілі, што працаваў на немцаў. На Каўказе. Быў вельмі справядлівы. Сядзелі там і за Армію Краёву, і за беларускія справы. Але ўжо не магу ўспомніць іхныя прозьвішчы. Адзін зь іх каля Горадні жыў.

Пасьля сьмерці Сталіна раптоўнай зьмены не было. Калі Сталін памёр, мы цешыліся, а з аховы сёй-той плакаў. Пазьней тыя, хто добра сябе зарэкамендаваў на працы і ў паводзінах, атрымалі пропуск і маглі на нейкі час выходзіць за зону. Апошні год я таксама меў пропускі на выхад зь лягеру. Але спачатку нам зьнялі палову тэрмінаў зьнявольеньня. У Маскве гэта пастанавілі і нам у лягер прыслалі такую пастанову.

Галоўны мэханік і прараб ды іншыя работнікі і спэцыялісты — усе былі зьняволеныя. Галоўны прараб раней быў зьняволены. Але ён скончыў свой тэрмін і там застаўся. Меў высылку і ня мог адтуль выехаць.

А начальнік лагпункту, калі нас толькі прывезьлі, быў казак, а пазьней быў зь Менску. Зямляк. А жонка яго была таксама зь Менску і заўсёды, калі якое сьвята набліжалася, Божае Нараджэньне ці што іншае, булку сьпячэ ў печы, як намалюе. Жонка ў краме працавала, за зонай. Дык ставілася да нас лепш, як да сваіх.

Грошы плацілі. Апошнім часам я добра зарабляў. Я быў электрапільшчыкам. Але на рукі не давалі болей як 100 рублёў. Калі тую сотку расходаваў, то мусіш пісаць начальніку просьбу на новую частку грошай. А апошнім часам я зарабляў нават па 1200 рублёў. Як вярнуўся дахаты і пайшоў у Смаргоні на лесазабуд, атрымліваў толькі 700 рублёў. А ў лягеры я вырабляў 250—300 працэнтаў.

Для вызваленьня прыехала адмысловая камісія. Кожнага паасобку выклікалі, разглядалі паперы. Пасьля камісіі быў у лягеры тры ці шэсьць дзён, ажно пакуль не далі паперы, што ўжо можна ехаць дадому.

Ужо перад камісіяй за нейкія паўгоду мы ведалі, што скоро выпусьцяць. Мяне трымаў начальнік, бо не было замены. Ён хацеў, каб я застаўся ў яго працаваць. Казаў: “Тут будзеш мець кватэру дармавую, асьвятленьне дармавое, дровы гатовыя. А там што? Вернешся дахаты — гэтулькі не заробіш. А тут ад 3 да 5 тысяч штомесяц будзеш мець”. Я напісаў бацькам, а яны былі ўжо дома, і што рабіць? Бацькоў выпусьцілі год раней.

На дарогу далі білет, харчоў і грошы, што засталіся. І праз Маскву, у нармальным вагоне, ажно да Смаргоні. Прыехаў раніцай. Ішоў пешкі, але ехала з малачарні з нашай вёскі на кані дзяўчына і, мусіць, пазнала мяне: “Калі хочаш — садзіся і паедзем”.

Падвезла да Чарнятаў. Коні тады былі такія худыя, што ледзь цягнулі. Ад вёскі яшчэ мусіў ісьці два кілямэтры празь лес. А з суседніх вёсак хлопцы з школы вярталіся роварамі і бацькам паведамлілі.

На хутары засталіся часткі маёмасьці Мішы і Валодзі, большасьць жа была канфіскаваная па прысуду. А якраз быў сенакос, і там на лузе былі мужчыны і кабеты. І як убачылі, што я вярнуўся, то пачаўся такі шум, і наляцела цэлы падворак. Акурат потым быў фэст у Жодзішках каля касьцёла, а я і касьцюма фактычна ня меў. То калега, які быў у Латвіі, у капальні, і вярнуўся, даў мне свой касьцюм. Брат ровар даў. Дык я амаль не адпачыўшы, ня спаўшы, паехаў. А вечарам — на танцы. Танцы былі там на месцы ў Жодзішках, па дарозе — у Расьле, у Казянятах, у Гарыдзенях.

З будучай жонкай я быў знаёмы яшчэ да турмы. Па суседзтве былі чатыры дзяўчынкі. Адна зь іх вучылася ў маёй мамы шыць. І мы проста сябравалі. Але як вярнуўся, то на гэтым фэсьце я падшоў да яе, а яна мяне не пазнала, павярнулася і пайшла. Тым часам хлопцаў у вёсках было мала, бо як хто пойдзе ў войска, то назад ужо і не вяртаўся. Ну, як яна ня хоча, то і я не хачу. І не сустракаўся з ёю. А потым у калгасе быў такі сход, з аркестрам — адкрыцьцё новага клюбу. І тады мы зь ёй зноў спаткаліся.

Пасьля звароту зь лягеру мяне на тры месяцы забралі на вайсковыя зборы і выдалі ваенны білет, бо я рэабілітаваны. З войска вярнуўся і пайшоў на тартак у Смаргонь.

У лягеры яшчэ ня ведаў пра выезд у Польшчу. А тут ужо ў Смаргоні прыехала дваюрадная сястра зь Лідзбарку і ўгаварыла ехаць у Польшчу. І я недзе месяцаў шэсьць вырабляў розныя паперы на выезд у Польшчу. Пад канец кінуў тартак і працаваў вартаўніком.

У Польшчу мы выехалі ў 58-м годзе.

Можна было адразу зь лягеру ехаць у Польшчу. А потым не пускалі. Мусіў вярнуцца туды, дзе арыштавалі і там ужо вырабляць паперы на выезд.

У жонкі дзядзька быў у польскім войску, у касьцюшкаўскім, і то не пусьцілі ў Польшчу. І ў Маскву езьдзіў. Сам едзе, але дачка нарадзілася ў 1950 г. і яна ўжо грамадзянка Беларусі. Пакідайце дачку тут, бо вы палякі, а дачка — беларуска і застанецца тут. Брат быў у польскім войску таксама, дэмабілізаваўся і вярнуўся, дык у ваенкамаце нават ваеннага білета не замянілі, а перакрэсьлілі і

напісалі — беларус. І не пускаюць, бо ў цябе напісана — беларус. А ён кажа: “Калі я перакрэсьлю і напішу — амэрыканец, вы мяне пусьціце ў Амэрыку?”

У мяне самога трое дзяцей і ўсе нарадзіліся ўжо тут у Польшчы. Я нават прыехаў у Слупск тут, а жонка прыехала тры месяцы пазьней, бо рабіла дакумэнты.

Спачатку мы былі ў Лідзбарку-Мазурскім, на гаспадарцы. У невялікім гарадку. Далі кавалак зямлі. але ня меў здароўя. І зараз вось хварэю — і астма і праблемы з страўнікам. А ў той час у Польшчы ў вёсках яшчэ не было адпаведнага лячэньня. За лячэньне трэба было плаціць і рабіць трэба было. Далі 10 гектараў, але можна было дабіраць арэндай. Але тут быў і Міхал зь сям’ёй, і цешча. Зямлю і будынкі падзялілі. Стала цесна. І я пакінуў усіх і паехаў. А бацькі мае пабылі ў Лідзбарку год і прыехалі да мяне сюды ў Эльблэнг.

Я ў Эльблэнг пераехаў у 65-м годзе. А дзеці ўсе нарадзіліся ў Лідзбарку. Дачка — інжынэр-магістар па будоўлях, але працуе тут настаўніцай. Зяць, ён ужо паходзіць з Польшчы, таксама інжынэр-магістар будаўнік, працуе адміністратарам. Сын будаўнік-тэхнік і працуе як адміністратар. Другі сын тэхнік-будаўнік і працуе як кіраўнік будоўлі.

Мама памерла праз год пасля бацькі. У Чарнятах большасць праваслаўных. Сястра мая за каталіком. Другі мой брат каталік, а жонка зь сям’і праваслаўных. Мама выйшла за тату, павянчаліся ў касьцёле, але яна засталася праваслаўнай ажно да канца жыцця, а спавядацца хадзіла і да папа і да ксяндза. Мама маладзейшая за бацьку на 8 гадоў.

Пасля суду бацька спачатку быў у Менску. Можа год ці два, а мамуся ў Бабруйску была, як швачка. А потым іх вывезьлі ў Хабарўскі край. У розныя месцы. Сядзелі ў лягерах, але амаль не працавалі, бо былі старыя. Мама часам у зоне займалася як швачка. Нам можна было перапісвацца — два лісты на год. Пасля сьмерці Сталіна дазваляліся два лісты ў месяц. Але хто хацеў, то мог пісаць хоць 20 лістоў у месяц. Я — бацьку і матцы, і брату і сястры.

Там вялікае значэньне мела, які начальнік лягэру.

Запісана ў красавіку 2006 г. у Эльблэнгу, Польшча

П Р И Г О В О Р
ИМЕНЕМ СОЮЗА СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК
1950 июля 17-20 дня.

Военный трибунал Белорусского военного округа в закрытом заседании в городе Молодечно в составе: председательствующего подполковника юстиции Васильева, народных заседателей ст. лейтенанта Суздальцева и ст. лейтенанта Коржинова, при секретаре ст. лейтенанте Казакове, без участия представителей гособвинения и защиты, рассмотрено дело по обвинению

Ахрамович Анны Николаевны, 1890 года рождения, уроженки дер. Ахромовцы Браславского р-на, Полоцкой области, белорусски, гр-ки СССР, беспартийной, замужней, до ареста проживавшей в деревне Черняты, Сморгонского р-на, работавшей рядовой колхозницей, в преступлениях, предусмотренных стст. 26-63-1, 22-70, 22-71 и 72 п "а" УК БССР.

Материалами предварительного и судебного следствия Военный трибунал установил:

руководствуясь стст. 319 и 320 УПК БССР военный трибунал приговорил

Ахрамович Анну Николаевну на основании ст. 63-1 УК БССР к заключению в ИТЛ сроком на 25 лет, с поражением в правах на 5 лет и с конфискацией всего имущества.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Выписка верна:

суд. секретарь ВТ БВО ст. лейтенант а/с (Козаков).

СССР

.....
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ИТЛ-Н
20 июля 1956 г.
ВФ/н

СПРАВКА № 033602

Выдана гражданину Ахрамович Зенону Августовичу, год рождения 1930, национальность, уроженцу д. Чернята Сморгонского р-на Молодечненской области в том, что он содержался в местах заключения МВД с 2 февраля 1950 г. по 20 июля 1956 г., откуда освобожден на основании Указа пред. Верх. Совета СССР от 24.3.56 г. за нецелесообразностью дальнейшего содержания в ИТЛ со снятием судимости и поражения прав.

Следует в месту жительства Молодечненская обл., г. Сморгонь Сморгонского р-на.

Начальник подразделения ИТЛ-н (Шеховцев)

Начальник части (Соболев)

АРХИВНАЯ СПРАВКА

В документах Центрального государственного архива Октябрьской революции и социалистического строительства Республики Беларусь имеются сведения о том, что АХРАМОВИЧ Зенон Августович 17-20 июля 1950 года был осужден Военным трибуналом Белорусского военного округа по ст. 63-1 к 25 годам исправительно-трудового лагеря с поражением прав на 5 лет и конфискацией имущества.

Директор Центрального государственного архива Октябрьской революции и социалистического строительства Республики Беларусь

..... В.Д. Селеменев

16 марта 1992 г.

Часлава Ашукоўская (Галумян)

Мы выжылі, бо з намі быў Бог

Мяне арыштавалі 23 сакавіка 1950 году на ўроку літаратуры. Тады я была вучаніцай 9-й клясы. У клясу ўвайшло дваіх у вайсковай форме і спыталі: “Хто тут Ашукоўская Часлава?” Мне ад страху мову заняло, і я паволі абсунулася пад парту. Да мяне падышла настаўніца літаратуры і спыталася: “Ну, што ты там нарабіла?” Затым гэтыя вайскоўцы ўзялі мой партфель і сказалі заклашыці рукі за сьпіну, а самой партфель несці не дазволілі.

Спачатку мяне пасадзілі ў Сморгоні ў КПЗ, гэта маленькае падвальнае памяшканьне. Там было шмат пацукоў. Яны глядзелі на мяне, а я з жахам — на іх. Увесь час паўтарала малітвы, якім навучылі мяне ў дзяцінстве. У гэтай камэры сядзела тры дні. Затым мяне і яшчэ адну дзяўчынку, вучаніцу 10-й клясы Марыю Барташэвіч пасадзілі на грузавую машыну. Машына была адкрытая, і ў

ёй знаходзілася 5 канваіраў. Мне здалося, што нас павязуць на рас-
стрэл. Тады я не разумела, што павінны быць допыты, суд і г.д.
А калі машына скранулася і выехала на шашу ў бок Менска, я з
палёгкай уздыхнула. Значыць, нас вязуць у вялікі горад. Гэта нада-
ло мне сілы, і я ўзняла вочы на неба. Гэта было сакавіцкае начное
неба, а на ім тысячы зорчак...

Нас прывезлі ў абласны цэнтр Маладзечна. Размясцілі з
Марыяй па розных камэрах. Затым пачаліся допыты, вочныя
стаўкі. На допыты вывозілі з завязанымі вачмі, на “варанку”.
У нашыя часы такія машыны наводзілі на людзей жах, іх яшчэ на-
зывалі “чорны воран”. Мяне прывозілі ў паўпадвальныя памяш-
каньні з доўгімі да бясконцасьці калідорамі, дзе толькі ў канцы
паварочвалі ў пакой допытаў і там разьвязвалі вочы. Допыты ця-
нуліся доўга і знясільвалі. Часам ішлі ў ход іголки, але толькі
зьлёжку. Пачыналася з таго, дзе, калі, пры якіх абставінах пазнаё-
мілася з падземнікамі? Хто яшчэ ведаў пра ўлёткі, дзе здабывалі
шрыфт і г.д. Гэта працягвалася бясконца.

Пра гэта я нічога ня ведала, таму не прызнавала сябе вінаватай.
Толькі на апошніх допытах пры вочных стаўках я была вымуша-
ная прызнацца, што ведала пра існаваньне падземнай моладзевай
арганізацыі.

У траўні 1950 году ў Маладзечне адбыўся суд. Нас было двое —
я і Марыя Барташэвіч, бо мы абвінавачваліся па адным артыкуле:
“недоносительство” на рыхтаваны контрарэвалюцыйны выступ
моладзі. Марыю Барташэвіч засудзілі на 10 гадоў пазбаўленьня
волі з паражэньнем у правоў. А мне, калі судзьдзя коса паглядзеў
у мой бок і ўбачыў, што каля лавы падсудных стаіць змарнелая
істота, якая не дацягваецца да верху стаяка, тэрмін зьнізілі да 8 га-
доў, з паражэньнем правоў.

Увосень гэтага ж году мяне накіравалі ў лягерную калёнію Го-
меля, дзе на швейнай фабрыцы мы шылі розныя рэчы.

Праз год, калі мне споўнілася 18 гадоў, нас пагрузілі ў таварныя
вагоны і павезлі на Ўрал у Салікамскую тайгу на лесапавал.
Везлі надзвычай доўга. У вагонах было вельмі холадна, ежы нам
не давалі, толькі ахова часам прыносіла ў баку вадку. У нас дзера-
вянелі рукі і ногі, і мы клаліся, цесна прытуліўшыся адна да адной,

і варочаліся па камандзе. Дзяліліся апошнімі сухарыкамі, якія бацькі прывезьлі нам перад этапам.

Не магу ўспомніць, колькі дзён ехалі. Але як спыніліся на канцавым пункце і пачалі выходзіць з вагону, то з жахам агледзелі, што ў тых краёх вельмі моцныя маразы. Сем дзён нас трымалі на карантыне, потым выдалі целагрэйкі, ватныя штаны і вайлакі 50-га памеру.

Першы дзень знаходжаньня ў лягеры. А 6-й раніцы пад'ём, у 6³⁰ — сьняданак, у а 7-й ужо калёнамі выводзяць за лягерныя вароты, а потым 3—4 кілямэтры рухаемся ў тайгу. Вось тут і пачалося выпрабаваньне на жывучасьць. Дзень пры дні, у 40—50-градусны мароз мы ішлі, пілавалі, секлі, скочвалі бярэны ў штабелі. Для нас, маладых дзяўчатак, гэта была катаржная, непасільная праца. І ўсе гэтыя тысячы, мільёны кубамэтраў былі здабытыя нашымі рукамі. Наўзамен мы атрымлівалі пайку хлеба вагою 200 грамаў на цэлы дзень. Гэта калі выконвалі норму, а калі не — толькі 100 грамаў. На сьнеданьне — кавалак сьмярдзючай рыбы і 200 грамаў аўсянай кашы. Абеду ў нас не бывала. Увечары — аўсяная зацірка.

Летам я захварэла на брушны тыф. Нічога ня памятаю, напэўна ляжала з памерлымі. Калі пачала крыху ачуньваць, выпадкова правяла рукой па галаве і зразумела, што нагола абстрыжана. Я моцна стагнала, а побач ляжалі маўклівыя дзяўчаткі, загорнутыя ў посьцілкі. Потым прыйшлі санітары і занесьлі мяне ў іншае памяшканьне. Напэўна, Богу было патрэбна пакінуць мяне жывой, каб доўга пабыла на гэтым сьвеце.

На лесапавале шмат было траўмаў, пераломаў ног. Многія дзяўчынкі загінулі пад зваленымі ялінамі, не пасьпеўшы адскочыць. Ніякай тэхнікі бясьпекі не было.

Але аднойчы ў сакавіцкі дзень да нас прыйшла радасная навіна: памёр Сталін! Мы крычалі, плакалі — гэта былі сьлёзы радасьці. А потым узяліся за рукі, колам абкружылі вялізарны кедр і ў глыбокім сьнезе пачалі танцаваць натруджанымі нагамі. І крычалі на ўсю тайгу: “Свабода! Свабода!” Але свабода да нас так хутка не прыйшла. Каго яшчэ год трымалі, каго паўгоду. Было ўжо ня так страшна, бо ведалі, што вось-вось скончыцца гэтая страшная кара.

І ўсё гэта мы вытрымалі і выжылі, таму што былі з Богам, і Ён быў з намі, не пакідаючы нас у цяжкую хвіліну, даючы нам трываласць і мужнасьць.

*Ліпень 2006 г.,
Туапсэ*

Дело № 2-91-50 г.*

Копия:

**ПРИГОВОР
ИМЕНЕМ БЕЛОРУССКОЙ СОВЕТСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

8-го мая 1950 года, Судебная коллегия по уголовным делам Молодечненского областного суда, в составе председательствующего Кукарина, народных заседателей Мороз и Конопелько, при секретаре Аввакумовой, с участием прокурора Белинского, адвоката Злотникова, рассмотрела в закрытом судебном заседании в городе Молодечно уголовное дело по обвинению:

Ошуковской Чеславы Брониславовны декабря 1932 года рождения, уроженку местечка Шарковщизна, того же района, Полоцкой области, жительницу гор. Сморгонь, того же района, Молодечненской области, из рабочих, полька, гражданин СССР, бывший член ВЛКСМ, образование 8 лет;

Барташевич Марии Александровны, 1926 года рождения, уроженку д. Кунцевщизна, жительница гор. Сморгонь, Сморгонского района, Молодечненской области, из крестьян-середняков, полька, гражданка СССР, бывший член ВЛКСМ, образование 9 классов, не замужней,

Обоих в преступлениях предусмотренных ст. 73 УК БССР.

Материалом предварительного и судебного следствия

УСТАНОВЛЕНО:

Ошуковская Чеслава Брониславовна и Барташевич Мария Александровна проживая в гор. Сморгонь и обучаясь в Сморгонской средней школе, зная о том, что осенью 1949 года на территории города Сморгонь из числа молодежи враждебно настроенной по отношению Советской власти, была создана антисоветская подпольная группа, возглавляемая сыном священника Лапицким (арестован), которая ставила перед собой задачу — ведения вооруженной борьбы против Советской власти, с целью реставрации в СССР капиталистического строя, рассчитывая на поддержку со стороны Англии и

* Стыль і граматыка дакумэнтаў, зьмешчаных у кнізе, захаваныя.

Америки, которая занималась сбором оружия, взрывчатых веществ, боеприпасов, и распространением среди населения города Сморгонь антисоветских листовок, в которых возводилась клевета на Советскую действительность, содержались призывы к свержению Советской власти, и к саботажу мероприятий партии и Советского правительства, обе подсудимые скрили от органов Советской власти о наличии контрреволюционной группы и ее практической деятельности и тем самым дали возможность этой группе продолжать свою враждебную деятельность.

Изложенные обстоятельства нашли полное подтверждение в суде в показаниях допрошенных по делу свидетелей, и в личном признании вины подсудимой Ошуковской.

На основании изложенного, коллегия нашла установленной виновность Барташевич и Ошуковской в пр.пр. ст. 73 УК БССР.

Определяя меру наказания каждой из подсудимых коллегия принимает во внимание все обстоятельства настоящего дела, личности подсудимых и возраста подсудимой Ошуковской.

В силу изложенного и руководствуясь ст.ст. 319 и 320 УПК БССР коллегия по уголовным делам Молодечненского областного суда.

П Р И Г О В О Р И Л А :

Ошуковскую Чеславу Брониславовну и Барташевич Марию Александровну на основании санкции ст. 73 УК БССР лишить свободы с отбытием в исправительно-трудовых лагерях сроком:

Барташевич Марию Александровну на /10/ десять лет;

Ошуковскую Чеславу Брониславовну на /8/ восемь лет; с последующим порожением Барташевич Марию Александровну в избирательных правах на /5/ пять лет.

Срок отбытия наказания Ошуковской Чеславе Брониславовне и Барташевич Марии Александровне исчислять с 23 марта 1950 года.

Взыскать с Ошуковской Чеславы Брониславовны и Барташевич Марии Александровны в пользу Молодечненской коллегии адвокатов за выступление адвоката Злотникова по 125 рублей с каждой.

Приговор может быть обжалован в Верховный Суд БССР в срок 72-х часов, с момента вручения осужденным копий настоящего приговора.

Председательствующий по делу
Нарасудатели:

Кукарин
Мороз и Конопелько.

К О П И Я В Е Р Н А :

Председатель Молодечненского Облсуда
Завсекретариатом

(Трунин)

Валянціна Ашукоўская

За тое, што ведалі, але не данеслі

Бацька — Браніслаў Восіпавіч Ашукоўскі, 1901 году нараджэньня, зь Вішнева. Арыштаваны летам 1940 году. З высылкі пайшоў у дывізію Касыццошкі. У Польшчы па вайне і застаўся. Ня меў сувязі зь сям'ёй у Беларусі. Згодна з інфармацыяй Чырвонага Крыжа, жыве ў Катавіцах, вуліца Тыльна Марыяцка. Жонка туды ездзіла, але не знайшла ў сьпісах жыхароў.

Акрамя Чаславы быў брат Эдуард, народжаны ў 1930 годзе.

У часе вайны ў Смаргоні была летувіская школа, але дзеці туды не хадзілі.

Часлава была аднаклясьніцай Тадэвуша Хацілоўскага і Тамары Юшкевіч. Хварэла на вушы. Восеньню 1949 году ездзіла лячыцца ў Вільню. Вушы ёй нарывалі, ня чула. Урач Крынберг пэніцылінам вылечыў.

Арыштавалі яе 23 сакавіка. Было разводзьдзе, перад веснавымі канікуламі. Забралі з урока літаратуры, вучылася яна тады ў 9-й клясе. Рукі за сьпіну. Вялі двое ў сінняй форме. Няма яе з школы і няма. Прыйшлі з вобыскам, але нічога не знайшлі.

У той жа дзень забралі і Марысю Барташэвіч. Суткі іх трымалі ў КПЗ. Уначы павезлі ў Маладзечна. Неба было яснае, зорнае. Трымалі ў адзіночцы. Калі вазілі на допыты, у ванарку, завязвалі вочы. Доўга вазілі. Потым судзілі ў Маладзечне па артыкуле 73 — “ведала, а не данесла”. Пракурор быў без рукі, патрабаваў 10 гадоў — была ж камсамолкай, перадавой. Засудзілі на восем. Адвакат: “Пашкадуйце. Яна ж улёткі не распаўсюджвала”.

Нашу вывезлі ў Гомель. Трымалі ў швейным цэху, як непаўналетнюю.

Затым адправілі за Сьвярдлоўск. Касіла, бярвеньне цягала. Нагу падкасіла. Улетку 1954 году вярнулася, адседзеўшы 4 гады.

Мама ездзіла зь перадачамі ў Маладзечна. Я ездзіла ў Гомель. Спатканьне далі ў нейкім пакоі. Быў тут салдат Лісіцкі, казаў: “І я паеду”.

Марыся Барташэвіч была чорненькая. Хапатлівая. Мела запрашэньне ў арганізацыю, ведала пра яе існаваньне, але не данесла.

Маці спынялася ў Ажухоўскіх. Бацькі тады, мабыць, жылі ў Войневічах?

Часлава, як вярнулася зь зьняволеньня, выйшла ў Смаргоні за муж. Армянін-старшына служыў у войску. Дачакаўся яе звароту зь лагэру. Затым муж стаў афіцэрам. Служыў у Германіі. Па выхадзе на пэнсію пераехалі ў Туапсэ. Там памёр. Засталіся дзьве дачкі. Цяпер яна мае прозьвішча Галумян.

*Запісана ў 1997 і 2006 гг.
у Смаргоні*

Тацяна Байкачова (Копач)

Вельмі здольны быў

Я была настаўніцай беларускай мовы і літаратуры. Лапіцкі вельмі добра вучыўся. Сачыненні пісаў вершамі — беларускія і рускія, бяз розьніцы. Вельмі здольны быў. Заўсёды з усмешкай — ці ты яго хваліш, ці за што папракаеш. Хадзіў вельмі бедна апранутым, з падранымі на каленях нагавіцамі. Мы, настаўнікі, зьбіралі грошы яму на штаны... На нас зьверху спрабавалі ціснуць за тое, што Лапіцкі быў неяк зьвязаны з царквой. Але яму ж трэба было хоць крыху недзе падзарабляць.

І Юзіка Качэргу памятаю. Перадавайце яму прывітаньне.

*Запісана ў 2001 г.
у Менску*

Таіса Бяліцкая (Камарніцкая)

Прыйшлі і забралі нашага Славіка...

Пасьля таго як кабыльніцкага сьвятара Бацяна застрэлілі немцы, у наш царкоўны прыход, можа на другі год вайны, прыехаў Лапіцкі зь сям'ёй.

Алег быў старшы. З Алегам браты мае былі, а з Славікам... Ён і з намі лётаў, зь дзяўчатамі... Ну, яго потым абвінавацілі, што ён замініраваў у Маладзечыне выбарчы ўчастак.

Недзе пад канец зімы 1950 году Славiк прыехаў у Кабыльнiк да Каспарэўскiх i захварэў. Прыехаў i тут жа зьлёг. У цёткi Любы пад падлогай у склепе была лазьня. Яна яго вымыла, вычасала, абстрыглі валасы. Дала яму свайго сына Чэха ўсю адзежу. I ён ляжаў у зале. Але нiкому не казаў, што ён уцёк. Ён проста прыехаў у госьцi.

I вось так сядзiм мы ў Каспарэўскiх: я, швачка i начальнiца пошты Чарняўская, якая там кватэравала. Што там было рабiць на той пошце? Як ужо паштовая машына прыйдзе — яна пойдзе. Насупраць i пошта была.

I вось паштовая машына прыйшла. Мы выскакваем. А тут жа такi Смолiн быў — эмгэбiст: “Стойте!” Што такое? Было холадна, можа сакавiк. I ён нас не пусьцiў. Вярнуў нас назад. Прыйшлi i забралi нашага Славiка, з пасьцелi паднялi...

Ён кажа: “Я хворы, я не магу”.

Нiчога. Паднялi, куфайку яму на галаву накінулi, вывелi. А мой брат на сьпiртзаводзе рабiў на палутарцы. Яго пасадзiлi на гэтую машыну i павезьлi ў Мядзiла. “Халера знаiць, каго павезьлi. Не ў кабiне, а наверсе. Пасадзiлi, галаву накрылi”, — казаў потым брат.

Ну, тут былi Смолiн, Забалотiн такi з МГБ. I мы тады iм расьпiсалiся, што ня будзем гаварыць. I няможна дома сказаць, каго забралi.

Вось гэта я ўжо добра памятаю.

I потым пайшла пагалоска, што ён замяніраваў у Маладзечыне выбарчы ўчастак.

Алега раней арыштавалi, i ён сюды больш не вярнуўся.

Алег такi культурны быў. Славiк яшчэ быў дзiцё.

Сьмешныя былi, жартаўлiвыя. Славiк быў худзенькi. Вот як i на гэтай картачцы... Тут у нас такi сьвiран быў. I ў iм было такое, што нi ў кога не было. I дамкраты, i паяльнiкi. Чаго толькi не было, бо бацька быў у Петраградзе, на машынабудаўнiчным заводзе працаваў, у Вiльнi шэсьць гадоў рабiў. I яны на гэтай мэханiзацыi i прападалi. Дык мы i паверылi, што ён можа якую мiну выдумаць. Бо ён, ну кожны вiнцiк ведаў.

Сабралi нас у кабыльнiцкай школе i абвясьцiлi, што Лапiцкага расстралялi.

Ну, тады ж Чэха Каспарэўскага..., аж да таго, што ў армію не хацелі браць. Такое страшнае было Чэсю, што ён звязаны з Лапіцкім.

Іхная Вольга сюды не прыяжджала. Яна жыла пры саборы ў Менску. Я ездзіла да яе, ня памятаю, па якім даручэнні. Пасля таго, што з Славікам здарылася. Можа, па просьбе маці? Недзе ў 50-х гадох. Зь ёю можна было па-пісьмоваму дамовіцца. Яна прыгожая была, і апранутая прыгожа. Але нейкія адносіны ў іх былі ня родныя.

*Запісана ў жніўні 1997 г.
у Кабыльніку*

Тамара Ватаева

Горад быў засыпаны ўлёткамі

У школе была зьмена дырэктароў, таму Лапіцкага прынялі ў 10-ю клясу без дакумэнтаў. Ён вёў танцавальны гурток. Ездзіў у Маладзечна.

Маладая настаўніца, выкладчык літаратуры Ушынская Галіна Мікалаеўна (зараз жыве ў Смаргоні), на пэдсавеце перад Новым годам заявіла, што ня можа атэставаць Лапіцкага. Дырэктар: “Чаму?” Яна: «Антысавецкія выступы на ўроках. Сачыненне адмовіўся пісаць па “Маладой гвардыі”. Сказаў, што ў іх свая “Маладая гвардыя”, толькі яна за Беларусь». Дырэктар: “Яго выступы неяк звязаныя зь лістоўкамі?”

У гэты час горад быў засыпаны ўлёткамі. Былі і пісанья ад рукі. Я ў той час была камсоргам. Але камсоргаў адмянілі, і я пазней перайшла ў малодшыя клясы. Хор, самадзейнасьць. Дзеці пацягнуліся ў камсамол. Але па вёсках быў страшэнны бандытызм. Я стварыла камсамольскую арганізацыю — больш за 100 чалавек.

Дзеці прыходзяць і кажуць: “Улёткі распаўсюджваюць”. Прыносяць улёткі. Па почырку — справа рук нашых вучняў. Трэба іх папярэдзіць. Наш настаўнік Георгберыдзэ: “Не, гэта дарослыя!”

Пазней зноў улёткі, нават на райкаме і міліцыі. Устанавілі нагляд за вуліцамі. Нарэшце выявілі. Машынку яны ўкралі ў клубе і друкавалі ўлёткі. Ноччу злавілі іх у Цыбоўскіх за друкаваньнем (гэта памылка, у Цыбоўскіх улёткі не друкавалі — М. Ч.)

Пачалі ў школу прыходзіць і выклікаць на допыты.

Яны запрашалі ў арганізацыю і Дзяругу. Я пытаюся: “Валя, чаму не ўступаеш у камсамол?”. Яна: “Я чытала Дастаеўскага, я жыла ў сьвятара, ён мяне выходзіў. Я малілася і знайшла маму”. На допыце другая дзяўчына прызналася: “Мне Лапіцкі прапаноўваў на танцах уступіць у іх арганізацыю, але я сказала: вы ідзіце ня тым шляхам”.

Кармановіч тады быў дырэктарам.

Праз 30 гадоў на вечары ў школе Таня Юшкевіч сказала: “Я сама сабе сапсавала жыццё”.

У 1944 годзе была такая арганізацыя і ў Вялейцы. Нас папярэджвалі: “Камсоргі, глядзіце, каб і ў вас такога не было”. І яшчэ недзе было падобнае...

*Запісана ў 1997 г.
у Смаргоні*

Іван Дзяргач

Жавы, энэргічны... Як агонь!

Як скончылі сямігодку, я пайшоў у сярэднюю школу ў Паставы, а потым паступіў у тэхналягічны... І вось неяк у наш інтэрнат прыходзіць Факунда Несьцяровіч. Я ўжо ня памятаю, як ён знайшоў. Гэта быў 1949 год. Факунда прапаноўвае: “Давай разам дамоў паедзем”.

Ну, давай паедзем. А толькі цягніком, аўтобусы ж не хадзілі. Аж да Пастаў ехалі. На Крулеўшчыну рабілі круг. Даехалі мы да Пастаў, а там ужо нехта на санях прыехаў і прывёз нас у Юшкавічы. Мы там пераначавалі. У той дзень, як я прыежджаў, быў там Фярага яшчэ... Ён прыежджы. Спачатку жыў у Кабыльніку, а затым у Мядзіла перавалі. Яго ўжо ў жывых няма.

У дарозе размовы вялі толькі пра надвор’е і пра ўсякае. Ніякіх намёкаў на палітыку не было....

І вось я яго сустрэў дзесьці гадоў праз трыццаць. Можа ў 79-м? Я прыехаў у водпуск у Кабыльнік. Ужо рабіў. Такая сустрэча — група людзей. І раптам адзін: “Здарова! Ці пазнаеш мяне?” Я так уважліва гляджу. “Ну, хто я?” Гляджу — галава белая. “Дык я ж Факунда Несьцяровіч”. Прыгледзеўся да яго і ўспомніў: дзе, што і як?

Адседзеўшы ў лягеры, Несьцяровіч выехаў у Польшчу. Там скончыў будаўнічы інстытут... Успамінаў многа было. Размовы. Столькі гадоў праляцела. Абмяняліся адрасамі. І дзесьці праз год ці два ён прыехаў да сваіх родзічаў у Менск. І звоніць мне: “Прыехаў...” Прыяжджаў яшчэ. Сустрэкаліся... І тут няма і няма. Потым зноў зьявіўся — езьдзіў на заробкі ў Чэхаславакію. Апошні ліст я атрымаў дзесьці ў 86-м годзе. Потым зноў зацішша. Па нейкім часе прыяжджаюць яго родзічы з трагічнай навіной: Факуся няма. Гэта адбылося недзе ў 87-м годзе.

У размовах ён больш пра Варкуту расказваў.

Калі быў суд, там такую ўмову паставілі: хто падасьць прашэньне, таму захаваюць жыцьцё. Лапіцкі адмовіўся: “Страляйце, а прасіць ня буду”. А вось некалькі хлопцаў разам з Факундам напісалі. І значыць, у Варкуту, 25 гадоў замест расстрэлу. Вось ён там дзевяць гадоў адседзеў. Як “бацька наш Сталін” пайшоў, сталі адпускаць.

...Лапіцкі, гэта агонь! Ён ужо ня жыву ў Кабыльніку, але прыяжджаў, на ровары. Сустрэкаліся — я, Каспарэўскі, там яшчэ хтосьці. “Ну, што ты, Слаўка, тут?” “А я на паляваньне прыехаў.” “Якое паляваньне?” “Ды гэтых раённых шчупакоў глушыць...” Ну, ён меў на ўвазе энкавэдзістаў розных. “Слаўка, ты ж не крычы так. Хтосьці пачуе, будзе дрэнна.”

Адчувалася, што ён нешта... Але ж здагадайся — што. Такі жывавы ён быў, усё з гумарам. Энэргічны.

*Запісана ў 1997 г.
у Менску*

Канстанцін Іваноўскі

На судзе трымаўся па-геройску

Нарадзіўся я 3 студзеня 1930 году. Вучыўся ў Солах. Дайшоў да 7-й клясы. А затым давялося ехаць у Смаргонь. Першы год усё было нармальна. А пры зьяўленьні Лапіцкага...

Ён хлопец быў жывавы, спрытны. Калі быў разварот, то мусіў быць і паварот. Занадта рэзкі быў. Забрыў ён па калена, далей па

пояс, па шыю — і ні ўзад, ні ўперад. І сябе загубіў, і ўсіх. Я памятаю, настрой у яго быў нармальны. Ён заняўся дзелам крупным, а тут ня так проста. Пан Юзаф усіх трымаў на цыгундры. Так што тут трэба гаварыць і за яго і на яго.

Калі арыштавалі, я быў у 9-й клясе.

А суд ішоў, як суд. Тройка — і ў рашчоце. Быў яшчэ, кавалём працаваў, Карней. Арсень Ліс са мной быў у адной клясе. Збышак Пашкевіч з Крапіўны, 28-га году нараджэньня. Жыве ў Маладзечне. Жанаты.

А Лапіцкі на судзе па-геройску трымаўся. Папрасіў прабачэньня ва ўсіх, калі ў “варанку” ехалі з Маладзечна ў Вялейку.

Друкарская машынка была ў Ахрамовічаў. Сядзеў з Зэнкам у адной камэры. Я атрымаў 10 гадоў — за “недоносительство”. Ведаў і не сказаў — артыкул 73. Сядзеў у Іўдзелі, пад Сьвярдлоўскам, — з Зэнкам Ахрамовічам і Эдуардам Сташкевічам. Быў лесапавал, будаўнічыя работы.

Пашкевічу таксама за “недоносительство” — 10 гадоў. Ён заляцаўся да дзяўчыны з-пад Крэва — Марысі Барташэвіч.

1953 год — амністыя пасьля сьмерці Сталіна, хто меў да 5 гадоў. Мне і Сташкевічу, пасьля ліста ў Маскву, паменшылі тэрмін.

У самым канцы зьняволеньня ўдалося адгадаваць прычоску. Ляжаў з абвязанай ручніком галавой. Канваіра прасіў, каб не пастрыглі, калі вёў фатаграфаваньне перад вызваленьнем. Адпусьцілі 2 лютага 1954 году. Нарадчык абвясьціў: “Іваноўскі, Пашкевіч, Сташкевіч — на свабоду!” Не паверылі.

Адразу вярнуўся ў Дэгісі. Рэабілітаваны.

Я потым паступіў вучыцца ў Наваградак. Але ж гэта не вучоба ў 33 гады.

Запісана 16 верасьня 1997 г.

у в. Дэгісі

Анатоль Карней

За свае погляды атрымаў напоўніцу

Нарадзіўся ў 1928 годзе ў сям’і каваля Мартына, якая мела трое дзяцей. У 1936 годзе пайшоў у 1-ю клясу польскай школы. Затым, у 1939 годзе, — школа савецкая. Вайной не вучыўся, дапамагаў

бацькам па гаспадарцы, тым больш што партызаны спалілі школу. Тут была толькі савецкая партызанка, бо навокал праваслаўныя вёскі, таму для польскай Арміі Краёвай тут не існавала спрыяльнай базы. У 1947 годзе скончыў сем клясаў сямігодкі ў Забалацці. У 1948 годзе пайшоў вучыцца ў 8-ю клясу Смаргонскай школы. Калі быў у 9-й клясе, пазнаёміўся з Расьціславам Лапіцкім. Лапіцкі і прапанаваў мне ўвайсці ў арганізацыю. Удзельнічаў у распаўсюдзе улётка, агітаваў знаёмых далучацца да падзем'я. (Настаўнік-пэнсіянэр з Забалацця, да якога перад візітам да Карнея я трапіў, успомніў, што Анатоль агітаваў уступіць у падземную арганізацыю і ягоную сястру, якая тады таксама вучылася ў Смаргонскай школе — М.Ч.).

Друкавальную машынку з клюбу Лапіцкі вынес разам з Чэсем Цыбоўскім. Цыбоўскі быў малога росту, выглядаў на нямоглага, але быў актыўны і энэргічны.

Па арышце спачатку трымалі ў Вялейскай турме. Допыты вялі сьледчыя Пахомаў (лютаваў) і Зырын (усходняга выгляду, мякчэйшы на допытах). Асабліва не катавалі, але вымучвалі вечаровымі і начнымі допытамі. Садзілі на прымацаваную да падлогі табурэтку з рукамі на каленях, і нельга было задрамаць, бо адразу сьледчы біў пад сківіцы: “Не спаты!” У камэры сачылі праз вочка, таксама каб ня спаў. Інакш урываліся і білі.

На судзе ў Маладзечне канвойнымі былі толькі афіцэры. Калі зачытвалі прысуд, хлопцам зьвязалі рукі. На судзе задавалі пытаньні, а так асабліва гаварыць не давалі. Лапіцкі ў апошнім слове пачаў з таго, што саветы і камуністы заўсёды прыціскалі яго сям'ю, як сям'ю сьвятара і г.д. Аднак урэшце яго перапынілі і не далі далей гаварыць. Пасьля суду спачатку трымалі ў Маладзечне, а затым павезлі, завязаўшы вочы, на двух грузавікох у Вялейскую турму. У іхнай машыне, мабыць, Лапіцкага не было.

Частку падземнікаў, мусіць, судзілі пазьней. Кастусь Іваноўскі нейкі час хаваўся.

У Вялейскай жа турме недзе позьняй восеньню ад Тамары Юшкевіч даведаўся, што Лапіцкага расстралялі.

У лютым 1951 году рушыў этапам у Караганду. Перад днём адпраўкі шагнуў знаёмы наглядчык (з суседняй ад Міцкавічаў

вёскі): “Караганда”. Памясьцілі ў лягер замест вызваленых японскіх ваеннапалонных. Быў напачатку разам з Чаславам Цыбоўскім. Вадзілі на будаўнічыя работы.

Увосень таго году павезьлі ў Кемераўскую вобласць (урочышча Мыскі) на будаўнічыя работы пры шахце, якія толькі распачыналіся. Дарэчы, у гэтых Мысках адсартавалі каля 2 тысяч маладзейшых і здаравейшых вязьняў і трымалі практычна бяз працы ў спэцыяльным лягеры. І нават кармілі няблага. Рыхтавалі, як думалася, для нечага спэцыяльнага (у гэты час СССР актыўна праводзіў выпрабаваньні ядзернай зброі — М.Ч.).

У лютым 1953 году завезьлі ажно на Варкуту, у шахту № 40. У дарозе нават ня ведалі, што дрэнна з Сталінам. Толькі ўжо ў бараках варкуцінскіх нехта сказаў, што Сталін цяжка захварэў. Захварэў, дык і халера зь ім. Нам што да гэтага? Там жа ў 1954 годзе тэрмін зьнявольленьня быў скарачаны да 10 гадоў, як і большасьці палітычных.

Пад восень 1955 году перавезьлі ў Мардовію. Быў у месцы, дзе лягеры месьціліся адзін за другім. Там былі сельгасработы. Стала лягчэй значна. Быў нават расканваяваны.

У 1956 годзе паклікалі на паседжаньне Камісіі Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета СССР па перагляду спраў. Пытаюць: “За што судзілі?” Адказаў даволі няветліва: “Чаго пытаецца? У паперах жа, што перад вамі, усё напісана”. Калі выправілі з паседжаньня, падумаў, што нашкодзіў сабе гэтай нястрыманасьцю. Ды вайсковец гукае: “Карней, стойце! Вы згодна з пастановай камісіі аслабаецеся зь зьнявольленьня”.

Адразу ж паехаў у Міцкавічы. Праз два гады жаніўся. Жонка Аляксандра Іванаўна. Нарадзіліся два сыны. Адзін пасьля інстытута працуе і жыве ў Менску, другі — у Асіповічах. Па вяртаньні ўладкаваўся на працу ў родны калгас. Быў на розных работах. У тым ліку і клапаўшчыком. Закончыў кавалём. Насіў акуляры, бо вельмі дрэнна бачыў. Зусім ня мог чытаць.

Запісана ўлетку 2000 г.

у в. Забалацьце Смаргонскага р-ну

Гэта была мая таямніца

Ён прыйшоў да нас раннім ранкам. Усе яшчэ спалі. Я якраз выйшла, на дварэ была. Потым завяла яго ў дом, ён і кажа: “Я іду ў Занарач. Пакуль я прыйшоў і ў вас затрымаюся”. Бо мы былі вельмі дружныя. Сябравалі зь дзяцінства. Ён з братам школу разам канчаў. Яны тут жылі — праз агарод хадзілі. Гэта зараз заградзілі. Ну, тут маці ўстала, усе ўсталі. І ён тут захварэў. У яго грип — высокая вельмі тэмпература. Ну і куды ён пойдзе? Вось тут якраз стаяла кушэтка, і ён на ёй спаў. Прыходзілі сябры — Асановічы, Шамэчка. Наведвалі яго. Ён быў вельмі адораны — і на гітары, і на мандаліне. Расказваў аднаго разу, што ўначы прысьніліся яму нячысьцікі — граюць на піяніне. І граюць так прыгожа, беспадобна. Дык ён з пасьцелі ўстаў і ўсё гэта запісаў нотамі. І потым быў канцэрт, але не было канцоўкі. А ён сыграў. Усе гучна пляскалі, былі ў захапленьні. Голас у яго быў надта харошы, вельмі прыгожа сьпяваў, а сам — прыгажэнны! Высокі прыгожы хлопец. Разумнік, і вельмі добры, зычлівы. Я з братам не знаходзіла той размовы, якую знаходзіла зь ім. Ён быў добры да мяне.

Мне трэба было ў школу нешта намаляваць. І ён тут жа намаляваў. Ну і, зразумела, нічога не было падобнага на маё, таму што лес быў вельмі прыгожы, зь ялінамі, абсыпанымі сьнегам.

У мяне была паштоўка зь дзяўчынкай, якая малілася. Я кажу: “Славiк, мне хочацца, каб ты мне яе намаляваў”. І ён тут жа ў альбом намаляваў мне гэтую дзяўчынку і напісаў мне верш. Я яго ўжо дрэнна памятаю, але паспрабую нешта ўспомніць:

Желаю прожить тебе долгие годы
И встретить товарища будущих дней,
Никто чтоб твоей не похитил свободы,
Чтоб жила ты в обществе близких друзей.
Чтоб лучшие дни твою жизнь озарили
И вечно не знала ты бед и тревог,
Поступки твои тебя славой покрыли,
А враг покорённый лежал бы у ног.
.....
Чтоб помнила детство, меня не забыла,
Дождавшись седых и морщинистых дней.

Калі брат прыехаў з турмы, то ён быў у такім трансe, знэрваваны быў дарэшты, і ён з чаго пачаў? Ён пачаў вось гэта ўсё хапаць, альбомы, усе гэтыя фатаздымкі, і паліць усё гэта. Мне было так шкада, і я схавала вось гэтую фатаграфію, каб ён ня ўбачыў, схавала вось гэтую і яшчэ адну, дзе яны разам (ён у зялёнай кашулі, як ваеннай, на гузічках, ён у абдымку з кабыленскімі хлопцамі), пабегла ў старую хату, там на гарышча закінула. Схавала добранька, бо як жа — ад Славіка не застанецца памяці? А потым, як прыехала яго маці, мяне не было — я ўжо ў Новасібірску жыла. У маці абсалютна нічога не захавалася пра сына, няма па сыну ніякай памяці. Я на сваю маму потым сварылася, таму што, увогуле, гэта маё. Магла даць адну, але ж ня ўсё аддаваць. Аддала ёй і гэты верш, і гэты малюнак, і гэтыя фатаграфіі. Кажа: “Для мацеры гэта вельмі дорага”. Такі калектыўны здымак мог захавацца ў Шамэчкі. Ён тут побач жыве.

Быў тут стукач... І гэты стукач даклаў у КГБ ці НКВД, што Славік тут. Ён усё збіраўся адыходзіць, а да яго прыехаў з Смаргоні хлопчык такі. Прывёз яму скварачкі, яны і мяне частавалі. Чула такую размову: “Славік, як ты тут ляжыш? Тут усе ходзяць, табе трэба адсюль тэрмінова сыходзіць. Тэрмінова! Цябе тут забяруць”. А мне яны кажуць: “Толькі ты маўчы, нікому нічога не кажы”. Я, натуральна, маўчала, як партызан, — гэта быў мой сакрэт зь імі. І ён ня змог сыйсьці, бо ў лазьні выпалілі, ён завашывеў увесь, маці дала яму адзежу другую, ён пераапануўся. І ў яго зноў тэмпература пад сорок. І куды такога адпускаць? Ён і ляжыць... А той прыйшоў да сваёй маці і кажа: “Славіка шукаюць”. Маці яму: “Трэба ж бегчы, сказаць, што яго шукаюць”. “Не трэба, мама, я сам скажу”. Але не прыйшоў да нас і нічога не сказаў, і хутчэй ім усё даклаў. І вось сюды прыйшлі і яго арыштавалі. Мяне дома не было, як яго арыштоўвалі. Маці расказвала, страшна было, як яго забіралі. Мама дала ватоўку, яны яму накінулі яе на твар, каб ніхто ня бачыў. Сабрала яму торбу паесьці. Тыя казалі: “Яму ўжо нічога ня трэба”. Але харч узялі.

Ён быў вялікі аптыміст. Так блага сябе адчуваў, як быў у нас, ведаў, што над ім навісла небяспека — сапраўдны дамоклаў меч. І ўсё адно ўсьміхаўся, з усімі жартаваў і спрабаваў іграць, калі

хлопцы да нас прыходзілі. Не ляжаў раскіслым хворым, а спрабаваў падбадзёрыцца і іншых падбадзёрваў. Ну і я тут увесь час круцілася.

Потым яшчэ. Калі я займалася ва ўніверсытэце, атрымлівала лісты. Пры гэтым даволі дзіўныя лісты. Быццам ад сястры яго. Ягоная сястра глуханямая. Лісты такога зместу: “Прыходзь у скверык насупраць Дому афіцэраў”. Але ў вячэрні час і вельмі позна, ледзь ня ноччу. Прыходзь на такую вось там лаўку. Я атрымала гэты ліст, парвала яго і, зразумела, нікуды не пайшла. Бо ня ведала, адкуль гэты вецер дзьме. Потым атрымала другі ліст, паўторны. Зноў мяне запрашаюць туды і ў той самы час. І я зноў не пайшла. Потым паехала зь Менску і ня ведаю, ці гэта сястра была ці так хто. Гэта было недзе ў 1956–1957 гадох, бо я інстытут закончыла ў 62-м.

У Кабыльніку ягонаі сястры я ня бачыла. І мая мама яе тут ня бачыла.

Калі Лапіцкія прыехалі ў Кабыльнік? Мне здаецца, што яны тут увесь час былі. Сем клясаў ён канчаў тут, у Кабыльніку. Брат мой з 1927 году і яны разам сем клясаў закончвалі. І фатаздымак быў такі агульны, прыгожы.

Славiк вельмі нэгатыўна ставiўся да гэтай улады. Ягоны брат сядзеў, і на сям’ю было ганеньне. Ён увесь час спрабаваў нешта зрабіць, нешта перарабіць. Але ж ведама: адзін у полі — ня воiн. Яны там нешта арганізавалі ў школе. Я толькі краем вуха ўсё гэта чула. Вось калі прыяжджаў той хлопец смаргонскі, то яны абмяркоўвалі ўсе свае справы. Там і дзяўчаткі ў iх былі. Усё яны абмяркоўвалі. Яшчэ вось Iрына Паўлючонак была зь iмi. Потым яна выйшла замуж. Яна па мужу Фярага. Таксама была зь iмi. Але яе “адмазалі”. Яна выйшла замуж за партыйца, і ўсё замазалі. Але яна была ў гэтай арганізацыі. Потым жыла ў Мядзіле. Хавалі яе тут. Бо ейная маці тут жыла. Яна даўно памерла, раней за маці. Тая для сябе месца на могілках трымала, а сталася, што спачатку дачка памерла. Зараз сын яе тут на куце жыве. Але гэта ўсё ў тайне было, і сын нічога ня ведае. Але яна была ў той арганізацыі. Матка ейная з Маркевічаў. Калі той, смаргонскі, прыходзіў да Славiка, то яны гаварылі і пра Iрыну.

Славiк адкрыта выступаў, гаварыў адкрытым тэкстам: думаў, што зможа нешта пераламаць. Нагэтулькі ненавідзеў той рэжым, нагэтулькі ня мог цяпець, што яму было ўсё роўна — ці ён прападзе, ці ён што. Але хоць штосьці ўдасца зрабіць. Таму ён па гэтым шляху і ішоў. Ведаў, што загіне. Ведаў, што не застанецца сярод жывых.

Вось ён жа арганізаваў, ён сумеў. Я рада, што хоць гэту фатаграфію захавала. Бо не было б ніякай памяці пра яго. А ў нас было вельмі шмат фатаграфій...

Ён расказваў пра свайго брата, які сядзіць, а пра сястру некай размоў не было. А вось што яшчэ найстарэйшы брат быў, мы ня ведалі.

З майго брата падпіску бралі аб нераспаўсюджаньні зьвестак. Нават лыжка ўпадзе і ён увесь уздрыгваў. Ня ведаю, наколькі ён будзе адкрытым пісаць, бо ён дагэтуль камплексуе. І нават калі якія лісты прыходзяць, ці што, яму здаецца, што іх правяраюць.

Яны былі такія маладыя, такія юныя. Арганізм яшчэ не ўмацаваўся. Але ж гiнулі за ідэю. І калі б іх больш было...

*Запісана ўлетку 1997 г.
у Кабыльніку*

Любоў Каспарэўская

Хрыста больш ня мучылі, як яго...

... Станіць на гітары — на гітары іграіць. Возьміць піяніна — на піяніне іграіць. Такага нада было цаніць і цаніць, але...

Славiка забралі, а ён сьніў перад гэтым, што быццам гадзюка ўспаўзла на сталяваньне і выкручваецца, і гадзючаняты малыя скікаюць на падлогу.

А мой сын Чэх быў зрабіў радзіва. Не было ж ні антэн, нічога. А ён наверх нацягнуў. А тут прыйшоў адзін і крычыць на Чэха: “Я скажу начальству і цябе арыштуюць, бо ты нацягнуў правяды і бунтуеш. Здымай!” Чэх гаворыць: “Не”. А я кажу: “Чэх, вырывавай чортавай мацеры — такі час!”

Ну, як Славiк расказаў свой сон, то я думала, што гэта пра Чэха. Я ж не знала, што Славiк уцёк. Яго iскалі. I яго прадаў...

Хадзілі ў школу, у 7-ю клясу. Але экзамэны езьдзілі здаваць у Мядзіла, на роварах.

А тут Славiк прыехаў. Зьбіраюцца хлопцы. Тут ён iграе на мандаліне, тут ён піша верш. Вось Лідзі напісаў верш і падараваў. Паглядзеў на адкрытку і такую намалёваў. Яна была на 8 гадоў маладзейшая... I прыгожы напісаў верш.

Потым прыходзіла матка яго, і папрасіла: “Можа, што засталося ад Славы?” Я кажу: “Вот гэты верш — для Лілі пісаў. Вот гэта картачка...” Тады Чэх папаліў быў іх. А Лёдзя схавала адну. I вот гэта я аддала мацеры. А тут... I малюнкi, і рысункі — я ўсё аддала. Лёдзя потым абiжалася, але яе тады не было дома. Дык я аддала... Матка плачыць. Я ўвiдзела — каму ж шкадней, як не матцы. Я аддала.

А тады ягоная сястра. Яна ў Менску была. I ўсё да Лілі званiла і спатканьне назначала, але назначала ня днём, а вечарам. У нейкім парку. Ліля пабаялася і не пайшла. Яна некалькі разоў званiла.

А вот гэты...

I яна кажыць: “Люба, ёсьць ў вас Славiк?” Я кажу: “Ёсьць”. “Знаеш што? Я была ў Мядзіле і там казалі: у Смаргонях шайку разаблачылі, і ў гэтай шайцы ёсьць Славiк. Дык я хацела да цябе прыйсьці і сказаць, каб ты яго адправіла”. Я кажу: “Дзякуй”.

Дык вот яна, прыйшоўшы дахаты, сказала дома. Як яна сказала, дык сярэдні сын... Гэта быў сволач, ня друг. Ён: “Не нада, мама, я сам скажу”. I замест да нас iсьці, ён пайшоў у сельсавет. А сельсавет быў во, дзе “Хлеб”. I заявіў, што Славiк тут. А ніхто ня знаў... Праўда, прыходзілі хлопцы, але прыходзілі нібы да Чэха. А ён сказаў, што Славiк тут. Ён жа быў камсамалец, але хацеў, мусіць, ужо ў парцію ўлезьці. Вот такім пуцём. Думаў — гэтага няхай забяруць, але я буду.

Ну, і Славiк гэта сасьніў... Славiк быў вельмі хворы. Зiма была. Ён адзеўшы бацькава палiто такое доўгае і бацiнкі. У бацiнках холадна было. I ён прастудзіўся, у яго тэмпература паднялася была. Зьмерала я — у яго тэмпература. Чэх кажа, ага..., я гляджу — па адзіялу вошы. Кажу: “Ах, мой божа. Славiк, відаць, даўно ня

мыўся. Вошы ходзяць”. Чэх гаворыць: “Я выпалю лэзнью”. Славік памыўся. Як памыўся, дык тэмпература (нэльга было мыцца) у яго паднялася яшчэ большая.

І нараніцу пайшла я да каровы. Прыходжу ад каровы — эмгэбіст у нас. Я дзьверы адчыняю, а ён пісталет вот так на мяне наставіўшы. Ён думаў, што гэта нехта другі. А Славік сядзеў на ложку. Я кажу: “Ён бальной”. “Ничево не больной, он притворяется”. Я гавару: “У яго тэмпература”. А той — за яго, даў яму адзецца і папёр сюды ў сельсавет.

Думаю: “Усё, за нешта ж арыштавалі”. Я ўзяла кілбасу, зварыла. Яшчэ была рашчыніла булкі. Дык я дзьве булчкі такія сьпякла, падхадзяшчыя. І прыляцеў эмгэбіст, о, халера, забылася яго фамілію... Яны ж тут усе былі. Казалі, што ён пасья абабраў магазін. Прыляцеў: “Дайте какое-нибудь одеяло”. “Нашто?” “Ему холодно.” Я кажу: “Нет такова”. А потым у Чэха пытаюся. Чэх і кажа: “Не, мамуся, мабыць, адзеяла ім трэба, каб закрыць Славіка, каб відаць не было. А яго ж павязуць на работу. У чым жа ён працаваць будзе? Дай, — кажа, — бацькава паліто, а лепей — ватоўку”. Я дала ватоўку. Калі эмгэбіст быў яшчэ тут, я спыталася, ці можна перадачу. “Можете.” І вось я панесла ватоўку і тое, што сабрала.

І пасья яго... Яго выцягнулі, на машыну і ватоўкай галаву накрылі. І павезьлі. І мучылі там, колькі маглі.

Чэх жа ня быў там, а яны — што і ён разам зь імі. Чэха потым забралі... Прыйшлі. Чэх быў на кірмашы. Якраз аўторак быў. З кірмашу яго ўжо вялі. Ён у шынэлцы такой быў. Гузікі адрэзалі, шнуркі з бацінак выцягнулі, пояс адвязалі.

Прыйшоў ён дамоў, міліцыянер зь ім. А ў Сьвіры там хаваліся. Вывозілі куды — у Сібір? І застрэлілі эмгэбіста. Яны яго сюды прывезьлі. Гатовыя былі ўсіх пастраляць. І вось тады яны пайшлі на базар і забралі Чэха. Я кажу: “Можа яму што даць з сабой, грошы?” “Ага, грошы. За двадцать лет деньги другие будут.” Мне так сказалі.

Тут машына стаіць. Яго на машыну і ў Мядзіла. У Мядзіле ўкінулі яго ў падвал. А ў падвале былі хлопцы, знаёмыя. Адзін за шафэра вучыўся, пабіўся — яго сюды. Ну, такія вось. Яны ўзра-

даваліся: “О, Чэсь, і ты сюды?!” Абрадаваліся — весялей у кампаніі. А ён, як увайшоў, як хопіў за краты на вокнах і пачаў плакаць. Яны супакойваюць: “Чэсь, перастань. Усё будзе добра”. “Ага, добра! Вам за бойку: дадуць — не дадуць. А мне, я ведаю, што будзе”.

Я дала яму торбу. Дык ён кажа: “Бярэце, ежце”. Яны там усё і зьелі. Асталася адна кілбаска. Мне потым казалі: як выводзілі назаўтра на машыну, дык у торбе было відаць зусім слабенька.

Ну, і павезьлі ў Вялейку. І ў Вялейцы тыдзень ён прабыў? А тут ужо прыходзяць нас абысківаць: “Што ў вас?” А я кажу: “Што ў нас? Быў сын, і няма”.

Ну і пачалі яго там... Ужо Ісуса Хрыста больш ня мучылі, як яго мучылі. Крывёю абліваўся. А часьцей білі пад рэбры. І пісталетам па галаве. І колькі там быў — не далі заснуць. Гэты пытае, пытае — допыт робіць. Потым яму надакучыць, ну і час яго прайшоў. Ён адыходзіць, прыходзіць другі. А ты адказвай. І адно і тое: “Ты быў разам, ты тое і тое рабіў!” Ён кажа: “Не рабіў”. А той: “А як жа, Слаўка казаў”. А як Слаўка гэта мог сказаць, калі гэтага не было. А яны хацелі, каб і ён разам быў. А ён адно: “Давайце вочную стаўку”. Ніхто ня слухае. А ён: “Даіце вочную стаўку!”

Там такі куток. Мокра ўнізе. І там вялікая такая кропля. І капае, і толькі ў адно месца. Бо табе няма больш куды, да сыяны — халодная, і тут сыяна халодная. Ты мусіш стаяць, і вось табе сюды, як сьвідрам. А потым зноў допыт. Там ня людзі былі, там былі чэрці. Чалавек ня можа так рабіць, ня можа так здэквацца.

А ён адно і тое: “Давайце вочную стаўку. Давайце вочную стаўку”.

І вось прывялі яго на другі паверх, ці трэці. Наверх. Яму было цяжка ісьці. І ня еў, і ня піў. Толькі адзін быў сьледчы з гэтай свалаты, які паставіў шклянку з вадой. Адночы, з усіх дзён. І потым на астатку адзін, здавалася яму, што гэта, можа, лепшы, кажа: “Хочаш, хлопча, — пасьпі”. Проста на падлозе. Але Чэх баяўся. Думаў, як засну, могуць што-небудзь у соннага... І ня клаўся. Думаў: “А чорт цябе ведае, які ты. Можа ты і добры, а можа і такі самы”.

І вот яго прывялі на паверх. “Ну што, хочаш стаўку?” “Так, хачу толькі стаўку. Хай ён скажа: быў я, ці ня быў.” “Хорошо.” І вось ён чакае... Чуе, вядуць па лесьвіцы... Ну, як быццам таму сто гадоў. Ледзь ногі перасоўвае. Гэта Славу вядуць. Мусіць, ён быў так

збыты, так змучаны, што яго цягнулі, бо ногі ледзь рухаюцца. Чэх сабе думае: “Гэта ж Славiк”.

Чэха падвялі да дзвярэй, а там другія дзверы. Штурхаюць яго паміж дзвярэй і загадваюць, каб ня піснуў. Так казалі. А Славiка яшчэ вядуць. Ён яшчэ за дзвярэма. І вось пытаюць у Славiка: “Ростислав, с тобой был Каспаревский?” Ён адказвае: “Не.” Ну, раз “не”, то яму, мусіць, пад рэбры стукнулі. А ён ужо абстуканы ўвесь. Тады ў яго яшчэ пытаюць. Дык ён: “Да”. Як потым казаў Чэх: “Адкуль у мяне і сілы ўзяліся, столькі ж ня піў, ня еў, ня спаў. Як даў нагамі і рукамі ў дзверы к чортавай мацеры. І на дзвяхрох на гэтых і ачуньваю — увесь у крыві, вадой абліты”. Ну і збылі Чэха там. А як жа, такую важную справу сарваў.

І калі яго пачалі адліваць вадой, Славiка ўжо не было. Толькі крокі яшчэ былі чуваць, яго яшчэ валаклі.

Далей Чэха не пыталі, а павялі да начальніка.

Ну, падумаў Чэх, тут ужо канцы будуць. Прывялі да начальніка, а той сказаў: “Ты свободен. Можеш ідти домой”.

Дык Чэх ніяк ня мог паверыць. Пасьля ўсяго такога — і дамоў.

А гэта было ўжо позна вечарам. Вялі яго — адзін, другі, трэці. І вывелі на двор. З двара сяржант — на вуліцу. Што рабіць? Быццам рады, што выйшаў, і ня верыць. А можа гэта яшчэ “штучка”?

Трэба дамоў. У кішэні — ні капейкі. І апануты, вядома як. Выйшаў на дарогу. Вызначае, у які бок дамоў. Прайшоў некалькі крокаў. Ідзе машына, грузавая. І прывезла яна Чэха да Мядзіла.

Запісана ўлетку 1997 г.

у Кабыльніку

Часлаў Каспарэўскі

Мы адзін аднаго дапаўнялі

Славiк жыве ў папоўскім доме, а пасьля сьмерці бацькі — у малым дамку. У 7-ю класу мы хадзілі разам. Хадзілі чуткі, што Алег быў у нейкай арганізацыі. Але яны стараліся шмат не расказаць.

Славiк добра граў на скрыпцы. Сачыненьні мог пісаць і пісаць. Вучыўся нармальна. Быў больш гуманітарый. Любіў рызыкаваць, экзамены вучыў да палавіны: “Мне шанцуе”.

У Славіка было шмат літаратуры, была і кніжка, як зрабіць дэтэктарны прыймальнік. Разам змайстравалі два дэтэктарныя прыймальнікі. Паміж хатамі нацягнулі драціну і з дапамогай электраіскры перамаўляліся азбукай Морзэ.

Бацька Расьціслава Аляксандр Якаўлевіч (1889–1946) у 1941–1942 гадох быў сьвятаром у Мільчы. Іграў на скрыпцы. Алег нарадзіўся ў 1932 годзе. Клімантовіч (зараз у Рэчках) у Мільчы хадзіў разам з Алегам у школу.

Славік — натура ўзвышаная, эмацыйная. Мы адзін другога дапаўнялі.

...На Кукавіцы стаялі немцы. Ішоў бой. Залпы “кацюш”. “Мэсэры” бамбілі калёны. Расейцы вывозілі параненых. Жалубоўскі правёў салдат у тыл немцам. Немцы зараз там паставілі крыж.

Знайшлі з Славікам мінамёт і паўскрыні мінаў. Пачалі страляць з гары ў Забалацце. Міны ў балоце рваліся. Пачалася паніка: “Немцы!” Тункевіч (быў у КПЗБ) пабег у сельсавет. Нас злавілі — і таксама ў сельсавет. У танку пад Кусеўшчынай знайшлі кулямёт. Выраўнялі рулю. Стралялі.

У 7-й клясе ў Кабыльніцкай школе было 9 вучняў, і Славік сярод іх. Пайшлі ў Паставы восеньню 1947 году паступаць у пэду-чылішча. У ботах з саламянымі ўсьцілкамі. Глыбокая восень. Па старой брукаванцы — 26 кілямэтраў. Паказалі нам, дзе вучылішча. Вахцёр: “Адкуль вы?” “З Кабыльніка, трэба недзе пераначаваць.” “Ідзеце да завуча.” Завуч (яна) на агародзе: “А дзе вы раней былі?” “Толькі нядаўна даведаліся, што ў Паставах пэду-чылішча.” “Вам пераначаваць? Ідзеце да вахцёра, няхай ён дасьць мяшкі.” У мяшкі каля копкі напхалі сена і зрабілі сяннікі. Пера-начавалі на другім паверсе. Назаўтра — да дырэктара. Экзамэны лёгка былі. Здалі — прынялі. “Вы лішнія, але зараз ідзе адсеў.” З табурэткамі з клясы ў клясу пераходзілі... Абнадзеілі, па нейкім часе паставілі “на давольства”, у сталовую. Жыльля не было. Сьнег у будынку. На няздзелю прыходзілі ў Кабыльнік. Але мяне гэта не асабліва цікавіла. Мяне больш вабіла тэхніка. І Слаўка ў Паставах на нейкі час застаўся. А неўзабаве пераехаў з маткай у Мікасецка, дзе стаў псаломшчыкам у мясцовай царкве.

Славік агітаваў і мяне ў арганізацыю. Меў пісталет.

У 1950 годзе, можа на Вялікадня, Славік прыйшоў да нас у Ка-

быльнік. Скажаў мне, што вывернуў камень і уцёк з турмы. Кажу: “Хадзем да Жукоўскага, на хутар”. А ён: “Ніхто не здагадаецца, што хаваюся каля самага сельсавета”. Затэмпэратурыў. Трэба паклікаць доктара, але Славiк супраць. Доктар усё ж прыходзіў, і хвораму пачалі аспірын даваць.

А мама расказвае: “Тафіля Асановiч сказала дома, што Слаўку шукаюць. Хасан гаворыць: не хадзі, я сам папярэджу Слаўку. Але не папярэдзіў”.

Я Слаўку кажу: “Цябе шукаюць”. “Ат.”

Вывелі яго з мяшком на галаве...

Энкавэдзіст Смолін арыштоўваў і Славiка, і мяне.

*Запісана ўлетку 1999 г.
у Кабыльніку*

* * *

З усіх пададзеных фотаздымкаў фота № 6 — самае праўдападобнае. І не таму, што яно самае выразнае. Гэта жывы Славiк, якім я яго памятаю. Калі не памыляюся, фатаграфавалі Славiка я на нямецкай “лейцы”, а ўжо здымак № 7 — гэта дакладна мой. Фатаграфаваліся каля сцяны старой школы пасля заканчэння сямігодкі. Апарат меў аўтаспуск, таму я паспеў прысесці ў першым радзе, але тут Славiк падобны працэнтаў на восемдзесят.

У нямецкую акупацыю старога сьвятара Бацяна немцы арыштавалі. Відаць, за тое, што захоўваў у сябе дома жыдоўскія рэчы. Лёс яго невядомы — хутчэй за ўсё расстралялі. На зьмену ў кабыльніцкую парафію накіравалі зь вёскі Мільча сьвятара Аляксандра Якаўлевіча Лапіцкага, 1889 году нараджэння. Памёр ён у 1946 годзе.

Пасля сьмерці бацькі сям’ю Лапіцкіх выгналі з царкоўнага дома, разьмешчанага на Пастаўскай вуліцы (каля рэчкі Сырмеж). Зь вялікай цяжкасцю ім удаецца пасяліцца ў пусты дом на вуліцы Савецкай. Тут мы з Славiкам праз агарод часта сустракаліся — былі лепшымі сябрамі. Чаго толькі не выраблялі?! Два разы мы траплялі ў міліцыю — адзін раз стралялі зь мінамётаў па былым возеры Сырмеж, а другі раз з кулямёта з разабранага танка.

Па заканчэнні школы ў 1947 годзе зь вялікім спазьненнем

даведаліся, што ў Паставах ёсць пэдручылішча. Недзе глыбокай восеньню ў керзавых ботах пайшлі мы ў Паставы. Прыйшлі позна. Нам падказалі, дзе жыве завуч. Зайшлі да яе, а яна на агародзе апошнія буракі і моркву вырывае. “А дзеткі, дзе ж вы былі раней?” Людзі ў той час былі вельмі сардэчнымі. Накіравала нас да вахцёркі па мяхі, каб мы маглі ў капе на двары “ўкрасьці” сена. І паказалі, дзе можна пасяліцца — гэта кутні дом, цяпер краязнаўчы музей. Там пераначавалі (вокны разбітыя, а мы апранутыя лёгка). На наступны дзень нас прыняў дырэктар і некалькі настаўнікаў. Зрабілі “экзамен”. Прынялі! Але з клясы ў клясу хадзілі з сваімі табурэткамі, і ня мелі “давольства”. Некалькі разоў (тры ці чатыры) хадзілі ў Кабыльнік у суботу. У мяне з прадуктамі было блага, а ў Славіка і пагатоў. Хлеб і кавалак сала. Потым паставілі нас на давольства ў сталоўку — крупіна крупіну даганяла. Але галоўнае — не было гатова жылло. Мяне апанавалі скулы, велічынёй з гарошыну. Вырашыў кінуць гэтае навучаньне, яно мяне духоўна не задавальняла. А Славік яшчэ застаўся, я ж уладкаваўся ў Сьвірскую школу мэханізацыі на шафэра.

Нашы шляхі разышліся! Хутчэй за ўсё Славік перабраўся на пачатку 1948 году ў Мікасецка, бо там яму паабяцалі пасаду псаломшчыка. У Кабыльніку парафіяне спачатку дапамагалі Лапіцкім зь ядой і пасля сьмерці бацькі, але затым, як звычайна бывае, дапамога спынілася.

Жылі яны ў Мікасецку вельмі блага, карова толькі выручала. Я адзін раз езьдзіў да яго на ровары.

Так што Славік пайшоў у Мядзельскую школу хутчэй за ўсё ў 8-ю клясу.

Славік расказваў, што калі яны жылі ў Мільчы, гэта мяжа з СССР, то касцы за Вяльлэй выходзілі на сенажаць у аднолькавых касьцомах.

Ён быў вельмі таленавіты па гуманітарных навуках, а я больш па тэхніцы — адзін другому дапамагалі. Але дома школьныя заданьні ніколі не рабілі — на ўроках перапісвалі...

У яго быў больш рызыкаўны характар. Некалькі разоў я адгаворваў яго ад небяспечных намераў. Пераконваў: “Ты бачыш, якая моц прыйшла? І што ты можаш зрабіць супраць яе з адным мінамётам?”

Мне шмат дасталася на следзтве, увесь час мяне хацелі з-за майго прозьвішча дапытаць пра нейкую арганізацыю Арміі Краёвай, назову якой і ня чуў, хоць патроны краў у немцаў для свайго дзядзькі-акаўца. І яны некалькі гарнізонаў імі ўзялі.

Зь ліста Часлава Каспарэўскага ад 20.04.2006 г.

Юзаф Качэрга

На змаганьне я ішоў сьведама

На змаганьне супраць камунізму я ішоў сьведама, бо з ранніх гадоў быў ужо звязаны з польскай партызанкай, з аддзелам Кміціца. Мой брат там быў паручнікам, і шмат было там хлопцаў з Мядзіла. Такі Сідаровіч быў ды іншыя. Лягер іх знаходзіўся ў мясцовасьці Выдраньнік. Гэта выспа сярод балота. А потым рускія партызаны іх абкружылі, раззброілі і забілі 80 польскіх партызанаў.

Так што не шкадую, што ўсё так адбылося. Я супраць быў настроены ўвесь час. Дзядзьку па бацьку маім замардавалі недзе ў Сібіры. Ён меў асаду каля Будслава.

Мой бацька быў намесьнікам мядзельскага войта, а таксама судовым выканаўцам — сэквэстатарам. Можна, служба была і не асабліва ганаровая, але ж некаму трэба было яе спаўняць. Бабка была з Богушаў. Матка мая была з Кундзель-Пяткевічаў.

У школу я пайшоў яшчэ перад вайной і скончыў у Мядзіле дзьве клясы польскай школы. Як прыйшлі “тыя саветы” у 1939 годзе, у Мядзіле стала школа беларуская. Але я ў яе не хадзіў, бо не было ў чым. Наша вёска згарэла. Нехта падпаліў восеньню 1939 году. І мы пераехалі ў Старое Мядзіла. І толькі ўвесну 40-га году пайшоў у школу. Але ня ведаў ні літар, бо яны былі іншыя, нічога ня ведаў. Ужо дзеці чыталі па-беларуску і па-расейску кірылічнымі літарамі, бо вучыліся цэлую зіму. А бацька перахоўваўся ў родзічаў і знаёмых па розных вёсках — у Шымках і ў іншых, бо яго б вывезьлі ў Сібір. А вывозілі найбольш зімой з 40-га на 41-шы год.

Улетку 1941 году прыйшлі немцы. Мы жылі ўжо ў засьценку Падкачэргі ў Зьвяругаў. А потым адбудаваў сядзібу.

А як прыйшлі немцы, вяскоўцы выбралі бацьку солтысам. Маўляў, быў пры войце ў гміне, маеш вопыт, будзь і зараз. Але ў 42-м годзе зьявілася расейская партызанка. Пачалі наведвацца ў вёску і бацька адмовіўся ад салтысоўства. І пачалі выбіраць солтыса па чарзе, на кожны месяц. Ноччу ў вёсцы партызаны, днём немцы...

Пазнаёміўся з Лапіцкім праз калегаў. Ён быў на адну клясу старэйшы.

Гэта быў цікавы хлопец. Вельмі актыўны быў. Я быў у хоры, а ён у школе кіраваў хорам. Ён прыяжджаў на драўляным ровары, зробленым з калаўротаў. Слухаў радыё, перадачы БіБіСі. Фатаграфавалі. Вельмі быў файны хлопец.

Пазнаёміў мяне з Расьціславам Несьцяровіч. Несьцяровіч з калегамі жыў у Зьвяругі. Яго звалі “Зьвяружка”. Гэты дом быў недалёка ад школы — такой белаў ляплёнкі. У доме Зьвяружкі ў адным канцы было лясьніцтва, а ў другім канцы кватаравалі школьнікі. Несьцяровіч па матцы быў нам нейкая радня. Зь Несьцяровічам разам жылі Кундра і Нафрановіч. І калі я да іх прыйшоў, там якраз быў Лапіцкі. І ён адразу прывітаўся са мною: “Безь віны вінаватыя!” Гэткі быў пароль. Я, зразумела, нічога не адказаў. А адказ павінен быў быць: “Ліш бы не сьвінаватыя!”

Ён быў заўсёды супраць гэтай улады, супраць улады камуністаў. У камсамол заахвочвалі, а ён не ўступаў. Насіў значок з галавой сабакі. Казаў, што той пільнуе яго ад камуністычных сабачак.

Зьбіраліся заўсёды ў тых Зьвяружкаў. А потым хлопцы перасяліліся да Манькі, можа Пяркоўскай. І пасяля ўрокаў там мы звычайна зьбіраліся. Туды заходзілі яшчэ іншыя людзі. Памятаю, знаёмы яго быў, можа на сьвята Грамніцы, прыяжджаў Грачанік. Ён жыў недалёка ад возера Мядзіла, у вёсцы Ёнукі, паміж Мядзілам і Нараччу. “Люблю твае, Нарач, затокі і тоні”.

Кундра прысутнічаў пры ўсіх нашых размовах. Мы ўлёткі пісалі і друкавалі па-беларуску. А машынка мела лацінскі шрыфт. Дык Кундра казаў, што прыдатней нам было б друкаваць улёткі польскамоўныя. Казаў: “Вельмі людзі будуць любіць чытаць папольску”.

Кундра быў актыўны ў камсамоле, і ўцягнуў туды Несьцяровіча і Нафрановіча. Білет камсамольскі ён насіў у нагруднай кішэні кашулі. І маці ягоная аднойчы памыла кашулю разам з білетам. Усчаўся вялікі шум і хлопец шмат перацярпеў. Але абышлося толькі выключэньнем з ВЛКСМ. І вось Кундра намаўляе Факунду і Генадзя, каб тыя казалі, што ў лесе іх перанялі партызаны, пабілі і адабралі камсамольскія білеты. Па дарозе зь Мядзіла ў Юшкавічы сапраўды ёсьць вялікі лес, і гісторыя выглядала б праўдападобна. І хлопцы пагадзіліся! І іх таксама выключылі з камсамолу. Вось такая была дзіўная справа з камсамольскімі білетамі.

Хлопец з Унукаў — Грачанік рэдка прыходзіў у Мядзіла. На нашых сходах я яго бачыў, можа, разы два. Ён быў узросту прыкладна як Расьціслаў. Аднак да 1949 году яго ўжо пасадзілі, але не за палітыку, а за нешта іншае. Сьледства хацела і яго прылучыць да нашай справы. Яго прывезьлі зь нейкага лягеру ў Маладзечна і зрабілі вочную стаўку: Ён, Лапіцкі і я. Дапытваліся: “Табе даваў улёткі Лапіцкі?” “Не, ён толькі дапамагаў мне рамантаваць ровар. Даваў ланцуг да ровара.”

Кантактаваў з Лапіцкім Браніслаў Пісарчык, вучань Мядзельскай школы, вучыўся на клясу ніжэй за мяне. Быў ён, здаецца, зь Пярэградзьдзя. Але ніхто пра яго на сьледстве не абмовіўся, таму і ацалеў.

Была ў нашай арганізацыі і Ірына Паўлючонак зь Юшкавічаў. Яна сябравала з Зосьяй Гіль і была больш звязаная з Генем Нафрановічам.

Сьледчы адзін раз абяцаў вочную стаўку з Альфонам Кундрам. “Кундра скажа, калі ты не скажаш!” — пагражаў сьледчы на допыце. Аднак потым гэта прозьвішча не ўспаміналася.

Першы раз улёткі друкаваліся і распаўсюджваліся вясной 1948 году. Тэксты пісаў Расьціслаў Лапіцкі. Яны ўсе былі на беларускай мове.

Мая цётка, калі была на працах у Францыі, выйграла там на лятэрэю друкавальную машынку. Потым, як вярталася на Мядзельшчыну, прывезла і машынку. Шрыфт на ёй быў лацінскі. Так і друкавалі — беларускі тэкст, але шрыфт лацінскі.

Спачатку Лапіцкі забраў машынку ў Мікасецка і друкаваў першыя ўлёткі. Тры разы. Але там небяспечна было — суседзі маглі

пачуць стук машынкі. Таму рашылі гэтую працу прадоўжыць у Качаргох, на сядзібе маіх бацькоў. Тут ужо друкаваў я сам — дзьве сэрэй ўлётак, але кожная зь іншым тэкстам, складзеным Расьціславам. Друкаваў, калі бацькоў не было дома — ці на гарышчы, ці ў сьвірне каля хаты.

Для ўлётак набывалі ў краме белыя лісты паперы, не лінаваныя. Машынная стужка была адна, да таго ж высахлая. Таму яе апрацоўвалі тушшу.

У Мікасецку Лапіцкі надрукаваў недзе з паўсотні ўлётак. І я ў Качаргох два разы прыкладна па 50 асобнікаў.

Улёткі і клеілі і раскідвалі — у Мядзіле, і па вёсках, у тым ліку ў Крапіўне і Юшкавічах. Распаўсюджвалі ўсе сябры нашай арганізацыі. І Альфон Кундра таксама. Я, напрыклад, наклеіў у Качаргох на доме Часлава Качэргі, гэта за затокай. Была позьняя восень ці пачатак зімы — на зямлі ляжаў сьнег. За затоку, пад прыбярэжную гару мы хадзілі на свае забавы. І вось прыкмецілі ліст паперы на сьцяне. Гелена Качэрга садрала ўлётку, а сын гаспадара дома Юзік прачытаў яе ўголас.

І тут жа нехта данёс у Мядзіла. Нас па адным пачалі цягаць у раённае МГБ. Дапытвалі: што, дзе і калі. Які там быў тэкст, хто чытаў, хто мог гэта зрабіць? Так дапыталі ўсіх, хто быў тады каля той улёткі.

Ужо потым на допытах мне зрабілі вочную стаўку з той Геленай, паказвалі ёй ўлётку і пыталіся, ці на нашай машынцы яна надрукаваная.

Неяк хлопцы вынесьлі былі з ваеннага кабінета школы дзьве вучэбныя вінтоўкі. Як на цяперашні розум, то навошта былі тыя вінтоўкі з прасьвідраванымі адтулінамі, калі зь іх нельга страляць? Хіба толькі, каб каго настрашыць. Адно вінтоўку забраў Факунда Несьцяровіч, а другая перахоўвалася ў мяне. А ў пачатку верасьня 1949 году Генадзь Нафрановіч далучыўся да невялікай партызанскай групы, якая хавалася ў лясох паўночнай Мядзельшчыны. І вось неяк у верасьні месяцы да мяне таемна завітаў Генадзь па тую вінтоўку. Я перадаў яму зброю і праз густы туман перавёз на лодцы да Старога Мядзіла. Там на беразе, насупраць былога маёнтка Козелаў-Паклеўскіх, мы разьвіталіся назаўсёды.

У пачатку восені Лапіцкі перабраўся ў Смаргонь. Перад яго адыходам мы не збіраліся на нейкую адмысловую сустрэчу. Каго ён сустрэў у Мядзіле з нашых, з тым і разьвітаўся. Актыўнасьць нашай падземнай арганізацыі без кіраўніка неяк спала. Хоць мы і працягвалі зьбірацца. Напярэдадні сьвята Кастрычніцкай рэвалюцыі Лапіцкі завітаў на Мядзельшчыну і перадаў мне пачку выдрукаваных улётак, для распаўсюду.

І вось недзе ў лютым месяцы, позьнім вечарам, калі было ўжо цёмна, пастукаўся ў нашу хату Расьціслаў Лапіцкі. Быў вельмі замерзлы і змучаны. Расказаў мне, што яго шукаюць эмгэбісты, а ён ад іх хаваецца. Расказаў і пра Смаргонскую арганізацыю, пра ўлёткі. Ад яго я даведаўся, што апошняю партыю ўлётак яны распаўсюдзілі ў Смаргоні і ў навакольных вёсках напярэдадні Дня канстытуцыі, які прыпадае на 5 сьнежня.

Я тым часам хварэў і ў школу некалькі дзён не хадзіў. І вось Расьціслаў папрасіў мяне схадзіць у Мядзіла і перадаць шыфраваны ліст свайму знаёмаму кухару. Кухар, ня памятаю ягонага прозьвішча, жыў на Замкавай вуліцы, у доме, які да вайны належаў жыдоўцы Сосі. У хаце я сустрэў маладога мужчыну — кухара. Там жа было малое дзіця. Кухар узяў шыфроўку, зробленую як нотнае пісьмо — значкі на лінейках. Пашкадаваў, што ня можа прачытаць, бо згубіў ключ для расшыфроўваньня. І сказаў, каб Лапіцкі прыйшоў цёмным часам да ўскрайку Мядзіла каля возера, дзе наводшыбе стаялі нейкія гумны. Я вярнуўся ў вёску і перадаў Лапіцкаму прапанову кухара. І Расьціслаў позна вечарам па лёдзе замерзлай затоці Мястры пайшоў на тую сустрэчу. Вярнуўся з яе ўжо ўначы.

Лапіцкі перахоўваўся ў нашым доме ўвесь наступны дзень. А як сьцямнела, зноў выбраўся ў дарогу. Сказаў, што пойдзе ў Кабыльнік да нейкага Корчака і што яшчэ некалі да мяне зойдзе. Але папярэдзіў таксама, каб быў гатовы і да таго, што нас могуць усіх выкрыць і арыштаваць.

Неўзабаве пасля нашага разьвітаньня з Лапіцкім з школы прыходзіць Іван Роўда. Быў ён родам з Сватак і кватараваў у Качаргох у нейкіх знаёмых. І той Роўда кажа: арыштавалі амэрыканскага шпіёна. Ажно той шпіён — мядзельскі вучань Расьціслаў Лапіцкі.

А 10 лютага на ўроку, было яшчэ да абеду, у нашую клясу прышоў міліцыянт і сказаў, што павінен даставіць мяне ў раённае аддзяленьне міліцыі (там было і МГБ). І павёў. Я ведаў ужо, што мяне арыштуюць.

Адразу ж нейкі эмгэбіст пачаў допыт:

— Вы распространяли листовки! Кто еще был с вами?

— Нічога ня ведаю.

— Но вы же читали ту, которую нашли в Кочергах. Что там было написано?

— Ня памятаю. Нешта пра тое, каб людзі ня йшлі ў калгасы.

Дзень ці два трымалі мяне ў Мядзіле. А ў гэты час у бацькоўскай хаце зрабілі ператрус. Але нічога асаблівага не знайшлі.

Потым перавезьлі ў Вялейскую турму, а тады ў Маладзечна, у турму каля вакзала. Везьлі ў “чорным воране”, завязаўшы вочы і скруціўшы шнурком рукі за сьпіной. Назаўтрае нанач, таксама з завязанымі вачмі і скручанымі рукамі, павезьлі ў турму ў Галянова. Там дапытвалі ў пакоі на другім паверсе. І гэтак амаль кожную ноч пяць месяцаў!

Найперш пракурор, а гэта было 14 лютага 1950 году, зачытаў мне пастанову аб затрыманьні. Гэтая дата і стала лічыцца пачаткам майго зьняволеньня.

Заводзяць у пакой на першы допыт, а там, гляджу, той жа Пахомаў, які дапытваў мяне раней. Спачатку пытаўся спакойна так: пра ўлёткі, хто друкаваў, хто распаўсюджаў? Я кажу: “Ня ведаю, не чуў”. І гэтак штоночы. Усім адбой, можна класьціся спаць. А мяне на допыт, на цэлую ноч. І цэлую ноч са мной той Пахомаў. Пытаецца, нешта піша, чытае, дрэмле, жуе бутэрброд, п’е ваду. На стале пад рукою — пісталет. Дэманструе, што нікуды не сыпяецца, што нікуды ты ад яго ня дзенешся. Калі ўбачыў, што ўпіраюся, перайшоў на лаянку, зьдзекі, біцьцё. Біць яму памагаў яшчэ нейкі сьледчы. Калі мінала ноч, мяне завозілі ў турму і ўкідвалі ў камэру. Але й днём спаць не давалі. Мне зламалі дзьве рабрыны, выбілі некалькі зубоў, білі пад рэбры, пад дых, па печані і нырках. Білі, каб сьлядоў на цэле асабліва не пакідаць. Калі ж знакі былі прыкметныя, не паказвалі пракурору, пакуль тыя не загойваліся. Любілі катаваць буйнымі кроплямі халоднай вады на цемя. Прыціснуць

цябе ў кут, а зверху капае. У сьледчым пакоі было задушна, таму ад першых кропель ішоў прыемны халадок. Але пазней адчуваньне было такое, як па галаве цяжкім молатам.

Аднойчы Пахомаў прынёс і паклаў перад сабой пісталет “вальтэр”. Я адразу пазнаў, што гэта пісталет Генадзя Нафрановіча. Тады я ня ведаў яшчэ, што Нафрановіч застрэліўся. Думаў — яго таксама арыштавалі. Сьледчы краем вока за мной назірае, як я зрэагу на пісталет. Але я нават не крануўся, не падаў выгляду, што пазнаў.

Аднаго разу прывялі на вочную стаўку Лапіцкага. Расьціслаў выглядаў зусім змарнелым, быў зьбіты, хворы, адмарожаныя блуканьнямі па зімовай Мядзельшчыне ногі былі закручаныя нейкімі анучамі. Мяне пасадзілі каля адной сыяны, Лапіцкага — каля сыяны насупраць.

— Лапицкий тебе давал листовки?

— Не.

— А ты, Лапицкий, давал Качерге листовки?”

— Не.

На падлозе каля стала Пахомава стаяў нейкі мех. Сьледчы па-корпаўся ў мяху і кажа:

— Твоя, Лапицкий, мать принесла передачу. Если признаешь-ся, вот сейчас же получишь передачу.

Але яны нічога той вочнай стаўкай ад нас не дабіліся.

Павялі Лапіцкага, а Пахомаў нешта крэмзае на паперы. “На, подпиши”, — працягвае мне гэтую крамзаніну. Чытаю, што я нібыта ва ўсім прызнаўся, што мы з Лапіцкім друкавалі ўлёткі і іх распаўсюджвалі.

— Не падпішу.

— Подпишешь! И все, что я напишу, будет правдой. Видишь вон ту зеленую стену? А я говорю, што стена красная. Подпишешься — не подпишешься, но если я сказал “красная”, значит она стала красной!.. Кто с вами был еще, кому Лапицкий давал листовки?

— Ня ведаю.

Празь некалькі дзён прыводзяць на вочную стаўку Грачаніка. Але і той адмаўляецца, што Лапіцкі ўцягваў яго ў палітыку. Сказаў

толькі, што Расьціслаў дапамагаў яму рамантаваць ровар і даў ланцуг.

Павялі Грачаніка, і мяне зноў зьбілі, а потым укінулі ў карцэр — цёмны катушок пад лесьвіцай: “Будешь сидеть там, пока не признаешься”.

А гэтым часам у Качаргох зрабілі новы ператрус. За печкай-шчытком знайшлі тол і запалы. Знайшлі і вялікую тапаграфічную карту Мядзельшчыны і суседніх раёнаў. Яна ляжала навідавоку. І як толькі не знайшлі яе пры першым вобшуку?! Тол, запалы і карту мне даў на захаваньне Лапіцкі.

Пасьля майго арышту, калі пайшлі размовы, што я быццам друкаваў улёткі, тата ўкінуў у возера друкавальную машынку. Зараз жа эмгэбісты прымусілі яго выцягнуць тую машынку з возера з-пад лёду.

У адзіночцы мяне амаль не трымалі. Заўсёды ў цэлі былі іншыя зняволеныя. Быў таксама нейкі чалавек, які выдаваў сябе за грэка і амэрыканскага шпіёна. Я асьцерагаўся гэтага “шпіёна” і нічога пра справы нашай арганізацыі ў цэлі не гаварыў. Аднойчы да вязьняў зайшло некалькі незнаёмых афіцэраў. Калі пыталі — хто па якім артыкуле абвінавачваецца, “грэк” бойка адрэкамендаваўся, што ён амэрыканскі шпіён. “Перелетная птица”, — загадкава пракамэнтавалі афіцэры і выйшлі.

Неяк у камэру прывялі смаргонскіх хлопцаў — Сташкевіча, Іваноўскага і Карнея. Дарэчы, Сташкевіч удзельнічаў у складаньні тэксту некаторых улётак, што распаўсюджваліся ў Смаргоні. “Мы ведаем Лапіцкага”. “І я таксама ведаю яго”. Абмяняліся гэтымі словамі, як паролем. І зразумелі, што мы свае, што праходзім па адной справе. Былі са мной таварыскія, але шмат не размаўлялі, бо ў цэлі знаходзіўся “грэк”. Патрымалі смаргонскіх там каля тыдня. А затым я зноў застаўся з “грэкам”.

Калі скончылася сьледства і справа ішла да суду, нам далі прачытаць матэрыялы абвінавачаньня.

І вось 20 ліпеня пачаўся суд, у Галянове, у нейкім вялікім будынку. Судзіла нас тройка афіцэраў. Не было ні пракурора, ні адвакатаў. І ніякіх глядачоў у зале я не прыкмеціў. Хіба хто сядзеў дзе-небудзь збоку. Праўда, адзін раз паклікалі сьледчага, бо Іваноўскі заявіў, што той выбіў зь яго паказаньні катаваньнямі. Сьледчы,

зразумела, сказаў, што ён нікога ня біў і што сьледства адбывалася ў межах закону. Доўга па чарзе зачытвалі абвінавачаньні. Нешта пыталіся, удакладнялі. Калі пачалі зачытваць абвінаваўчае заключэньне непаўналетняй Тацяне Юшкевіч, адзін з судзьдзяў сказаў Лапіцкаму, паказваючы на Таню: “Ваша жертва!” Намякаў на тое, што Расьціслаў і яе ўцягнуў у палітыку. “Не, — парыраваў Лапіцкі, — гэта ахвяра савецкай улады!”.

Калі судзьдзі зачытвалі тэксты ўлётак, такія выразы, як “Сьмерць Сталіну”, або “Сьмерць сталінскім шакалам” яны нават баяліся вымаўляць.

Пры зачытваньні абвінавачаньня старым бацькам Ахрамовіча, якія дапамагалі друкаваць на сваім хутары на Смаргоншчыне ўлёткі, факт такой дапамогі пацьвердзіў Часлаў Цыбоўскі. У гэты момант умяшалася ягоная сястра Леакадзія. Яна ўскрыкнула: “Што ты кажаш?!” Тая Леакадзія была цьвёрдай і сьмелай дзяўчынай.

У апошні дзень падсудным далі магчымасьць выступіць. Апошнім гаварыў Расьціслаў Лапіцкі. Гаварыў доўга. Яго словы былі абвінавачаньнем камуністам і камунізму.

Адразу пасьля суду Лапіцкаму і Несьцяровічу, як прыгавораным да сьмяротнага пакараньня, зьвязалі рукі і вывелі з залы. Рэшце асуджаных рукі ўжо не зьвязвалі і вочы не завязвалі таксама. Затым амаль усіх пагрузілі ў “чорны воран” і завезьлі ў вялейскую турму. І неўзабаве павезьлі на ўсход, у канцлягеры. Мяне разам з Чаславам Цыбоўскім і Анатолям Карнеем праз Воршу, Смаленск, Маскву, Горкі, Рузаеўку завезьлі пад Караганду. Спачатку трапілі мы ў кар’ер па здабычы каменю. Пасьля выбуховых работ павінны былі нагружаць каменны друз на ваганеткі. Чатыры з паловай гады я адпрацаваў на тым каменным кар’еры. Затым два гады адбыў на розных будоўлях — жытла і гаспадарчых аб’ектаў. Працаваў нават у сталярцы. Часлаў Цыбоўскі меў слабое здароўе, таму часам яму даручалі выконваць абавязкі санітара.

Жылі мы ў даволі ўпарадкаваных бараках, якія засталіся пасля палонных японцаў. Я з смаргонскімі жыў у розных бараках, але за адным лягерным дротам.

Сярод нас былі і беларусы. Некаторых яшчэ памятаю. Сядзеў швагер Мехавіча з Баклаёў Міхась Варанец — за ўдзел у нейкай

нямецкай вайскавай фармацыі. Шарэйка сядзеў за тое, што скончыў школу Саюза беларускай моладзі ў Альбярціне пад Слонімам. Былі яшчэ Касыцкевіч з-пад Крывічоў, Сьвятаслаў Сенька.

Асуджаных на сьмерць пакінулі ў Вялейцы. ...

І вось неяк восеньскай ноччу Расьціслава Лапіцкага і Факунду Несьцяровіча павезьлі ў падвялейскі лес. Падвялі да выкапанай ямы, паставілі побач. Зачыталі прысуд да расстрэлу Факусю. А затым тут жа абвясцілі пастанову Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета СССР аб памілаваньні. Зачыталі такі ж прысуд да расстрэлу Расьціславу. Аднак рашэньне аб памілаваньні не абвешчалі. А яно ж было і на Лапіцкага. Аднак той катэгарычна, яшчэ ў турме, адмовіўся ад няпрошанай ласкі. Грымнуў стрэл, і юнак упаў. Салдаты хутка закапалі яму...

Пра апошнія хвіліны жыцьця Расьціслава Лапіцкага мне раскажаў сам Факунда Несьцяровіч, калі вярнуўся зь сібірскіх канцлягераў.

*Запісана ў чэрвені 2006 г.
у Шчэціне*

Вераніка Качэрга (Мелец)

Цэлую ноч шапталіся на кухні...

Брат дзеда Вайцеха Юзаф Качэрга быў асаднікам у Будславе. Зь сям'ёй вывезьлі ў Сібір. Там ён і памёр, а сям'я пасьля вайны пераехала ў Польшчу.

Тата часта замяняў войта Галку, бо той нярэдка хварэў. А солтысам быў не перад самымі першымі саветамі, не перад 39-м, а раней.

Калі ўступалі ў калгас, сяляне качарэскія казалі: “Вось калі Вайцех уступіць, то і мы ўступім”. Падпісваліся ў калгас адначасова ўпяцёх. Вайцеха выбралі брыгадзірам.

Нашы дзяды і прадзеда — з Качарог. Казалі, што раней прозьвішчы былі, як і ў пана. Пан сказаў, што нядобра, што да мяне на паншчыну ходзяць прыгонныя з маім прозьвішчам, і загадаў зьмя-

ніць прозьвішчы. Так сталіся Качэргамі і вёска назвалася Качаргі. А Падкачэргі — гэта засьценак зьлева перад вёскай, за крыжам, пад лес. Там жылі чатыры сям'і Зьвяругаў, а ў вёсцы былі толькі Качэргі. І ўсе былі каталікі, а праваслаўных у нас не было.

Мама мая таксама Качэрга, як і тата, але не радня. І тры сястры маміны ўсе ў Качаргох. Адна замуж выйшла ў Падкачэргі.

Вайной, як немцы палілі вёскі, партызаны абстралялі немцаў з-пад Шыкавіцкага лесу. Дык усіх качарэскіх прыгналі ў Мядзіла і трымалі дзьве начы ў драўлянай царкве. А мядзельскія добра ведалі качарэскіх і шмат было пародненых. І яны казалі: “Гэта ўсе нашыя знаёмыя і радня”. Тым больш, што адна кабета зь вёскі была поварам у нямецкім гарнізоне. Так нас і адпусьцілі. І мы два тыдні былі ў Мядзіле, па хатах. І затым вярнуліся на папялішчы. Але нашая хата не згарэла. І яшчэ некалькі хат засталіся.

Я нарадзілася ў 1927 годзе, а Юзік у 1930-м.

Яго малага дзед любіў, казаў: “Разумны хлопец, не расьпешчаны”. Спакойны такі быў, задуменны. Чытаў многа.

Нешта тата быў благое сказаў на тых саветаў. А ён тату кажа: “Не гавары так на саветаў, бо забяруць, і ўсё будзе”. На тату сварыўся, а сам папайся...

Але апошні час, мусіць калі трапіў у гэты “пачак”, задумлівы быў. І спаць яму хацелася. Сядзе вучыцца і сьпіць.

Дык вось, аднаго разу нехта стукаецца ноччу. Адчынілі дзьверы — хто прыйшоў? Лапіцкі прыйшоў. Можа, ён па тую вінтоўку прыйшоў, ці што? Юзік пытаецца, ці можна яму пераначаваць. Можна. Дык яны цэлую ноч шапталіся на кухні. (Юзік на кухні спаў.) Раніцай устаў і пайшоў, і яго ніхто не прыкмеціў. А тады скора...

Па нейкім часе прыходжу дамоў (тады я вучылася шыць у арцелі) і кажу: “Забралі Несьцяровіча. Быў сход у Юшкавічах. Ён там нешта гаварыў і забрала міліцыя”. Юзік нічога не сказаў, толькі неяк зьбялеў. На другі дзень, ці што, прыходзіць яго сябар з школы і прыносіць ягоную сумку. А пад вечар прыехалі і так нас трэсьлі! Але нічога не казалі, чаго шукаюць. Яны калгасныя кніжкі не чапалі, толькі ягоныя варочалі, усё шукалі. І каб сказаць, што, чаго трасуць? — нічога нам не казалі... Забралі з урока. Патрымалі два дні ў Мядзіле, а затым павезьлі ў Вялейку.

Тады пайшоў раніцай тата ў школу, дык дырэктар кажа: “Во якога сына выгадаваў, што прыйшла міліцыя і забрала, а мы й ня ведаем — за што? Нешта ж яны рабілі падпольна, калі забралі”. Казалі, што яны райвыканкам хацелі падарваць. Мая сястра была ўчотчыкам у калгасе, яе потым звольнілі...

І потым зноў прыяжджалі да нас, усё дапытваліся, дзе і што, а мы нічога не ведалі. А потым зноў прыехалі (на допыце ён, відаць, сказаў). У нас за шчытком такая шчыліна была. Дык яны кажуць тату: “Паглядзіце, што там за шчытком”. Тата засунуў туды руку і выцягнуў падвешаны на шнурку тол.

А так мы нічога не падазравалі, каб ён што такое...

Несьцяровіч надта сябраваў зь ім. У Мядзіла ў школу хадзілі разам, вот яны і дружыліся.

Кожныя два тыдні вазіла яму перадачу. Я была ў арцелі, і ў мяне быў пашпарт. А тату, як пойдзе ў сельсавет, не даюць даведку: “Фашыста выгадаваў такога, а яшчэ яму даведку давай”. Як тату не давалі даведку, дык я сама праз тыдзень езьдзіла з маткай Несьцяровіча. І вазілі перадачы, але ўжо ў Маладзечна, у Галянова.

Заўсёды прымалі перадачы. А можна было перадаваць ... сала, цыбулю, сыр які. Каб не болей за 8 кілаграмаў. Усё гэта трэба было перапісаць. І тады ён расьпішацца, што атрымаў і паперку вярталі.

Дабіраліся ў Маладэчна аўтобусам. У 50-м годзе ўжо хадзіў аўтобус Мядзел—Маладэчна. А 2-й гадзіне садзіліся і ехалі. А там з суседняй вёскі Кулікі на будоўлях былі знаёмыя людзі і мы ў іхначавалі заўсёды. А раніцай несьлі ў турму перадачу.

Аднаго разу тата павёз перадачу і там яго затрымалі. Тры дні трымалі. Допыты правядуць і кажуць: “Ідзі, прыйдзеш заўтра”. Ён пераначуе там недзе на лаўцы на вакзале і зноў прыходзіць.

А мяне не дапытвалі.

Забралі цялушку і частку грошай, бо прысуд быў з канфіскацыяй маёмасьці.

Да турмы насіла перадачы і маці Лапіцкага. Дык матка двух смаргонскіх дзяўчынак так яе лаяла. А тая бабулька сядзіць у куточку і плача — і што ж яна вінаватая. А гэтая: “І цябе трэба сядзіць разам з сынам, што выгадала такога!”

Мы для перадач пяклі такія сухарыкі, шклянкай выцісканыя. Ён атрымае перадачу і расьпісваецца. І вось у ліпені з расьпіскай

вяртаюць мне тры такія сухарыкі. Знакам таго, што праз тры дні будзе суд. А хто ж гэта мог здагадацца? І тут я іду па Мядзіле і сустракае мяне нейкі мужчына і кажа: “А вы нічога ня ведаеце? Цяпер жа судзяць вашых, і вашага брата таксама”.

Пасьля суду іх перавезлі ў Вялейку. А ў Вялейцы празь 10 дзён можна было насіць перадачу. І ўсё я вазіла, бо мела пашпарт. Спатканьня ж, калі я прасіла, не далі ні разу. І адтуль, можа перад Новым годам, павезлі. І ён быў ажно ў Карагандзе.

Пасьля сьмерці Сталіна яму нічога ня зьменшылі і быў ён там, пакуль нашыя не запісаліся на выезд у Польшч. Ён прыслаў ліст: “Калі нашы запішуцца ў Польшч, то мяне адпусьцяць”. І нашы запойнілі ўсе дакумэнты ў Польшч, і ён тады празь месяц вярнуўся дамоў.

З Караганды ён пісаў. Я ўжо была выйшла замуж, і да мяне ён больш пісаў. Самому надта ня можна было пісаць. Дык ён нейкую знаёмую меў і празь яе перасылаў.

За 15 вёрстаў хадзілі на работу. Марозам. Цяжка было.

Можа, ягонья лісты ў Пожарцах і захаваліся. Фатаграфія ёсьць, дзе ён у куфайцы. А на другой ён ляжыць неяк на баку.

Ён вярнуўся ў чэрвені, у 1956 годзе. Нашыя кажуць: “Не паедзем зараз у Польшч”. Дык ён: “А што я тут буду рабіць?” Ён быў такі масьцеравы, ён там мураваў усё... І пачаў хадзіць у Мядзіла на работу ў МТС. Парабіў два месяцы. А потым паехалі ў Польшч, 17 кастрычніка. Ад 1956 году сын мой, і тады вось яны і паехалі.

Нічога ён не расказваў, ні пра турму, ні пра лягер, баяўся нашых. Мая сястра прыехала з Латвіі, і было нейкае кіно ці канцэрт. І вось ідуць яны з канцэрту дамоў. Стаіць нейкі хатулёк пад сыяной. Баяўся заходзіць у хату, што гэтулькі нам было празь яго гора: і трэсьлі, і яго частку забралі. Ён за імі ціхенька прыйшоў у хату. І такі там гвалт пачаўся. Ён на каленкі ўпаў перад татам і мамай, рукі цалаваў, прабачэньня прасіў.

2 ліпеня тут каля помніка сьвята было. І ён туды езьдзіў. Стыдаўся ці баяўся, што сядзеў. Перажылі мы многа празь яго.

*Запісана ў студзені 2006 г. у нас. Нарач (былое Купа)
і ў ліпені 2006 г. у в. Пожарцы Пастаўскага р-ну*

Софія Лапыцька (Лапіцкая)

Абразкі для ўсіх прывёз зь Вільні

Сям'я бацькі Першай сусьветнай вайной была ў бежанстве ажно ў Сімбірску. Потым вярнулася ў родны Алянец каля Залесься. У Алянцу было шмат радні па бацьку. Ды і мой бацька Яўген Пятровіч меў ладна братоў і сясьцёр: Мікалай, Барыс, Іван, Ліза, і яшчэ адна сястра. Маці мая была Надзея Навой.

Я нарадзілася 25 лістапада 1931 году ў Смаргоні, у ляркарні. Але бацькі месцам нараджэньня запісалі вёску Алянец Смаргонскага раёну, дзея захаваньня нейкай спадчыны на частку дзедаўскай зямлі. Але той зямлі было зусім мала і бацька перабраўся ў Смаргонь. Працаваў у нейкай гарадзкой камунальнай службе. Жылі ў асобным доме і дзяцінства мне ўспамінаецца як сьветлы час.

Пачынала вучыцца ў польскай школе. У 1939 годзе за “тымі саветамі” хадзіла ў 4-ю клясу. А пры немцах была летувіская школа. Марыла стаць настаўніцай. Любіла чытаць кніжкі аб прыродзе і пра падарожжы. Найлепшай сяброўкай была Тамара Юшкевіч.

Калі ў 1949 годзе вучылася ў 9-й клясе Смаргонскай сярэдняй школы, ад Тамары Юшкевіч атрымала прапанову далучыцца да распаўсюду ўлётак, якія друкавалі сябры падземнай арганізацыі. Але пра іншых удзельнікаў арганізацыі нічога не ведала, усё рабілася праз Тамару — такая была кансьпірацыя. Тамара мне перадала і іконку. Пазьней я даведалася, што гэтыя абразкі для кожнага з нас прывёз зь Вільні Лапіцкі.

Арыштавалі мяне дома, хворую на прастуду, раніцай 3 лютага 1950 году (на другі дзень, як адбыліся першыя арышты). Спачатку пару дзён трымалі ў Смаргоні, у лёхах пад будынкам раённай міліцыі. Трымалі ў цёмным закутку, як шафа, дзе нельга было нават сагнуцца і прысесці.

Затым завезлі ў Маладзечна, дзе трымалі доўга, увесь час выклікаючы на допыты. Ня білі, але страшылі рознымі жахамі, у тым ліку і расстрэлам.

Суд праходзіў у Маладзечне ў ліпені 1950 году. Была ў шокавым стане, таму суд амаль што ня памятаю. І ўвогуле, першы год зьня-

воленьня не захаваўся ў памяці — здаралася частковая страта памяці, ад шоку, дэпрэсіі і ўсяго перажытага.

Была прызнаная вінаватай па цэлым шэрагу артыкулаў Крымінальнага кодэксу БССР і асуджаная на 25 гадоў пазбаўленьня волі, з паражэньнем у правах на пяць гадоў і з канфіскацыяй маёмасьці. Пазьней у дакумэнтах будзе фігураваць толькі артыкул 63, п. 1.

Паводле суду ў сям'і забралі стадолу і новы хлеб. Гарсавет разабраў і некуды вывез.

Найперш мяне завезлі ў Іркуцкую вобласць, паблізу Тайшэта. Накіравалі на лесапавал. Потым загналі на будаўніцтва новай чыгункі Абакан–Тайшэт, дзе тачкамі вазіла зямлю на насып дарогі. Была на перапрацоўцы сьлюды, дзе спаткала Леакадзію Цыбоўскую. І ўвогуле, часта перавозілі зь месца на месца. Ня мела добрага здароўя, часта хварэла, хоць сухі марозны сібірскі клімат пераносіла добра.

У некаторых лягерах быў вельмі суровы рэжым і дазвалялася адсылаць бацькам толькі два лісты на год.

Пасьля сьмерці Сталіна быў перагляд справы і з тэрміну зьняволеньня знялі 15 гадоў.

Пад канец зьняволеньня перавялі ў Кемераўскую вобласць, дзе быў ня толькі мароз, але і моцныя вятры, якія даймалі зьняволеных. На Кемераўшчыне паслалі на працу ў сельскую гаспадарку, дзе касіла сена, коньмі цягала зь лесу дрэва.

Дзень пры дні чакалі камісію на перагляд справаў асуджаных, якая магла вызваліць зь зьняволеньня. Нарэшце 8 ліпеня 1956 году дайшло ў лагер рашэньне камісіі Вярхоўнага Савета СССР ад 30 чэрвеня 1956 году аб вызваленьні, з рэабілітацыяй.

8 ліпеня і была вызваленая, але не магла адразу выехаць, бо неабходна было залатвіць шэраг пільных спраў. Аднак пашпарт мне ня выдалі, спаслаўшыся на адсутнасьць бланкаў. Паехала па даведцы, атрымаўшы на дарогу 43 рублі 81 капейку і бясплатны білет на праезд чыгункай да станцыі Смаргонь.

У канцы лета нарэшце дабралася да Смаргоні. Быў ужо позьні вечар. Зайшла ў хату, а ў бацькоў вымазаныя ў нешта чорнае рукі і твары. Гэта яны прыехалі зь лесу зь ягад. Частавалі мяне піражкамі зь ягадамі.

Пайшла ў вярэбнію школу і скончыла ў 1958 годзе 10-ю класу. Вельмі прыязна прынялі настаўнікі. Асабліва дапамагаў выкладчык фізікі Георгберыдзе. Аднак у горадзе ня бралі на працу.

І вось неяк з Казахстана прыехаў у Смагонь у госьці старэйшы брат Расьціслава Алег. Мяне пазнаёміла зь ім ягоная маці Настасься Вікенцеўна з роду Жабінскіх. Потым было кароткае ліставаньне. І вось Алег піша: “Прыяжджай!”

У чэрвені 1958 году я і прыехала. І ў дзень прыезду — у ЗАГС (усе паперы ўжо былі гатовыя). А ў 1960 годзе Алег забраў да сябе і сваю маці. Яна была настаўніцай і пэнсію настаўніцкую атрымлівала. Памерла ў нас у 1977 годзе. Двойчы да нас у Казахстан прыяжджала і Алегава сястра Вольга.

Пасьля забойства ў 1979 годзе Алега я з дачкой і сынам у 1981 годзе паехала да найстарэйшага брата Лапіцкіх у Гіжыцку, у Польшчу. Ён пры хрышчэньні меў імя Вадзім, але ў Польшчы пісаўся Уладзіславам. А ў гэты час у Польшчы былі акцыі Салідарнасьці. Спрэс страйкі. І вось Вадзім павёз нас зь дзецьмі ў цэнтр ваяводзтва, у Аўгустоў, каб атрымаць польскі пашпарт і прапісацца. Начальнік аддзела, дзе выдавалі пашпарты, пачаў угаворваць выехаць за мяжу. Можна ў Германію. Я калісьці марыла пра Аўстралію. І ў Аўстралію можна!

Але Вадзім катэгарычна сказаў: “Не!”

Вадзім яшчэ за польскім часам скончыў Віленскую кансэрваторыю па класе скрыпкі. Яго жонка — Рэгіна. Сям’я Рэгіны быццам паходзіць з Латгаліі. Бацька быў “легіяністам”, а маці трымала недзе на Маладзечаншчыне краму. Сама Рэгіна атрымала сярэдняю адукацыю ў нейкай польскай школе ў Маладзечне. Першая дачка, Сьвятлана, нарадзілася ў іх яшчэ ў вайну. У 1944 годзе Вадзім пасадзіў жонку з дачкой на воз, запрэжаны канём, і паехаў на захад. Ноч недзе пераначуюць, а нараніцу чуюць, што недалёка ўжо гудуць рускія танкі. Тады яны зноў далей на захад. І так дабраліся да Польшчы. А ў Польшчы ён мяняў месцы, ажно пакуль не спыніўся ў Гіжыцку. Тут доўга выкладаў у школе фізіку. Другая іхняя дачка, Ядвіга, нарадзілася ўжо ў Польшчы.

*Запісана ў красавіку 2006 г.
у Гіжыцку, Польшча*

СССР
Министерство
внутренних дел.
Исправ. трудов.
лагеря А 2(г?)/7

БЮ/н

СПРАВКА
23.VII.1956

выдана гражданке Лопытько Софии Евгеньевне, год рожд. 1931, национальность Белоруска, уроженка д. Оленец, Сморгонского района, Молодечненской обл., в том, что она содержалась в местах заключения МВД с 3 февраля 1950 г. по 8 июля 1956 г., откуда освобождена по решению Комиссии Презид. Верхов. Сов. СССР от 30 июня 1956 г.

Со снятием судимости.

Следует к месту жительства гор. Сморгонь Молодечненской области.

Начальник лагеря

Начальник отдела

(адваротны бок даведкі)

Выдано денег на питание в пути сорок три руб. 81 коп.

Выдан билет на проезд до ст. Сморгонь

Запад. Железной дороги стоимостью ... руб., или деньги на билет в сумме за счёт хоз-ва.

Начальник участка

Подпись освобожденной

Начальнику Мариинского ГАИ МВД
от гр. Лопытько Софии Евгеньевны

ЗАЯВЛЕНИЕ

Прошу выдать мне паспорт в связи с освобождением из ИТЛ.

О себе сообщаю следующее:

1. Время рождения 1931

2. М. рождения Д. Оленец, Сморг. р., Мол. обл.

3. Национальность белоруска

.....

14. 17-20 июля 1950 г. Военным трибуналом Белорусского военного округа по ст. 63-1 УК БССР сроком на 25 лет, п/п 3 года, ранее не судима.

Рэзальюцыя ў левым верхнім куце:

В Мариинской ГАИ паспорт не получила из-за отсутствия бланков.

10.VII.56 г.

ZAPOSZENIE

Ja niżej podpisany Władysław Łapicki, syn Aleksandra i Anastazji, urodzony dnia 23 lutego 1915 r., zamieszkały w Giżycku przy ulicy Wiejskiej 7, niniejszym zapraszam na pobyt do Polski:

1. Bratowa — Łapicka Zofia, z d. Łopyćko, córka Eugeniusza i Nadziei, urodzona dnia 25 listopada 1931 roku we wsi Olienec, obł. Mołodeczno, zamieszkała w ZSRR, Kazachstan, osada Topar, 1 k-I, 13, nr 12, m.3, posiada wykształcenie średnie, pracuje na pół etatu jako zegarniczka w spółdzielni.

2. Bratanica — Łapicka Wiktoria, córka, urodzona dnia 27 stycznia 1960 r. w osadzie Czurubaj-Nura — ZSRR, Kazachstan, obł. Karaganda, uczennica Medycznej szkoły policealnej.

3. Bratanek — Łapicki Oleg, syn Olega, urodzony dnia 23 kwietnia 1963 r. w osadzie Topar, uczeń 9-j klasy szkoły średniej.

Nadmieniam, że bratowa Zofia Łapicka i jej mąż, a mój brat Oleg Łapicki do dnia 17 września 1939 roku posiadali obywatelstwo polskie.

Władysław Łapicki (подпис)

Вярхоўны суд
Беларускай ССР
04.12.92 г. № 5-10

СПРАВКА

По приговору военного трибунала Белорусского военного округа от 20 июля 1950 года Лопытко София Евгеньевна, 1931 года рождения, жительница г. Сморгонь, белоруска, учащаяся осуждена по совокупности преступлений, предусмотренных ст.ст. 24, 61-1, 22, 70, 71, 72"а" УК БССР на 25 лет лишения свободы, с поражением в правах на пять лет, с конфискацией имущества.

Определением военной коллегии Верховного суда СССР от 30 декабря 1953 года приговор в отношении Лопытко С.Е. изменен, мера пресечения снижена до десяти лет лишения свободы, с поражением в правах на три года.

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного суда Республики Беларусь от 5 июня 1992 года приговор военного трибунала Белорусского военного округа от 20 июля 1950 года к определению военной коллегии Верховного Суда СССР от 30 декабря 1953 года в отношении Лопытко С.Е. отменить и дело о ней производством прекращено за отсутствием состава преступлений.

ЛОПЫТКО София Евгеньевна по данному делу реабилитирована.

Первый заместитель Председателя В.С. Кондратьев.

Люцыян Мілька

Бог абдарыў яго ўсім

...Гэта быў беларускі Пушкін. Бог абдарыў яго ўсім... Рабіў ровары, рамантаваў ровары, любы гадзіннік мог адрамантаваць. Раз-два і паправіць. Старэйшыя людзі да яго прыслухваліся, прыходзілі на раду. Пры доме папоўскім, за мосьцікам (зараз там жывуць настаўнікі) на Пастаўскай вуліцы, зрабіў сабе майстэрню. Любіў там майстраваць рознае. Прыбязыць, змея пусьціць.

За рэчкай былі склады ваенныя. Слава нам, малым, кажа: прынясеце патронаў. Мы да складоў, а насустрач нам салдат з кацялком — можа, па малако ў мястэчка ішоў. Паглядзеў на нас, мы на яго. Мы брэзент адагнулі і набралі, колькі маглі. І снарады да гарматы таксама. Слава ва ўсім разбіраўся: гэтыя патроны — да гэтага, гэтыя — самалётныя, а гэта — да саракапяткі.

Пад Кабыльнікам стаяла кінутая саветамі саракапятка. Дык Лапіцкі з хлопцамі тры разы стрэлілі. У Чараўкох пачалі казаць, што немцы зноў занялі Кабыльнік.

Запісана ў лютым 1998 г.

у нас. Нарач

Ядвіга Несьцяровіч (Таразевіч)

“Ці першымі ў калгас, ці высылаем у Сібір”

Нашы бацькі... Зямлі многа было. Бацька сам з Магдуліна. А дзед купіў у Юшкавічах зямлі 25 дзесяцін. Бацькавага брата, што застаўся у Магдуліне, пасадзілі ў 1940 годзе — зямлі ж многа, ды за палякамі лесніком рабіў. Меў свайго лесу ды яшчэ казённага.

Бацькі нашы былі ўсе каталікі. А мама з Расохаў.

Дачка мая жыве і працуе ў Віцебску. Выйшла замуж і накіравалі яе ў мэд’інстытут рабіць.

Я старэйшая за Факуса. Нарадзілася ў 1925 годзе, 30 кастрычніка. А Факусь нарадзіўся ў 1929-м. У 1-ю клясу хадзіў у Юшкаві-

чы — школа была. Як саветы прыйшлі, школа была ў Прудніках, але ён ужо ў Мядзіла хадзіў.

У 1944 годзе, пасья блакады, мы жылі ў Расохах. І тады, у 44-м, у Юшкавічах зрабілі зямлянку. Кабыла наша прыйшла на агаркі — ацалела ад блакады. Дык у нас хоць гэтая кабыла была. І нейкія калёсы знайшліся. Паедзем з Факусем у лес Баярскі. Нарэжам лесу, ускоцім на калёсы. Я вяртаюся дамоў, а Факусь у школу. Тата хварэў. Ён і старэйшы быў за маму на 13 гадоў.

Факусь скончыў у Мядзіле 7 класаў, а тады ў Менск, у палітэхнікум. На архітэктара вучыўся.

Быў падатак — па 7 пудоў з гактара. Прыходзяць, апісваюць гаспадарку. Агент кажа: “Не здавай падаткі, ты ўсё роўна ня зможаш усяго здаць. лепш прыхавай. Бо ўсё адно вас засудзяць”. І засудзілі, але грашыма трэба было выплаціць.

У 1948 годзе мы пайшлі ў калгас. Пайшлі першыя. Бо нам казалі: “Маеце шмат зямлі. Таму выбірайце — ці першымі ў калгас, ці высылаем у Сібір”. Зямлю аддалі, кабылу тую аддалі, што прыйшла. А потым мы купілі нейкую у Занях хату і перавезьлі ў Юшкавічы. Перавезьлі з мамай, і суседзі памагалі. А Факусь ужо ў Менску быў.

Яго пасадзіў... Разам у школу хадзілі. Потым той пайшоў у войска і вывучыўся на афіцэра.

Наш Факусь прыехаў на канікулы. Да яго прыйшоў... Пагаварылі і той пайшоў дамоў, а пасья прыехала міліцыя і забрала Факуса. Увечары. Ён, можа, на другім курсе вучыўся.

Разам у школу хадзілі зь Генем Нафрановічам. Яны былі на кватэры ў Марыі, можа Каласоўскай, а дырэктар школы жыў на другім баку вуліцы. Геня ўбачыў, дзе дырэктар пісталет хавае. У мяліньне, якім была абкладзена ад холаду падмуроўка. Убачыў і ўкраў пісталет.

Татусь павёз Факуса ажно ў Княгінін на цягнік. Паступаць. Генюсь ідзе, а я двор мяту. Ён пытае: “Ну што, паехаў?” Я кажу: “Паехаў”. Пайшлі яны на хутар да Дучынскага. Там сабраліся — Асаевіч такі Волюсь быў. Сабраліся хлопцы і давай страляць у сук. У Дучынскага здарылася асечка. Генюсь: “Ты не ўмееш страляць!” Хапіў за пісталет, адвёў яго ў бок, і тут адбыўся стрэл і куля

трапіла Асаевічу ў живот, у кішкі. Волюся завезлі ў больніцу, ён там паляжаў некалькі тыдняў і памёр. А Генюся уцёк. Хаваўся ў лесе. А потым нехта падказаў, што ён у Нафрановіча. І ён там, у Нафрановіча ў гумне, застрэліўся.

Лапіцкі прыходзіў. Быў цёмны такі. Шалік вось так завязаны. Зіма была і ён на печы ў нас сядзеў. Скажаў, што ён дамоў ня дойдзе, бо холадна. Назаўтра ён і пайшоў. У нас шчоткі былі калгасныя, у адной палавіне. Цёмна прыйшоў і цёмна выйшаў з хаты і пайшоў. А да гэтага не прыходзіў у Юшкавічы. І Факусь у Мікасецка не хадзіў, бо ён быў у Менску.

Прыехалі забіраць вечарам, а на чым — і ня памятаю. У нас якраз брага была ў бітоне пад самагонку разведзеная. Зайшло, можа, трое, у форме, зь вінтоўкамі. Было гэта зімой і Факусь прыехаў на зімовыя канікулы. (А Лапіцкі прыйшоў пасля арышту Факуся. Нашага ўжо не было.) Прышлі і сказалі: “Зьбірайся, мы цябе забіраем. Апранайся”. Мама нешта яму сабрала. Яны крыху паглядзелі, але вялікага вобыску не было. У Качаргох у Юзіка Качэргі абшуквалі. А ў нас не было што глядзець. Стол, лава ды ложка. Факусь жа вучыўся ў Менску. Можа, у яго там і абшуквалі. Я сядзела ў кутку і не рухалася. У канцы адзін ваенны спытаўся: “А што з брагай рабіць?” А, мусіць, старшы кажа: “Ім і безь яе такое гора”.

Павезлі Факуся ў Мядзіла, а потым у Вялейку. А пасля ў Маладзечна. Мама з Качэргам-бацькам ішла пешшу аж у Маладзечна, машын не было. Перадачу насіла. Я зь сястрой Юзіка Веранікай раз ездзіла. А раз з другой сястрой, Марыяй. Качэргі ўжо не было, а мне далі спатканьне. Качэргу ўжо былі некуды павезлі. Пасля суду. Спатканьне было ў Вялейцы, куды іх вярнулі пасля суду ў Маладзечне. Прышоў міліцыянер і сказаў: “Вам спатканьне, хадзем”. Яго падвялі да такой вось сеткі. З гэтага боку я падышла. 15 ці 20 хвілін нам далі. Выглядаў ён ніштавата.

Пасля суду даволі шмат часу прайшло, зіма ўжо была. За ім міліцыянер стаяў. І Факусь мяне адразу папярэдзіў: “Пра палітыку ні слова”. Папытаўся пра тое, пра гэта. Скончыўся наш час і яго павялі. І тады яго ўжо вывезлі ў Варкуту. Ён там будаваў, бо быў архітэктар. Начальнік Варкуты ўзяў яго да сябе, і ён быў раскан-

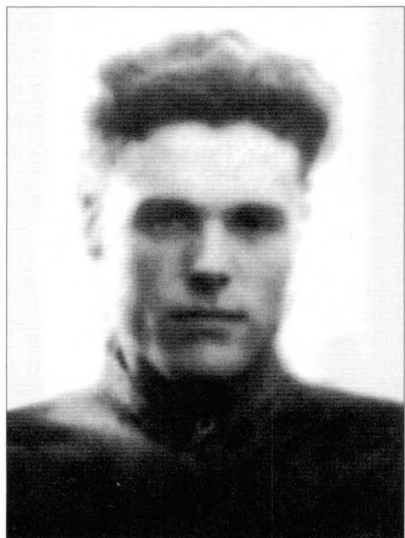
ваіраваны. Ён рысаваў, чарцяжы рабіў. Мама ездзіла да яго ў Варкуту, месяц там была. Начальнік у адным канцы, а ён у другім. Былі шахты каля Варкуты. І Качэрга, ён казаў, быў у Варкуце, дзе вугаль капалі. У шахце працаваў. Качэрга ў 9-й, а наш у 65-й. Туды наша сястра ездзіла, Аля, што зараз у Польшчы. І Факусь адтуль прыяжджаў, два разы. Лісты пісаў. А тады брат прыехаў, той, што ў Польшчы застаўся з вайны, Юзік. Прыехаў у 1957 годзе, каб забраць з Варкуты Факуса. Брат у Маладзечна ездзіў і выбіраў дакумэнты, што мы палякі. Тады ж усе пісаліся палякамі, што жылі пры Польшчы.

19 студзеня 1958 году мае бацькі паехалі ў Польшчу. А як прыйшлі дакумэнты, сястра Аля кажа: “Я не паеду. Ні чытаць, ні пісаць па-польску ня ўмею, то чаго я паеду?” А начальнік у Мядзіле кажа: “Мы тваіх бацькоў адных не адпусым, бо яны на тваім утрыманьні”. Брат прыехаў і кажа: “Адна сястра замуж выйшла, другая выйдзе, а бацькі што, застануцца ў калгасе?” А што тады ў калгасе давалі? Занішто рабілі. Есці не было чаго. І вось прыехаў Факусь, але калі ён прыехаў? У 1957 годзе брат з Польшчы прыяжджаў. У 1958 годзе нашы ўжо паехалі. Факусь адразу прыехаў з Варкуты ў Польшчу. Яшчэ пасадзілі былі ў Врацлаўку. Глядзелі — за што сядзеў. Давалі запыт, і адтуль прысылалі дакумэнты — за што ён сядзеў. Іх везьлі многа. Ён потым з Польшчы прыяжджаў. Сівы быў. Здаровы такі, таўсты... А тады пераапанулі, бялізну, ва ўсё новае з ног да галавы. І кашуля, і гальштук. Усё. Толькі, жартаваў, ляску не далі. Нашы спачатку былі недалёка ад Беластоку, а брат быў у... і там рабіў, забылася горад. А як Аля выйшла замуж, то пераехалі аж у Баляславец. І Факусь туды пераехаў.

А жонку ён прывёз з Варкуты. Яна масквічка. Яе перш пераслалі і яна прыехала да бацькоў Факуса ў Польшчу. Яны потым развяліся і тая неўзабаве памерла. А потым ён ажаніўся з нашай дзяўчынай зь Мядзельшчыны, якая ў Польшчы засталася пасья вывазу ў Германію...

У Факуса было хворае сэрца, і ён памёр проста ў касцёле.

*Запісана ў лютым 2006 г.
у Старым Мядзеле*

Расьціслаў Лапіцкі

Факунда Несьцяровіч

Юзаф Качэрга

Зянон Ахрамовіч

Анатоль Карней

Софія Лапыцька

Эдуард Сташкевіч

Тадэвуш Хацілоўскі

Леакадзія Цыбоўская

Часлаў Цыбоўскі

Тацяна Юшкевіч

Тамара Юшкевіч

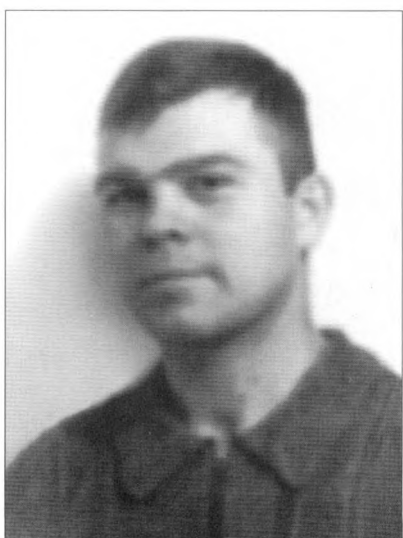
Марыя Барташэвіч

Канстанцін Іваноўскі

Часлава Ашукоўская

Зьбігнеў Пашкевіч

Вёска Касута. У гэтай царкве быў ахрышчаны Расьціслаў Лапіцкі.
Насупраць царквы, праз дарогу, стаяла школа, куды ён пайшоў у першую клясу

Вёска Мільча, дзе ў 1938–1942 гадох жылі Лапіцкія. На месцы колішняй царкоўнай
сядзібы, спаленай партызанамі, засталіся толькі старыя дрэвы

Расьціслаў Лапіцкі (злева крайні ў трэцім радзе, у белай кашулі) з аднаклясьніцамі, настаўнікамі і бацькамі пасля заканчэння 7-й класа. Кабыльнік, 1947 год

Расьціслаў Лапіцкі (крайні злева) з сябрамі. Трэці ў першым шэрагу Часлаў Каспарэўскі, другі ў верхнім шэрагу Іван Дзяргач. Кабыльнік, канец 40-х гадоў

Царкоўны дом у Кабыльніку, дзе ад 1942 да 1946 году жыла сям'я Лапіцкіх

Куток старога Мядзела з вуліцай, якая вяла да школы.
Сучасны выгляд

Мядзельская сярэдняя школа пры канцы 40-х гадоў.
З архіву Мядзельскага раённага музея

Настаўнікі Расьціслава Лапіцкага. Сядзіць крайняя справа — Тацяна Байкачова.
Мядзел, 1949 год

“Дом Звяружкаў” у Мядзеле, дзе на пачатку 1948 году была ўтворана вучнёўская антыкамуністычная падземная арганізацыя. Сучасны выгляд

Дом Юзіка Качэргі ў вёсцы Качаргі, дзе друкаваліся ўлёткі.
Сучасны выгляд

Смаргонь. Будынак былой сярэдняй школы, дзе ў 1949 годзе вучыўся
Расьціслаў Лапіцкі. Сучасны выгляд

Смаргонь. Будынак міліцыі, дзе ўтрымліваліся арыштаваныя смаргонскія школьнікі.
Здымак пачатку 70-х гадоў

Дом Каспарэўскіх у Кабыльніку, дзе ў канцы зімы 1950 году быў арыштаваны Расьціслаў Лапіцкі. У прыбудове пад белым дахам знаходзіліся сельсавет і міліцыя.
Фота Часлава Каспарэўскага, 1964 год

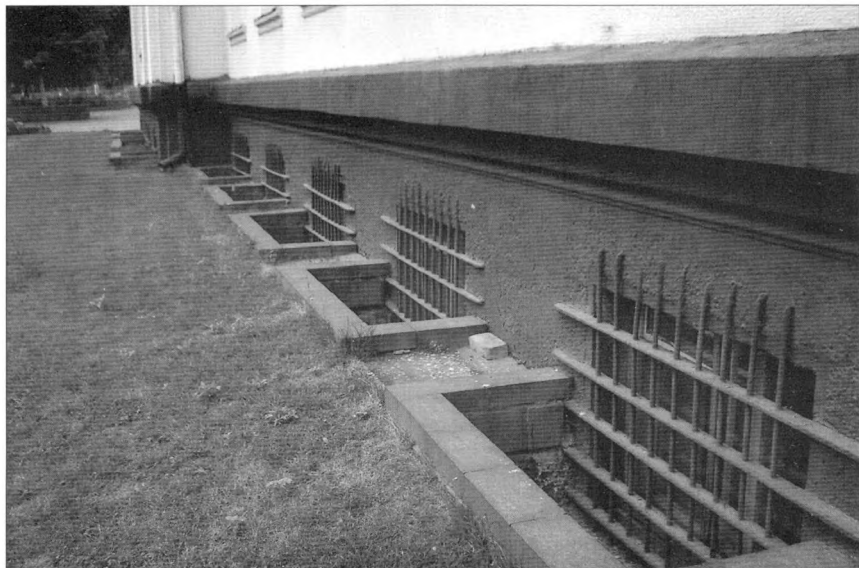
Сядзіба ў Палуянах на Мядзельшчыне, дзе ў красавіку 1950 году застрэліўся Генадзь Нафрановіч

Будынак Маладзечанскай абласной турмы (каля вакзалу);
за двума кутнімі закратаванымі акенцамі быў карцэр. Здымак 1962 году.
Цяпер тут Маладзечанскі рэгіянальны архіў

Маладзечна. Былая турма МГБ. Злева — турэмны калідор, справа —
дзвяверы ў турэмную камэру з рэшткамі акенца-“кармушкі”

Краты на вокнах былой турмы МГБ у Маладзечне. Сучасны выгляд. Зараз у будынку музычная навучальня

Маладзечна. Будынак былога афіцэрскага казіно, а ў паваянным часе — гарадскога Дому культуры, дзе ўлетку 1950 году адбыўся суд над мядзельска-смаргонскімі падземнікамі. Сучасны выгляд. Цяпер тут Маладзечанскі народны тэатр

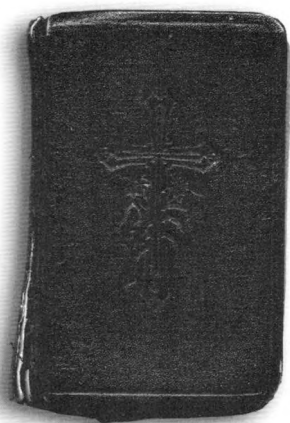
Вялейка. Будынак былой турмы. Цяпер тут анкалягічная больніца

Лясная дарога, што вядзе да ўрочышча "Красны беражок" пад Вялейкай, дзе імаверна быў расстраляны 27 кастрычніка 1950 году Расьціслаў Лапіцкі. Сучасны выгляд

Алег Лапіцкі, старэйшы брат Расьціслава.
Казахстан, 1977 год

Малітоўнік Ю. Качэргі

Магіла Вадзіма Лапіцкага
з сымбалічным пахаваннем (кенатафам)
Расьціслава. Гіжыцка, Польшча

Ядвіга Пятрова, сястра Леакадзіі
і Часлава Цыбоўскіх

Вераніка Мелец, сястра Юзафа Кічэргі

Васіліна Русаковіч, мікасецкая суседка
Лапіцкіх у 1948—1949 гадох

Ядвіга Таразевіч, сястра Факунды
Несьцяровіча

Зьбігнеў Пашкевіч

“Перажыў польскую ўладу, нямецкую, і камуністаў перажыву!”

Нарадзіўся я 12 кастрычніка 1928 году ў вёсцы Крапіўна непадалёку Смаргоні...

Калі я вучыўся ў 9-й класе, аднаго разу адбылося такое. У пакоі былі чацьвёра хлопцаў: Лапіцкі, Іваноўскі, Сташкевіч і яшчэ нехта. “На, пачытай. Вось чым мы займаемся”, — і даюць мне прачытаць улётку. Прачытаў я і кажу: “З такой работай вас чакаюць або краты або куля”. “Ну, тады ідзі, толькі нікому ні слова.” Вось і ўсё, што ў мяне было...

Георгберыдзэ можна было адказваць і па-беларуску, і па-расейску, і па-польску. А ён, калі гаварыў, то, мабыць, і грузінскія словы ўстаўляў. Але тлумачыў матэматыку так, што ўсе адразу ўсё разумелі. Любіў Георгберыдзэ Сташкевіча як здольнага вучня.

Дзявятай класы я так і ня скончыў, бо арыштавалі.

Сьледчы ў мяне быў Жыркоў, рабы. Казаў: “Ты сваю жывіць ставіш вышэ жыцця савецкай улады!” А я ў адказ: “Я перажыў польскую ўладу, нямецкую ўладу, і камуністаў перажыву!” Тады ён зайшоў ззаду і моцна выцяў мяне рубам далоні па патыліцы: “Подпісывай!” Я яму: “Давай, падпішу”. Узяў пратакол і парваў, кінуў ашмоткі на стол. А зараз, кажу, я табе нічога адказваць ня буду і прашу пракурора Волаха. (Была апінія, што Волах быў ня самы горшы). Усё не хацелі, але празь нейкі час прыйшоў і Волах.

Бачыў я і Пахомава. Заходзіў неяк. Але я быў навучаны вопытнейшымі сукамэрнікамі і кажу: “Пры дваіх адказваць нічога ня буду (другі сьледчы мог быць за сьведку і тут ужо свае словы цяжка было ўзяць назад)”. У Маладзечыне ў час допытаў сядзеў у турме непадалёку вакзала, у адной камэры з Карнеем. А ў Галянове была турма-рэжымка.

Суд адбываўся ў Галянове ў былой польскай вайскавай сьвятліцы, там, здаецца, быў нейкі клуб. І зараз насупраць яго быццам клуб будуць.

Пасьля суду ў іншую камэру, і без смаргонскіх. І больш смаргонскіх ні на этапах, ні ў лягерах ня бачыў.

Іваноўскі ўсё адмаўляў. І на судзе казаў: “Я ніколі ня быў суджаны, і суджаным ня буду!”

А Сташкевіч рэдагаваў улётку. Лапіцкі напісаў доўга, а Сташкевіч добра рэдагаваў.

Недзе праз тыдзень этапам у Воршу. Менш як за месяц сабраўся этап на поўнач, у Комі. Там падсыпалі жвір пад шпалы — павышалі палатно чыгункі.

Восеньню — у Архангельскую вобласць на лесапавал.

На лесараспрацоўках усе прарабы — паволжскія немцы. Адзін такі ездзіў у Котлас на нараду і на вакзале выпадкова сустрэўся з ахоўнікам зь лягеру. Той таксама ехаў у Котлас. Так супала, што і назад разам. І на зваротнай дарозе ахоўнік прызнаўся, што яго накіравалі таёмна суправаджаць гэтага прараба.

У мяне прызналі сардэчную хваробу і далі 2-ю катэгорыю — нельга на цяжкія работы. Паслалі зімой абкопчаць камлі дрэў пад пілавальне. А сьнегу — вышэй за чалавека. Паціху кідаю рыдлёўкай, а брыгадзір пачаў крычаць. Кажу: “Я хворы і не магу хутка”. Прыставілі напарніка, а затым і ўвогуле махнулі на мяне рукой, паслалі абходчыкам на чыгунку, затым днявальным на зоне ў мэханізатараў. Адтуль і вызваліўся. Пасля сьмерці Сталіна тэрмін спачатку быў скарачаны да 5 гадоў, а па амністыі і зусім дахаты.

800 грамаў хлеба на дзень, было нейкае і мяса. Аднаго разу прывезьлі два вагоны сьвіней распалавіненых. Татары адмовіліся есьці. А калі не ядуць, то і на работу ня пойдучь. Начальнік лягеру загадаў варыць татарам асобна на алеі.

Перад тым, як ехаць, — даў тэлеграму. Суседзі па бараку параілі, прыводзячы прыклад, як сын з фронту нечакана (перад гэтым прыйшла “пахаронка”) вярнуўся, маці ўбачыла і памерла ад разрыву сэрца.

У Солах кажуць, што ў Багдановічаў вясельле. Малады выходзіць, запрашае.

Вярнуўся амаль адначасова з Іваноўскім. Паехалі зь ім назаўтрае станавіцца ў Сморгоні на ўлік. Зайшлі да Ашукоўскіх. Маці кінулася нам на шыю, а мы кажам: “Хутка і Чэся ваша вернецца”. Потым зайшлі ў школу. Завуч ад нас — наўцёкі.

Да 32-х гадоў кавалерыў. І піў няблага. Бацьку ўсё гэта надакучыла і ён кажа: “Жаніся!” “А з кім?” “Ды во гэту бяры.” А гэтай я

не хацеў, бо і крыху старэйшая, і з начальствам быццам падгульвала. “Вазьму Галіну.” “Ну, што ж, бацькоў я ведаю, прыстойныя, ды і дзяўчына неблагая.”

Пасьля звароту з Архангельшчыны працаваў у машынна-трактарнай станцыі (учотчыкам), пасля ліквідацыі МТС — у ГСМ мясцовага калгаса. Прыходзілі партыйныя і мяне заўсёды замянялі. Потым, гэта ўжо больш за 20 гадоў таму, пераехаў у Маладзечна і ўладкаваўся на працу ў “Хіммантаж”, затым у “Міжкалгасбуд”. Былі пераважна розныя будаўнічыя работы.

Да Марысі Барташэвіч ездзіў, калі быў у 8-й класе. Перад гэтым напісаў ёй у вёску ліст. Марыся адказала зь нейкім кепікам, што маруджу. Бацька прачытаў і пакпіў, што ён піша лісты, калі дзяўчына ня так і далёка. Я на ровар і паехаў. Хата бацькоў Марысі стаяла наводшыбе вёскі Войневічы. У Барташэвічаў усе гаварылі толькі па-беларуску, а я дэманстраватэўна па-польску. Прапанаваў ёй схадзіць на танцы, а яна прызналася, што ня ўмее.

Жонка мая з суседняй вёскі — Гелена Вікенцеўна (бацькі назвалі Галінай, але ксёндз пры хрышчэньні сказаў, што Галіна — па-паганску, а па-каталіцку — Гэлена). Ёсць сын.

*Запісана ў лістападзе 1999 г.
у Маладзечне*

Васіліна Русаковіч

Вялікім розумам валодаў

Лапіцкіх у Мікасецка і я перавозіла. Вёз таксама Іван і Васіль Чарняўскія і яшчэ нехта. Аж на пяцёх санях везьлі іх з Кабыльніка. Перавезьлі такіх бедных. Нічога людзкага там не было, адна старызна. Адразу пасяліўся ён у вялікі дом за царквой, а потым у малёханькай хатцы побач. Вялікую заняў баццюшка.

Прыходзілі да нас. Кожны вечар. Яго маці і мая мама дружылі. Славiк любiў гарбату і топленае сала на хлеб. Можна сказаць, што мы iх i адкармiлi. Мы жылi багата i кармiлi iх. Iм i карова слаба памагала. Славiк ня ўмеў касiць.

Маці высокая, хударлявая. Прыемная. Настачкай звалi. Яна была псаломшчыкам, потым ён быў псаломшчыкам.

З Качарог прыходзіў сябар яго, высокі, прыгожы. І да нас заходзіў. А хто трэці быў? Не магу сказаць. Іх траіх узялі, і як у вадугу... Зь Мядзельшчыны ўзялі. А за што іх арыштавалі?..

З маім мужам Аляксеем ён шмат шаптаўся пра ўсё. Алёша, каб жывы быў, больш бы расказаў. На варштаце ў яго Славік усё рабіў, у тым ліку і ровар з калаўротаў. Часта дапазна майстравалі з Алёшам на гэтым варштаце. Іван “Круглюта” таксама да нас прыходзіў.

Яго любімая песня, з Круглютам усё сьпявалі:

Краю мой краю, краю мой родны,
Скрозь — ад мяжы да мяжы:
Дзе ты ні пойдзеш, дзе ні паедзеш —
Ўсюды магілы, крыжы...

Доўга яны пялі. Утраёх заўсёды сядзелі. І гэты з Качарог прыходзіў, высокі, стройны хлопец. Я і засынаю, і прачнуся, а яны ўсё гавораць. У свае размовы нас, жанчын, часам і не падпускалі...

Славік быў высокі, прыгожы, цёмны. Сьпяваў добра. Прыгожа маляваў. Такія пекныя малюнкі! Мама сядзіць — намалюе. “Ці падобна?” — пытаецца. Але нічога не захавалася. Быў душэўны, гаваркі. Гэтага хлопца магла б усынавіць кожная сям’я.

Страх які разумны быў, вялікім розумам валодаў.

*Запісана ўлетку 2006 г.
у Мікасецку*

Сьцяпан Салагуб

Усе былі з завязанымі вачыма

У турме вокны закратаваныя, але, калі падцягнуцца, то можна было і паглядзець, што за сьценамі робіцца. І вось бачу — на турэмны двор уяжджае “чорны воран” і зь яго пачынаюць выводзіць хлопцаў і дзяўчат. Усе зь звязанымі рукамі і з павязкамі на вачох. Кожнага зь іх трымалі пад рукі па два вайскоўцы. А дні праз два мы ўжо ведалі, што гэта зь Вялейкі да нас, у Галянова, прывезлі смаргонскіх школьнікаў.

*З успамінаў, запісаных у ліпені 2006 г.
у в. Міхневічы Смаргонскага р-ну*

Аляксандра Сташкевіч (Прышчэпава)

“Гэтую ўладу я бачыў зь сярэдзіны”

Сташкевіч Эдуард Восіпавіч нарадзіўся 28 сакавіка 1928 году ў вёсцы Дзгісі. Хадзіў у сямігодку ў Сола, а ў сярэдняю школу — у Смаргонь. З Эдзікам разам хадзілі Косьця Іваноўскі, Тарэза Усьціновіч ды іншыя.

У 10-й клясе яго арыштавалі. Эдуард усё падпісаў, што яму прыпісвалі, — таму атрымаў 25 гадоў. Іваноўскі быў упорысты, усё адмаўляў — атрымаў 10 гадоў.

Тэрмін асноўны адбываў у Сьвярдлоўскай вобласці (горад Іўдзель).

Бацькі лісты атрымлівалі, напісаныя па-расейску. Чытаюць ў адным: “Жгём костёр”. Што такое “костёр”? Успомнілі старадаўняю песьню: “Мой костёр в тумане светит...” Гэта значыць — паляць агонь!

Пад сыяной турмы, калі ішло сьледства, днямі сядзела маці Лапіцкага — ня бралі сыну перадачы.

Выйшаў на волю прыблізна ў 1956 годзе. Меў даведку аб зьняцьці судзімасьці. Эдуард Сташкевіч быў запісаны палякам, таму адпушчаны на год пазьней, бо рыхтавалі на адпраўку ў Польшчу. Кастусь Іваноўскі быў беларус — таму адпусьцілі на год раней.

Вярнуўшыся, быў учотчыкам у МТС. У Солах скончыў дзесяць клясаў экстэрнам. Затым скончыў Полацкі сельгастэхнікум. Загадваў участкам сельгастэхнікі ў Солах. Потым паступіў у Ленінградзкі сельгасінстытут. На чацьвертым курсе пакінуў навучаньне па стане здароўя. У 1969 годзе захварэў на сэрца.

Пажаніліся мы ў 1959 годзе. Сын Юрка стаў аграномам, дачка Алена — загадчык расьліннаводчай станцыі ў Смаргоні.

Памёр Эдуард 19 сакавіка 1974 году на 46-м годзе жыцьця. Пахаваны ў Солах.

Аднойчы сказаў мне: “Ты савецкую ўладу бачыш у твар, а я бачыў яе ад сярэдзіны”.

*Запісана ў верасьні 1997 г.
у Солах на Смаргоншчыне*

Як абвяшчалі прысуд, ня ўстаў

Нарадзіўся я 11 чэрвеня 1931 году ў Смургоні на вуліцы Крывая (зараз — Кірава), насупраць сённяшняга свайго дому. Пры Польшчы скончыў два клясы. А пры немцах хадзіў у школу 1 месяц, бо ўжо была летувіская мова. Пайшоў да настаўніцы-полькі, прайшоў курс за сем клясаў. Яе муж — польскі афіцэр з “касьцюшкаўцаў” — забраў яе у 1945 годзе ў Польшчу.

Адразу па вайне пасьвіў каровы. Пасьля сьвята Пакрова пайшоў у 4-ю клясу ў Смургонскую школу. Была ў двух драўляных будынках. У мураванку каля маста перабраліся толькі ў 6-й клясе. Скончыў сем клясаў. Бацька прымушаў кінучь школу. Дзяцей было ў 1947 годзе шасьцёх (сястра і 5 братоў). Бацька працаваў у пажарнай і падрабляў часовымі будаўнічымі работамі.

Я хацеў паступіць у авіяцыйнае вучылішча ў Акцюбінск. Але бацькі не пусьцілі, бо ў сям’і быў старэйшы за ўсіх братоў. Тады мяне хацелі прымусам паслаць у Ленінград у рамеснае вучылішча, бралі ў вучылішча з школы. У бацькі быў знаёмы ў МГБ, той сказаў — не згаджайся. Вярнулі вучнёўскі білет і метрыку, гэта пад канец 7-й клясы.

Пайшоў вучыцца ў 8-ю клясу і адначасова пачаў працаваць у раённым доме культуры вучнем, а затым памочнікам кінамэханіка. У 9-ю клясу хадзіў у 1949/50 гадох.

Многіх нашых родзічаў у 1939 годзе саветы вывезьлі. Тое ж было і ў іншых сем’ях. Гэта ўсё ўплывала на настрой школьнікаў. У школе яшчэ ў 1945 годзе арыштавалі сына настаўніка Рычарда Юшкевіча і яшчэ некалькі школьнікаў. На кляснай дошцы нехта напісаў: “Сталін — сволач”. Прыпісалі Юшкевічу. Вярнуўся па сьмерці Сталіна і выехаў у Польшчу.

Але ў школе баяліся гаварыць пра палітыку. Было падозраньне, што бацька дзяўчат Юшкевічаў па звароце з Германіі быў завербаваны МГБ.

У 1949 годзе пачалася калектывізацыя. Я трохі зарабляў у кінафікацыі. Лапіцкі таксама бываў у доме культуры — іграў на пیا-

ніна. Але знаёмства нашае было на роўні “здароў — здароў”. Ён быў старэйшы. У нашай канторцы на 2-м паверсе, якую займалі дырэктар і галоўбух, была канцылярская машынка. Раптам — узламаныя дзверы, зыклка машынка, капірка, папера. Забегала міліцыя. Потым справа нібы заглухла.

Усе аднаклясьнікі ведалі, што я займаюся радыёсправай. Мог зрабіць дэтэктарны, і нават лямпавы прыёмальнік. Слухаў “Голас Амэрыкі”. Прыходзілі і аднаклясьнікі. Нехта пра нашы сходкі раскажаў і Лапіцкаму.

Раптам у горадзе восеньню 1949 году з’явіліся ўлёткі. Але я іх не чытаў. Ішлі ў школу і бачылі, як бегаюць ваенныя і зрываюць з платоў і слупоў улёткі. Войска ў Смургоні так і засталася. Праз пару дзён — няма Лапіцкага. Дырэктар сказаў мне па сакрэце: “Яго пасадзілі. За лістоўкі, друкаваныя на нашай машынцы. Друкаваў і распаўсюджаў”.

І вось пасылае мяне дырэктар клюбу ў Вялейку па новы кінафільм. Сьнег выпаў. Іду ў Смургоні з чыгуначнага вакзала а 5-й гадзіне, нясу каробкі з кінастужкамі. Даходжу да Трактарнай вуліцы — насустрач Лапіцкі. У асеньнім паліце.

— Чаму даўно не відаць?

— Я ж сядзеў...

— За гэтыя ўлёткі?

— Мая работа. Але нікому ні слова, а то прыкончым.

— Куды ідзеш?

— Ад’яжджаю адсюль.

Прыблізна 9–10 сакавіка 1950 году трэба было прывезьці фільм “Паданне Берліна”. Стужкі дэфіцытныя. Паслалі мяне і Пецю Каўша ў Вялейку па гэтую карціну. Заўтра павінны былі вярнуць і атрымаць другую сэрыю.

Выйшлі з раённага Дому культуры на станцыю. Спынілі спадарожны грузавік. На машыну. Сонечна. У Вялейку. Вяртаемся. Прыходзім у кабінет дырэктара клюбу. Званок тэлефона. Чуваць:

— Хатиловский вернулся?

— Только что...

— Пусть зайдет в милицию для уточнения документов.

Без аніякай думкі іду. Знайшоў патрэбныя дзверы. Пастукаў.

— Войдите!

Заходжу. Рукі мне заламалі назад два аўтаматчыкі. А за сталом сядзяць палкоўнік і яшчэ нейкія.

— Попался, вражеская морда! — і кулакамі мне ў бакі.

— В чем дело, товарищи?

— Брянский волк тебе товарищ!

Схапілі пад рукі і ў падвал. Цёмны, толькі пацукі. Вакенца высока пад стольлю. Вартаваў міліцыянер Сьпірыдовіч, з нашай вуліцы. І цяпер жыве. Даў паўбохана хлеба і крыху вады.

Вечарам наверх. Зашчамлялі пальцы ў дзьверы, білі па нырках.

— Как фамилия?

— “П..да кобылия”. Пакуль ня скажаце, у чым справа, ня буду адказваць.

І зноў мяне ў падвал.

Праз тры гадзіны (было на вуліцы цёмна) гудзе машына. Мяне ў машыну. Пад рукі. Поўная машына салдатаў. У Маладзечна. Кінулі ў камэру з двух’яруснымі нарамі аднаго, у нутраной турме. Раніцай павялі ў туалет з паперкай. Далі кавалачак мыла. Допыты былі толькі ноччу. Вёў іх капітан Пахомаў.

— У чым мяне абвінавачваюць. Не адчуваю віны.

— Был бы человек, а дело найдется.

На зьмену былі па тры сьледчыя. Пыталіся адно і тое. Да суду быў каля стадыёну ў Галянове. Прагулкі рабілі ў дворыку даўжынёй 20 мэтраў, з дротам наверху. Рукі за сьпіну і ланцужком. І каб не паглядзеў нікуды.

У другой палове чэрвеня — суд. Судзьдзя — палкоўнік. Чалавек трыццаць аховы і два сабакі.

Мяне вінавацілі ў “недонесении”. Бачыў Лапіцкага і не сказаў.

— Я баяўся... Па Канстытуцыі...

— А, ты и ее знаешь?

На судзе дабавілі тры артыкулы, у тым ліку і за словы: “Сёньня вы нас судзіце, а прыйдзе час — мы вас будзем судзіць!” Усяго атрымоўвалася 75 гадоў зьняволеньня. Прысудзілі па найбольшым артыкуле — 25 гадоў і паражэньне правоў. У час абвяшчэньня прысуду я таму судзьдзю сказаў: “Пошел ты на хутор к бабушке”. І ня ўстаў.

Лапіцкаму пасыля аб'яўленьня расстрэлу адразу наклалі на рукі кайданкі. Несьцяровіч падаў на апэляцыю, а Лапіцкі адмовіўся.

Пасыля суду ў той жа дзень завезьлі ўсіх у Вялейку. У цягніку. На вакзале ў лужыну паклалі — чакаць машыну з турмы. Рассоўвалі па камэрах па некалькі чалавек. Я быў зь Несьцяровічам. Цераз адну камэру — камэра сьмяротнікаў з жалезнымі дзьвярыма. Ноччу на калідоры часта былі чуваць крыкі: “Бывайце, таварышы!”

У Вялейцы і расстрэльвалі.

Быў у Вялейцы недзе да дня артылерыі. У дзень артылерыі прывезьлі ў Менск на Апанскага.

У камэры былі ўсе палітычныя. Але на Апанскага патрымалі нядоўга. Разы чатыры прызначалі ў брыгаду на радыятарны завод, дзяўбсьці старыя фундамэнты. Потым мэдыцынская камісія. Ноччу — на станцыю. Быў сьнег. У стайніку — у Воршу. Нашых нікога. Былі толькі два хлопцы зь Юрацішак: Эдзік Шавела і яго брат ды стары Календа. Усе за АК.

У Воршы сядзелі зіму. У камэры было пад 40 вязьняў, большасьць палітычныя, але некалькі і “воров”. Мы іх загналі на парашу.

У сярэдзіне красавіка 1951 году зноў была мэдыцынская камісія, бо пачалі рыхтаваць этап на Сталінградскую ГЭС. Але прыйшоў эшалён з савецкімі вайскоўцамі зь Германіі. У камэры зьявіўся падпалкоўнік, маёр і яшчэ ваенныя. Вайскоўцаў паслалі ў Сталінград, а мы засталіся. Але тыдні праз паўтара і нас пагрузілі ў таварняк і павезьлі — блізу 10 тысяч. З вагону выкінуў ліст дахаты, з прыпіскай-просьбай: “Хто знойдзе — пашлеце у канверце”. Дайшоў!

Везьлі да 20 траўня, у перасылку да Абакана каля Сталінска (цяпер Наватроіцк). Там прывезьлі некалькі эшалёнаў. Трымалі нас пад адкрытым небам, на беразе Томі. Адтуль адпраўлялі па лягерах упраўленьня “Южкузбаслаг”. Пацягнулі нас буксірам уверх па цячэньні, у дзьвюх жалезных баржах глыбінёй два мэтры, стоячы, у халоднай вадзе. Ахова з кулямётамі, пераважна не-славянская. На ноч выгружаліся на бераг. Па вуглох часовага лягера запальвалі вогнішчы. Давалі толькі хлеб і ваду. Днём гарача, ноччу холадна, бо на сопках яшчэ ляжаў сьнег. Трое сутак цягнулі.

Нарэшце канчаткова высадзілі каля нейкага пасёлка і цэлы дзень гналі пешшу, па гарах. Прывялі на пустэчу пад чыстае неба, выдалі сякеры і пілы: “Здесь будете строить себе лагерь”.

Гэта было на рэчцы Майзас — левым прытоку Томі. Быў лесапавал, а вясной па высокай вадзе спляў бяровеньня. Так цягнулася цэлы год. Стаў дыстрофікам, і на 15 дзён мяне паклалі ў лазарэт. Трошкі адкармілі. Доктарам быў Франц Усьцінавіч Кульчынскі, таксама зняволены. Меў 25-гадовы тэрмін. Пагаварыў са мною. У яго не было памачніка, а я ведаю лацінскія літары. Узяў на тры месяцы памачніком. Потым запатрабаваўся санінструктар на лесасеку, і Кульчынскі парэкамендаваў мяне. Там я захварэў на гнойны плеўрыт, а Кульчынскага забралі ў іншы лягер. І я ледзь на той сьвет не пайшоў, ляжаў — скура ды косьці. А тут памёр Сталін і загадалі камісаваць безнадзейных лягернікаў-бытавікоў. Але выявілі, што я палітычны. І тут на маё шчасьце вярнуўся Кульчынскі. Пракалоў, выпампаваў. Стаў я на ногі.

Потым зноў пагналі пешкі на будаўніцтва дарогі Тайшэт–Абакан. Двое сутак гналі. Празь нейкі час завезьлі ў Казахстан, на цаліну. У саўгасе Пакроўскім было нас, зэкаў, каля 10 тысяч. Гадавалі коней. Бригадзір украінец махляваў і хлопцы выбралі мяне бригадзірам. Начальнік лягеру Саракалетаў зь Віцебшчыны. Ахоўнік — беларус. Шмат беларусаў было і ў бригадзе.

Лета прапрацаваў, але потым папрасіўся з бригады ў майстэрні, бо пачалі зайздросьціць. Там рабіў да вызваленьня. Кожныя шэсьць месяцаў пісаў скаргі. Былы пракурор зь ніжніх нараў навучыў, як іх пісаць.

Пачатак лютага 1954 году. Прыгупаў нейкі дзед і кажа: “Ты свабодны”. Я яго за грудзі ды да сыяны, думаў — жартуе.

Сакавік 1954 году. Я ўжо ў Смургоні. У траўні таго ж году ажаніўся там, жонка дзетдомаўская з Чашнікаў.

*Запісана ў 2000 г.
у Смургоні*

Прокурору Республики Беларусь
тов. ТАРНАВСКОМУ Г.С.
Копия: Постоянной Комиссии
Верховного Совета Республики Беларусь
по вопросам законности и правопорядка
гр-на Хотиловского Тадеуша Альбертовича,
прож. Гродненская обл, г. Сморгонь,
ул. Кирова, дом 80.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Я родился в 1932 г. (паводле метрыкі аб нараджэнні, 11 чэрвеня 1931 г. — М.Ч.) в г. Сморгонь и постоянно проживал там же с родителями.

В 1949 г. (у 1950 г. — М.Ч.) я был неожиданно для меня и родителей взят под стражу по обвинению в совершении государственного преступления, несмотря на то, что в то время я еще не достиг совершеннолетия.

17–20 июля 1950 г. я был осужден военным трибуналом Белорусского военного округа к 25 годам лишения свободы. Мне запомнилось, что я обвинялся в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 63 п.1, 72 Уголовного кодекса БССР /измена Родине и оскорбление Советской власти в лице суда/.

В соответствии с указанным приговором я отбывал наказание в различных лагерях системы ГУЛАГа и в различных местах /Ожгузбаслаг, Северкузбаслаг/. Я неоднократно в период отбытия наказания обжаловал приговор в различные судебные учреждения и различным должностным лицам, т.к. считал себя осужденным незаконно, без вины,

Определением Военной коллегии Верховного Суда СССР от 30.12.1953 г. мне был снижен срок до 5 лет и по Указу от 27.03.1953 г. я был освобожден от отбытия наказания со снятием судимости.

После освобождения из мест лишения свободы, я честно и добросовестно работал, выполнил свой гражданский долг — прошел службу в рядах Советской Армии, занимался общественной работой, состоял членом ЛКСМБ, избирался членом бюро райкома комсомола.

В настоящее время я являюсь пенсионером и в меру сил работаю.

Однако до сих пор в моей биографии имеется такое позорящее меня пятно как осуждение. И хотя я считал и продолжаю себя считать незаконно репрессированным человеком, я до сих пор не реабилитирован, а время отбытия незаконно назначенного наказания не засчитано в мой трудовой стаж.

Я бы хотел и считаю долгом чести, чтобы еще при жизни была восстановлена допущенная в отношении меня горькая и суровая несправедливость.

Я знаю, что я не совершал никаких преступлений, тем более бытового или имущественного характера. Я осужден был в очень молодом возрасте и после освобождения не придавал значения тому обстоятельству, что в прилагаемой мною оправке об освобождении почему-то указана еще и ст.145 "а", и до сих пор не знаю, что она означает.

Обращаюсь с настоящим заявлением, в котором прошу предпринять предусмотренные законом меры к моей полной реабилитации.

Прилагаю копию справки об освобождении.

15 октября 1991г.

Т. Хотилковский

Генеральному прокурору Республики Беларусь
Игнатовичу Н.И.
Хотилковского Тадеуша Альбертовича,
прож. г. Сморгонь, ул. Кирова, 80

З А Я В Л Е Н И Е

Я обратился в Прокуратуру Республики Беларусь с ходатайством о реабилитации 16 октября 1991 г.

В ответ на мое заявление мною получено три ответа:

1. Из комиссии при Верховном совете Республики Беларусь по оказанию содействия жертвам политических репрессий — о том, что мое заявление направлено в Военную прокуратуру Белорусского военного округа (18.10.91 г.);

2. Из Прокуратуры Республики Беларусь (тов. Суховерх от 08.11.91 г., 13/131-91/ — о том, что мое заявление направлено в Прокуратуру Союза ССР;

3. Из Военной прокуратуры (2.12.91 г.) — о том, что мое заявление направлено в Прокуратуру Республики Беларусь и что сюда же, т.е. к Вам поступило уголовное дело в отношении меня из архива (в. исх. 13/131-91 от 27.10.91 г.).

Больше мне о рассмотрении моего заявления ничего не известно.

Прошу поставить меня в известность о том, где и в какой стадии находится мое заявление о реабилитации.

20.02.92 г.

Т. Хотилковский

Вярхоўны суд Беларускай ССР
220061, г. Мінск, вул. Леніна, 28
16 июля 1992 г. № 5-10

С П Р А В К А

Приговором Военного трибунала Белорусского военного округа от 20 июля 1950 года Хотилковский Тадеуш Альбертович, 1932 года рождения, уроженец и житель г. Сморгонь, белорус, до ареста ученик Сморгоньской средней школы осужденный по совокупности преступлений, предусмотренных ст.ст. 24, 63-1, 22, 70, 71, 72 "а" и 145 "а" УК БССР к 25 годам лише-

ния свободы, с поражением в правах сроком на 5 лет, с конфискацией имущества.

Определением военной комиссии Верховного суда СССР от 30 декабря 1953 года приговор изменен, его действия переквалифицированы со ст.ст. 24, 63-1, 22, 70, 71, 72 "а" УК БССР на ст. 73 УК БССР и по совокупности преступлений назначено наказание в виде 5 лет лишения свободы без поражения в правах и без конфискации имущества.

Определением судебной коллегии по уголовным делам Верховного суда Республики Беларусь от 5 июля 1992 года приговор военного трибунала Белорусского военного округа от 20 июля 1950 года и определение военной комиссии Верховного суда СССР от 30 декабря 1953 года в отношении Хотилковского Тадеуша Альбертовича отменены и уголовное дело производством прекращено за отсутствием в его действиях состава преступления.

Хотилковский Тадеуш Альбертович по данному делу реабилитирован.

и.о. Первого Заместителя Председателя

В.Ф.Крыгин.

Леакадзія Цыбоўская (Дамброўская)

Што мы перажылі, такога сьвет ня бачыў

Мой брат Часлаў у польскай школе скончыў адну або дзьве клясы. Як прыйшлі саветы ў 1939 годзе, у Смаргоні стала руская школа. А як пачалася нямецкая акупацыя, то да Вяльлі стала Летува і школа была летувіскай. Але большасць прадметаў выкладалі па-беларуску, бо летувіскай мы не разумелі. Летувіскую вучылі, як прадмет, кожны дзень. Нямецкую таксама вучылі кожны дзень. Таму я і да сёння памятаю тое-сёе і па-нямецку, і па-летувіску. Але ў пачатку вайны, восеньню 1939 году, мы вучыліся прыватным чынам па-польску, у польскага настаўніка пана Пякарскага.

А як стала Летува, наша цэлая кляса перайшла ў гандлёвую школу. Падрыхтоўчая кляса была, а потым і першая. Але паміж сабой размаўлялі па-польску. Як пасля вайны прыйшлі рускія, то ўся наша кляса між сабой размаўляла па-польску. Быў такі дырэктар беларус Касяк, шкодная паскуда: "Зачем разговариваете по-польски?" (А быў Іван Верамей, таксама беларус. Гэты быў файны. Мог размаўляць з намі і па-польску.) "Я не понимаю, когда вы по-польски разговариваете!" "А чаму Іван Іванавіч разумее?"

Мы былі такія ўпартыя і хацелі, каб усё было па-польску.

Ад 8-й клясы я ўжо пачала працаваць у школьнай бібліятэцы, а вучылася вечарамі. Дырэктар школы Мялешка прапанаваў мне прыняць школьную бібліятэку.

Ведаеце, як прыйшлі бальшавікі ў 1944 годзе, то Армію Краёву распусьцілі. У Смаргоні кожны дзе мог хаваўся: хто ў школу, хто працаваў, і гэтак сядзелася паціху. Але вось зьявіўся Славік...

Славік прыехаў у Смаргонь, мабыць, у пачатку восені 1949 году. Як ішла з каляжанкай па Гарбарскай, ён за намі пабег, а мы ўцякалі. Потым усё сьмяяўся, як мы ўцякалі. Але ўжо і ня памятаю, пры якой аказіі я зь ім пазнаёмілася... Прышоў да нас, да брата майго.

Калі ў нас зьбіраліся і прыходзіў Славік, то найбольш размаўлялі пра калгасы, што камуністы іх спэцыяльна ствараюць, каб рабаваць людзей. Пра гэта і ва ўлётках пісалі, што бальшавікі праз калгасы хочуць вас абрабаваць і абкрасьці.

Прыходзілі да нас усе свае. А ў акупацыю прыходзіў генэрал Кжыжаноўскі — “Вільк”, які камандаваў Арміяй Краёвай Віленшчыны.

Размоў пра нейкія нацыянальныя пытаньні, дзяржаўныя і гэтак далей не было. Гаварылі пра тое, што нас аб’ядноўвала — пра барацьбу з камуністамі.

Машынку друкавальную Славік вынес з Дому культуры. На ўлётках потым убачылі друк той клубнай машынкi.

Мы ня ведалі, дзе гэтыя ўлёткі друкаваць. У нас дома пэўна дазволілі б, але мы не хацелі ўмешваць бацькоў. Гэты Зэнак Ахромовіч неяк прыйшоў да нас, і мы яму кажам, ці можна ў цябе дома гэта рабіць? Бо яны жылі ў лесе каля Чарнят. А ён: “У маткі спытаю”. У Смаргонях былі мы на рынку і спыталі, ці можна? А матка кажа: “Можна”. Дазволіла. І там каля Чарнят друкавалі — мой брат і Славік. Але Зэнка там не было.

Ва ўлётках пісалі: “Непазьбежная вайна нясе нам вызваленьне. Сяляне, людзі, не ідзеце ў калгасы, бо вас хочуць абрабаваць, абманіць”.

Мне ўлёткі даў ня брат, а Славік. Раскідалі мы іх два разы. Вельмі шмат было ўлэтак. У Менску яны таксама былі — прыяжджаў і забіраў іх Несьцяровіч. Два разы там толькі друкавалі. Адзін раз надрукавалі, раскідалі, а потым другі раз пайшлі.

На чыгуначнай станцыі на цягніках усе вагоны заклеівалі ўлёткамі, на міліцыі, на плоце і слупох каля міліцыі. Людзі, як знаходзілі ўлёткі, хавалі сабе. Было такое хваляванне.

А потым, як канчалі расклеіваць, ішлі да рэчкі, адмывалі ад клею рукі, каб не засталася слядоў, і вярталіся дахаты.

Улёткі былі толькі пры Славіку, два разы.

Перад распаўсюдам улётак Славік прывёз зь Вільні іконкі і ўсім сам раздаў. Ён быў вельмі набожны.

Першы раз Слаўку забралі, калі ён ішоў з школы разам з дырэктарам. А потым да мяне ў бібліятэку прыбегла настаўніца і ўсё перавярнула, усе паперы.

Калі яго першы раз арыштавалі, ніхто ня ведаў, дзе ён. І маці ня ведала. Брат мой стаў каля міліцыі і падгледзеў, як Слаўку канваіравалі ў туалет. Потым брат вярнуўся дахаты і пабег да пані Лапіцкай сказаць, дзе яе сын. І яго там патрымалі колькі дзён і выпусцілі. Сказалі празь некалькі дзён прыйсці зноў, але ноччу. І ісці ў міліцыю не Гарбарскай вуліцай, а Зарэчнай, у абыход каля могілак.

Славік з намі радзіўся: ісці ці не ісці? І мы пастанавілі, што ён павінен пакінуць Смаргонь. Брат мой правёў Славіка на станцыю, купіў яму білет, адправіў. А потым, калі пра яго доўга нічога не было вядома, мы на іртах паехалі за Вяльлю, да Мурашкі, у Авечкі, бо думалі, што там машынка закапаная. Але не знайшлі. Тады брат сабраўся і паехаў да таго Кабыльніка. Па дарозе сустраўся з партызанамі, расказаў пра Славіка. І яны кажуць: “Добра, прыводзь як хутчэй, каб яго толькі там не злавілі”. Брат мой пайшоў на Мядзельшчыну, там недзе шукаў, знайшоў. А ён ужо ў гарах. Кажы: “Вось толькі крыху папраўлюся і падымуся”. А яго меліся пераправіць за мяжу, некуды праз Клайпеду. А быў такі моцны мароз, і брат вярнуўся ўвесь змерзлы.

Славік казаў пасья першага арышту: “Калі вас каго арыштуюць, то нічога ня ведаеце. Усе ўлёткі даваў Славік. Вы іх толькі раскідалі. Канец. Больш нічога ня ведаеце”. Усё браў на сябе.

Арыштавалі нас 2 лютага, мяне і Чэся. Тамарку Юшкевіч узялі назаўтрае, калі зайшла да нас з школы. Піянэрважатая ў нас была ў школе Лідка, дык яна таксама зайшла да нас і была затрыманая.

Але потым яе адпусьцілі. Прыйшлі ноччу, усё абшукалі. Потым сястра паўгоду не магла давесьці да ладу кватэру, усё было паперакульванае, параскіданае. Сядзелі ў засадзе цэлыя суткі.

Прывялі нас у будынак смаргонскай міліцыі, ён і зараз стаіць на нашай вуліцы. Трымалі ў цэлі ў піўніцы, але допыты пачалі адразу. Пачаў адразу дапытваць такі Пахомаў, які спэцыяльна прыехаў з Маладзечна. І ён жа нас арыштоўваў. Пытаўся, хто яшчэ з намі быў у гэтай арганізацыі? Каб адразу арыштаваць і іншых.

А як мяне прывезьлі ў турму, то адразу змясьцілі ў маленькі цесны закутак, цёмны. Я там так доўга сядзела. Бачу, што ўжо пачало цямнець, і можа пра мяне забыліся? І я стала стукаць у дзьверы. Нехта пытаецца: “А хто цябе замкнуў?” Кажу: “Такі з тварам у дзірачкі”. Бо той Пахомаў быў перахварэўшы воспай.

Пахомаў нас арыштоўваў. Допыты вялі Пахомаў і Цыкуноў.

Гэты Пахомаў быў найгоршым сярод сьледчых. Бралі на допыты заўсёды ўначы. Бабулькі ў камэры заставаліся і маліліся за мяне. Сьледчы вось так сядзіць, нешта піша, чытае, есьць бутэрброд, а потым зноў у мяне выпытвае, лаючыся пры гэтым самымі брыдкімі словамі. Адноўчы сказала яму: “З такімі пагонамі, з зорачкамі — і як можна так брудна высьлаўляцца”. (Ён гэтак высьлаўляўся, як нават блатныя ў Сібіры не высьлаўляліся.) А ён як закрычыць: “Политическая проститутка!” І даў мне ў лоб, ды так, што я вытнулася патыліцай аб сыяну.

А потым мяне пасадзілі ў карцэр. Сталася гэта так. У цэлі да сыяны прыстаўляеш металічны кубак, і можна было такім чынам перамаўляцца з суседняй камэрай. Мяне на гэтым злавілі і пасадзілі ў карцэр на некалькі дзён.

А быў там такі наглядчык-украінец. То ён мне ўсё казаў: “Ты шалунья. Не шали”. Бо я заўсёды то скачу, то плачу, заўсёды нешта вырабляю. І вось той украінец цішком прынёс мне ў карцэр пачастунак. Укінуў праз “кармушку” некалькі кавалкаў цукру і два абаранкі. Сам адразу зьбег, каб ніхто ня ўбачыў. І вось увечары бяруць мяне з карцэра на сьледства. А на сьледства вазілі ў рэжымную турму ў Галянове. Я выдавала сябе за нязнайку, якая нічога ня ведае і ні ў чым не разьбіраецца, за такую недалёкую дзяўчыну, таму мяне трымалі ў турме агульнай, каля вакзала. І калі мяне ахоўнік

(іншы, ня той украінец) вёў па сходках ад сьледчага, то, абшукаўшы, знайшоў у рукаве абаранкі: “Что это у тебя?” “Абаранкі.” Ён не забраў іх, бо, мусіць, падумаў, што гэта сьледчы мне даў.

Атрымлівалі перадачы. Аднаго разу мой швагер, муж сястры Ядзі, быў у Маладзечне, купіў сетку батонаў і перадаў мне праз наглядчыка. Пры гэтым яшчэ дамовіўся з наглядчыкам потым выпіць бутэльку гарэлкі.

Мы нічога не гаварылі адзін пра аднаго. Калі пытаўся, куды езьдзіў мой брат, я адказвала: “Не ведаю, можа да лекара”. Бо брат мой быў хворы.

А Іваноўскі, Сташкевіч і інш. ... то можа тая Тамарка Юшкевіч некаму зь іх сказала. І Тамарка, дурніца, іх усіх усыпала. Вельмі прыгожая была дзяўчына, але дурная. Яна расказвала ўсё, што ведала. Так, усыпала Марысю Барташэвіч і Чэсю Ашукоўскую. Але ведаеце, якая Марыся была фэйная? Яе арыштавалі і Чэсю Ашукоўскую арыштавалі. Чэся ў 7-й клясе была. А Тадэвуша Хадзілоўскага пазьней арыштавалі. Ён зусім ня меў дачынення да нашай арганізацыі. Блізеньку яшчэ быў з намі. Восіп Блізеньку перадаў майму брату два бікфордавы шнуры. Калі Славік быў ужо ў Кабыльніку, рыхтаваліся ўзарваць рэдакцыю мясцовай газеты. Але баяліся, што загіне вартаўнік, мясцовы жыхар. Не маглі яго адтуль выбавіць.

Адкуль Толік Карней? Ага, з Забалаці. І зараз ён там кавалём. Файны быў хлопец, але пра яго я ня ведаю. Карней з намі ўлёткамі не займаўся, але чаму яго арыштавалі?.. Судзілі разам з намі. Бо як нам вочы завязалі і везьлі з той Вялейкі... Нас спачатку пасадзілі ў Вялейку, дзе трымалі хіба пару тыдняў. Але потым пераправілі ў Маладзечна, бо баяліся, што вялейскую турму-рэжымку могуць разьбіць, бо лясы блізка. А там шмат акаўцаў было зьняволена, і нехта зь іх зьбег. Завязалі нам вочы такімі шматкамі, наклалі кайданкі на рукі. Падагналі машыну тыпу “чорнага ворана”. “Садись, садись! Самолет, самолет!” — гэта быццам у самалёт нас па трапе заводзяць. Вочы завязаныя, але я чую голас Толіка Карнея. Канвойны: “Тихо!” І там яшчэ нехта адгукнуўся. І я ўжо ведала, што тут Толік ёсьць. А мне крыху відаць ўнізе, і я бачу: Зося Лапыцька побач сядзіць. Ейныя рукі зьвязаныя сьпераду, а мае — за сьпіной.

Я думала, што нас будуць расстрэльваць, і мне хацелася, каб перад сьмерцю Зося зьняла мне з рук кайданкі. А тут якраз чуем, што капаюць недзе торф, і падумалі, што гэта нам магілы капаюць.

Усіх палітычных перавезьлі ў Маладзечна, на Галянова, таксама ў рэжымную турму. А ў тым Галянове кабетам былі толькі тры цэлі, таму нас памясьцілі ў вязьніцу недалёка вакзала. Там таксама была палітычная, але не была такая рэжымная, як у Галянове. Там было страшна, у тым Галянове. Як на сьледства нас вазілі, то ў Галянова.

Блізка знаёмых у цэлі не было. Сядзела адна з Солаў. Яе брата расстралялі, мусіць, за АК. Увапхнулі яе ноччу, а мы ляжалі на падлозе, паклаўшы галовы на венік. Бо нічога больш не было. І калі яе ўвапхнулі, мы ёй казалі: “Няхай пані кладзецца”. “Дзе?” “На гэты венік галавой.”

Спачатку была толькі голая падлога. Толькі пазьней паставілі двух’ярусныя нары.

Здараліся і падсадныя людзі. Была такая Броня Кайрыце, летувіска. Усё ў мяне выпытвала. Яе выклікалі нібы на допыт, але не ўначы, а ўдзень. Потым некуды забралі ад нас.

Сьледства цягнулася доўга. Бралі на допыты кожную ноч, ад веча да раньня. А ў камэры днём забаранялася спаць. Сядзецц было можна, але калі падпёр галаву рукой, пачыналі крычаць праз акенца ў дзьвярох. Тады я старалася паказаць, быццам папраўляю рукою валасы. Ды калі задоўга так патрымаеш руку, таксама крычалі. Калі ж не паслухаў і пачаў спаць, то садзілі ў карцэр. А там зусім пуста, толькі сыцены і цямянтвая халодная падлога. На дзень там толькі кубак вады і колькі грамаў хлеба.

На допытах пра Армію Краёву гутаркі не было. Мы сядзелі толькі за гэтыя ўлёткі, што мы супраць савецкіх, змагаемся супраць рускіх. А каб ведалі, што акаўцы, яны б нас задушылі. Мой брат сядзеў у рэжымцы, дык яго так змардавалі, што ня мог ісьці калідорам. Быў апухлы ад біцця, і яго цягнулі на вярочцы.

Тамарка сказала, што Марыся Барташэвіч ведала пра ўлёткі. Гэта яна пры сьледчым Пахомаве мне кажа. Я ў адказ: “Я гэтага ня ведаю, таму навошта ты гэта мне гаворыш?” А Пахомаў мне: “Прызнавайся, чаму ты бароніш гэтую “сумасшедшую” Барта-

шэвіч?” Я кажу Пахомаву: “Мой брат, напэўна, ужо не жывы?” “Жывы. Я табе зраблю зь ім спатканьне, калі прызнаешся.” І ён выйшаў, а я кажу Тamarцы: “Калі ты ведаеш, то кажы, а чаго ты мяне ўмешваеш?” “А ты памятаеш, як Ядзя зайшла, мы перасталі гаварыць?” “Дык ты хочаш сказаць, што і мая сястра нешта чула?” “Не, не чула.” “Вось бачыш? Дык чаго ты глупства мелеш?” А Пахомаў, мабыць, за дзвярыма падслухоўваў нашу спрэчку і даў спатканьне з братам. Ён сказаў наглядчыку, каб прывёў брата. Той выглядаў вельмі блага, і я закрычала. Але брат сказаў, што трымаецца.

Допыты цягнуліся практычна да самага суду. Скончылася сьледства, пракурор падпісаў абвінавачаньне. І пачаўся суд, 20 ліпеня.

Прывялі ў залу, зьнялі з вачэй павязкі, разьвязалі рукі і паса-дзілі на лавы. Узброеныя ахоўнікі стаялі па баках.

Паказваючы на Таню Юшкевіч, судзьдзя сказаў Расьціславу: “Ваша жертва!” Расьціслаў імгненна парыраваў: “Нет, жертва советской власти!” Таня хадзіла ў 7-ю клясу.

Слаўка выступаў цэлы дзень. Пачаў ён ад найменшых савецкіх чыноўнікаў і дайшоў да самога Сталіна. А астатнія словы Славіка такія былі, у жыцьці гэтага не забудуся: “Дзе ні буду, нават у наймен-шым краі зямнога шару, — усюды буду весьці барацьбу супраць савецкай улады. Мой шлях правільны — за мной увесь народ”.

Суд цягнуўся чатыры дні. Там не было ні дыскусій, ні адвака-таў. Кожнаму доўга зачытвалі абвінавачаньне, пералічалі артыку-лы Крымінальнага кодэксу і ўрэшце: “По совокупности преступ-лений...” да такога і такога тэрміну зьняволеньня, з паражэньнем у правах на такі і такі тэрмін, і з канфіскацыяй маёмасьці.

А брату зачытвалі прысуд асобна, Славіку асобна і Факунду асобна. Ёму трэба было пісаць на памілаваньне. Славік адразу ска-заў: “Не!” А перад гэтым, каб падпісаць прашэньне аб паміла-ваньні, яму зьнялі з рук кайданкі. А ён сказаў: “Не!” Тады яму на рукі зноў кайданкі наклалі.

Пасьля суду толькі тым, каму прысудзілі расстрэл, звязалі ру-кі — Лапіцкаму і Несьцяровічу. Нас не звязвалі і вочы не завяз-валі. Пасадзілі разам, хлопцаў — у адной цэлі, дзяўчат — у другой.

У цэлі было так душна, што мы клаліся на падлогу, каб празь якую шчыліну ўдыхнуць глыток паветра.

Прывезлі нас усіх спачатку ў турму каля чыгуначнага вакзала. У цэлі сядзела я і Таня Юшкевіч. А потым хлопцаў, а можа каго і зь дзяўчат, перавезьлі ў Вялейку.

У той час у Маладзечанскай турме сядзела і была асуджаная за сувязь з АК Ахрэм, праваслаўная жанчына з-пад Ліды. У адной камэры са мной была Надзя Тышкевіч, таксама праваслаўная, з-пад Валожнына. Мела мужа і двое дзяцей. На іх хутары хаваліся акаўцы. Адстрэльваліся ад рускіх салдатаў. Ранены ў нагу акавец дастаў ружанец і пачаў маліцца. Яна і муж атрымалі па 25 гадоў.

Адзін зьняволены сядзеў з Славікам пасья суда, дык казаў, што на Славіка было страх глядзець. Гэта ўжо ў Вялейцы было. Бо пасья суда іх павезьлі ў Вялейку. А мяне — не. Я сядзела далей ў Маладзечне. Я, Зося, Тамара Юшкевіч, усе купай сядзелі ў Маладзечне, у цэлі пасья суда. Але іх хутчэй вывезьлі ў Сібір. А мяне чамусьці пакінулі. І я была там, аж да таго часу, калі Слаўку расстралялі. Слаўку расстралялі хіба 27 кастрычніка.

Раніцай падышоў да нашай цэлі наглядчык-украінец і сказаў мне: “Сёньня ноччу расстралялі вашага Лапіцкага”. Кармушку адчыніў і сказаў гэта.

Мне расказвалі, што ў лягерах знайшоўся чалавек, які сядзеў з Слаўкам у Вялейскай турме ў камэры сьмяротнікаў. То Слаўка быў увесь пакрыты скурамі.

Маці Лапіцкага потым хадзіла ў Менску па ўсіх пракуратурах, прасіла, каб хоць далі метрыку пра сьмерць. Нічога ёй не давалі. Усе вяртаюцца, а дзе мой сын? Дайце хоць даведку аб сьмерці. Адказалі: “Не, цяжка, так сталася”. І канец.

Мяне з Маладзечна павезьлі вясной перад Вялікаднем. У Воршы не затрымліваліся. Павезьлі ў пасажырскім вагоне, але адмыслова абсталяваным, ажно ў Сібір. Спачатку быў лесапавал. Там маёй блізкай сяброўкай была ўкраінка, з Заходняй Украіны. У брыгадзе нікога зь Беларусі не было. Украінцаў было шмат, але яны не трымаліся разам. Найбольш разам трымаліся полькі.

А потым паслалі на фабрыку перапрацоўкі сьлюды. Сьлюдзяную руду здабывалі ў кар’ерах адкрытым спосабам з глыбіні каля

6 мэтраў і прывозілі да нас. Мы ж павінны былі адчысьціць сьлю-
дзяныя пласьцінкі ад іншай каменнай пароды і рассартаваць па
памерах. Часам сьлюда аддзялялася добра, але з аднаго кар’ера
прывозілі вельмі блугую руду, зь якой зь цяжкасьцю можна было
выдзерці тую сьлюду. Праца была вельмі шкодная для здароўя.
У памерлых зьняволеных лёгкая былі забітыя сьлюдзяным пылам.

Пад канец была на сельскагаспадарчых работах — капаньне
турнэпсу, мышцыё яго начамі.

Тое, што мы перажылі, не апісаць. Дачка ўсё кажа: “Мама, на-
пішы”. Што мы перажылі, такога сьвет ня бачыў. А што на Сібіры
было?! Як прывезьлі, пагналі. Бачу: стаяць кабеты голая, і купкі
вопраткі пры іх ляжаць. Мошкі іх грызучь. І цэлы дзень так голая
стаяць. Гэта былі расейскія манашкі. Яны на працу не ішлі. Там, у
тым лягеры, 14–16 баракаў, а паміж баракамі сьцежкі, то іх на тых
сьцежках паставілі. Дык я, калі ўпершыню ўбачыла — заплакала.

Выганялі нас на працу пяцёркамі. “Шаг влево, шаг вправо —
открываем огонь”. Ставяць у балота: “Садись, ложись, ползи!”

У лесе канваір пераставіў тычку каля участка, дзе былі павінны
працаваць, і забіў маладую манашку. За што атрымаў нейкае ўзна-
гароджаньне. Забітую манашку прынеслі ў лягер, зьбілі беднай
карытца і закапалі.

З Смаргоні такіх, як мы, не было. Але зь Юрацішак ды іншых
мясцін было шмат. Пераважна за АК. А я была маладая, можа
наймалодшая ў лягеры.

Як Сталін памёр, нам вялікая радасьць была. З нашай вопраткі
зьнялі нумары. Не замыкалі ў бараках, і можна было выходзіць у
туалет (раней жа толькі параша ў бараку, якую кожную раніцу
выносілі дзяжурныя), хадзіць па тэрыторыі лягеру і нават за-
ходзіць да знаёмых у суседнія баракі. Зьнялі і палову тэрміну зьня-
воленьня.

Начальнік нашага лягеру быў добры чалавек. Неяк ён зайшоў
да нас, сеў і кажа: “Ну вось і вясна, цёпла, птушкі сыпяваюць. І вам
я навіну прынёс — вас хутка вызваліць”.

Потым прыехала камісія. Выклікалі нас па аднаму, як бы на
перасуд. Гарталі нашы справы, пыталіся, за якія правіны асуджа-
ныя. І гэтак вырашылі нас вызваліць зь лягеру. Пакуль афармлялі

дакумэнты, мы яшчэ некалькі тыдняў былі ў лягеры, але на працу нас ужо не ганялі. А на наша месца прыгналі бытавікоў. Наглядчыкі казалі: “Вось і скончылася ў лягеры культура”.

У Тайшэце, перад адпраўкай зь лягеру пазнаёмілася з сваім будучым мужам Дамброўскім з Горадні, сядзеў за АК. Ехалі дахаты ў адным вагоне. У Маскве ў польскім кансуляце нам далі гарантыйныя лісты на выезд у Польшчу. А вянчаліся мы з мужам не ў Смаргоні, а ў Лебедзеве пад Маладзечнам, дзе быў ксёндз.

Колькі Марыся Барташэвіч атрымала, я ня ведаю. Бо судзілі іх асобна. Яна, відаць, у Варкуце была. Як Марыся вярнулася зь Сібіры, прыяжджала да маёй сястры. Але была такая дзіўная, сказала толькі: “Людзі добрыя і людзі благія”. І канец, і ўсё. І так на сьледстве было. Яна ніколі сьледчаму не сказала: што і хто. Яна сказала: “Благія людзі”. Тамара Юшкевіч гаварыла, нібыта я ведаю, што Марыся ведала пра ўлёткі. Мяне прывялі ноччу на сьледства і на вочную стаўку з Тамарай. Пахомаў сядзіць. І Тамара мне тлумачыць: “Памятаеш, як мы раскідалі ўлёткі, то сказалі, ідзем зараз да Марысі. Памятаеш?” Я кажу: “Нічога ня памятаю. Калі ты ведаеш, ты і кажы. Я нічога ня ведаю, што Марыся ведала”.

Я яшчэ сядзела ў Сібіры, як Марыся прыехала. Іх выпусьцілі раней, а нас, палякаў, трымалі даўжэй, бо ня ведалі, куды нас дзець.

Як Слаўку арыштавалі другі раз, ён прыйшоў па машынку пад канвоем. Прыйшоў да Зэнка і кажа: “Дай мне рыдлёўку, трэба нешта адкапаць. Я ішоў па дарозе і папрасіў нейкага селяніна рыдлёўку і нешта тут закапаў”. Гэтак Слаўка казаў на судзе.

Воля Лапіцкая прыяжджала ў Смаргонь. Была прыгожая і разумная, але благая. Яна дрэнна ставілася да маткі. Пайшла зь сям’і, можа яшчэ перад вайной, пасварыўшыся з бацькамі. У дзяцінстве захварэла, як і браты, на водру. Але не хацела прымаць лекі, таму атрымала запаленьне абалонкі мозгу, аглухла і анямела. Браты вылечыліся, а яна засталася такой. Разумела ўсё па вуснах. Добра ведала і расейскую і польскую мовы, але прыныцпова карысталася толькі беларускай.

Калі Славiк з маткай прыехалі ў Смаргонь, яны жылі ў брата маткі, Жабінскага. Гэта быў найпершы ў Смаргоні камуніст. Мы зь ім ня зналіся і знацца не хацелі.

Зося Лапыцька ўтрымлівалася ў Іркуцкай вобласьці, непадалёку ад мяне. Звольнілі яе з Поцьмы. Пасьля сьмерці Сталіна з этапам у наш лагер трапіла на нядоўгі час і Зося. Тады і зрабілі мы супольнае фота.

Зосю, як забілі ў Казахстане яе мужа Алега, адразу пусьцілі ў Польшчу, да найстарэйшага брата з Лапіцкіх, Вадзіма. Зараз у Гіжыцку засталіся толькі дзеці Вадзіма — дзьве дачкі. Зося кажа, што ў лягеры вельмі хварэла. І ў турме ў Маладзечне хварэла. А зараз быццам паздаравела. Выкарыстоўвае розныя ўсходнія гімнастыкі і працэдур. Вельмі актыўная. Езьдзіць на розныя зьезды “сібіракоў” і былых палітвязьняў.

Каб выехаць у Польшчу, трэба было мець нейкую даведку, што я полька. А ў гарсавеце няма ніякіх дакумэнтаў. Паехала ў Маладзечна, і там такі тоўсты начальнік мне сказаў: “Ну правільна: калі бацька і маці палякі, то ты ж ня будзеш францужка”. І даў мне даведку. А тут яшчэ знайшлі даваенную дамавую кніжку, а ў ёй запісана нацыянальнасьць кожнага жыхара. І сакратарка зрабіла мне выпіску з гэтай кніжкі.

Калі муж афармляўся на выезд, то нейкі начальнік у Менску яму сказаў: “Чего ты в Польшу едешь, сдыхать?”

Мы прыехалі адразу ў Варшаву, дзе жыў мужаў брат, які працаваў судзьдзём найвышэйшага суду, хоць і ня быў камуністам. Затрымаліся нейкі час у Варшаве, а потым пераехалі ў Сопат.

Ганка — гэта мая дачка. Яна будаўнік. Маю яшчэ сына. Ён вучыўся ў марской школе і зараз плавае за граніцу. Сям’ю мае ў Сопаце. Нявестка — лекар.

*Запісана ў студзені 1999 г.
і ў красавіку 2006 г. у Сопаце, Польшча*

.....
Министерство
Внутренних дел
ИТЛ «ВН»
п/я – 120
6 августа 1956 г.
БЦ/н

С П Р А В К А № 044065

Выдана гражданке Цыбовской Леокадии Иосифовне, год рождения 1926, национальность Польша, уроженке с. Сорговцы Свицкого района Молодечненской области в том, что она содержалась в местах заключения МВД с 2 февраля 1950 г. по 6 августа 1956 г., откуда освобождена на основании выписки из протокола № 88 от 27/VII-1956 года Комиссии по пересмотру дел в соответствии указа от 24/3-1966 года.

Следует к месту жительства г. Сморгонь Молодечненской обл.

Начальник лагеря

Начальник отдела

(адваротны бок)

Выдано денег на питание в пути 29.

Выдан билет на проезд до ст. Сморгонь Железной дороги стоимостью 28845 руб.

Начальник финчасти

Подпись освобожденного

Пособие 50 руб. (подпис)

*Ядвіга Цыбоўская (Пятрова)***І заўсёды ягоная праўда была**

Бацька мой смаргонскі, а маці была ад Нястанішак. Тут зямлю мелі, тут рабілі ўсё, коней трымалі, кароў. Гміна Вішнеўская на гэты бок Вяльлі, дзе мама была. Нястанішкі на той бок, а мамін хутар — на гэты. У мяне быў брат, але ён памёр. Потым была старэйшая сястра, але памерла. Тады ўжо я. Пасьля мяне Леакадзія, потым Часлаў.

Чым хлопцы і дзяўчаты займаліся, я не здагадвалася. У мяне дачка нарадзілася ў Ленінградзе. Прыехала перад Новым годам, а іх 2 лютага забралі.

Пятроў (муж): Мы, як пажаніліся, жылі ў Ленінградзе. Не адпускалі спецыялістаў. Ажно ў Шастаковіча быў на прыёме.

Пятрова: Потым, калі ўсіх арыштавалі, маці Славіка засталася ў брата Жабінскага... Братавая выганяла яе: “Вы такія, вы гэтакія!” Жонка другога брата, дык яна нішто. Яна была сястрой Юзіка Блізньока. Юзік памёр, мусіць. Другі Жабінскі быў падземнікам пры Польшчы, камуністам быў. Сядзеў у Бярозе, ці дзе. Дык гэтая бедная жонка пасылала яму нават торты, і пісала, хаця б не паламаліся. Іх сястра — Лапіцкага матка. Славікаву матку потым Зося забрала ў Казахстан. Там яна і памерла. А Алега падпільнавалі на дарозе і забілі, у Казахстане. Ён разумнейшы быў, чым той, што сядзеў у Крамлі.

...Як ужо Сталін памёр, тады іх адпускалі. Алэг тут з Зосяй пазнаёміўся. Матка іх пазнаёміла. Дачка не прыняла матку ў Менску. А тады ўжо Алэг з Зосяй забраў яе ў Казахстан.

У таты майго арыштавалі іх. Яны жылі, дзе зараз яма насупраць помніка Леніну. Нашых арыштавалі ноччу. Прыйшлі — забралі.

Пятроў: А трэцяй гадзіне ночы.

Пятрова: Нас не выпускалі, сядзелі мы цэлыя суткі ў хаце.

Пятроў: Я дзяжурў на радыёвузле, дык і мяне ня выпускалі. Квасноў быў, Нямецкі, начальнік пашпартнага стала. З дому не пускалі на работу.

Пятрова: У склеп лазіў, мужа майго ўперад, а сам з аўтаматам ззаду. Глядзеў, каб там хто схаваўшыся ня быў.

Пятроў: Лістоўкі яны шукалі. Усё перавярнулі. На гарышча лазілі, мацалі. Я кажу: “Што вы там шукаеце? Там няма нічога”. Ён паглядзеў так, але нічога не сказаў. Нічога яны не знайшлі.

Пятрова: Я шыла, дык розныя абрэзкі, што заставаліся, у мяшэчак складвала. Дык яны гэтыя абрэзкі па ўсёй хаце растрэсьлі. Яны такія дурныя. Што, лістоўкі будуць у хаце трымаць? Раз яны пайшлі ў гэту справу, то не... Мяне на допыты не цягалі, а мужа сем разоў цягалі. А ў мяне дзяўчынка была маленькая.

На другі дзень, здаецца, павезьлі. Зь міліцыі адзін прыйшоў, сказаў: “Мыла дайце, цёплае што, там яшчэ нешта”. Дык мы тады перадалі.

У падвале яны сядзелі. Гэты будынак у Смаргоні і зараз стаіць пры самых могілках. Новая пракуратура, а ён на гэты бок, і яго

ніхто ня бурыць. І за немцамі там была паліцыя. І другія саветы прыйшлі — міліцыя. Там унізе была міліцыя, а наверху быў МГБ.

Іх забралі і нам адразу ж паштоўка прыйшла, што арыштаваныя знаходзяцца па гэткім вась адрасе, прывозьце прадукты і бялізну зьменную.

Прыехалі мы ў Вялейку. Яны ў КПЗ сядзелі — такая ў зямлі дзюрка. Трэба было пісаць заяву, а я па-расейску ня ўмею. Нехта мне напісаў: адно і другое. Адну ў торбу, а другую у рукі ім давай. І ў такую яму, у дзюрку падавалі.

Брат ёсьць, а сястры няма. Адны кажуць: “Усё, расстралялі”. Усе перадалі, а я — не. І Тані таксама не было. Ажно яны ў іншай турме, што вышэй стаяла. Там дом, а не падвал. Сустрэла таго, што ў засадзе ў нас быў. Дык ён сказаў: “Ідзі ў тую турму”. Я пайшла. Такі вузенькі калідор, і там перадавалі праз акно.

Потым павезьлі іх у Маладзечна, у гэта Галянова. Брат ёсьць, а сястры зноў няма. Яна была ў турме каля вакзала.

Зноў паштоўка прыходзіць: “Перадачу вязіце”. Гэта пры вакзале — там можна было хоць кожны дзень падаць. Але толькі 4 кілаграмы.

Адзін раз яны ці сьпявалі, ці маліліся, дык ён ім перадачу не перадаў. Аддаў назад, дык сыр на такія во кавалачкі быў парэзаны. Гэта каб грамату якую не перадалі.

Але ўсё адно... Масла ў хусьцінкі такія баціставыя закручвалі. Дык алоўкам па мокрым напішуць і хусьцінкі гэтыя назад перадавалі. Мы і прачытаем. Усё адно ведалі — што, калі і як. Толькі ня ведалі, калі суд будзе.

Сястра расказвала, як на суд з гэтай турмы: вочы завязалі, у машыну і павезьлі, яна ня бачыла нават, якая машына. Судзілі ў Галянове.

Гэты Славiк Лапiцкi... Яны не маглі даць зь ім рады. Ён сказаў ім: “Дайце людзям волю, дайце цэрквы, касьцёлы — і я буду першым камуністам вашым”. Ён так выступаў, што яны не маглі нічога зрабіць. Што яны ні скажуць, ён на ўсё адказ даваў, і заўсёды ягоная праўда была.

Яшчэ ўвосень гэты Славiк заставаўся жывым. Бо перадалі перадачу, і расьпіску назад аддалі. Гэта было ў Вялейцы пасля суду.

Бачаць, што Славіка почырк. Лёля (Леакадзія — М. Ч.) была яшчэ каля Грамніц, мне спатканьне зь ёй далі.

У Вялейцы, калі іх прывезьлі, паставілі на калені і яны паўзьлі да цягніка. А холадна было! І з клуначкамі яны паўзьлі, і нікому не дазвалялі падняцца.

Я Славіка бачыла толькі на фотаздымку — матка ягоная паказвала.

Запісана ў ліпені 2006 г. у Смаргоні

Віктар Шабовіч, Антон Мелец

Гэта быў такі чалавек!

Антон Мелец:

Яго (Юзіка Качэргу — Ч.М.) арыштавалі ў Мядзіле ў школе. Мама часта хадзіла ў турму насіла яму перадачы.

Пасьля суду яны амаль паўгоду былі ў Вялейцы. Да зімы, да студзеня месяца сядзелі. Потым вывезьлі ў Воршу, а потым — Карагандзінская вобласць, Тэміртаў... У чэрвені 1956 году ён вярнуўся.

У мяне ўражаньне, што ён ведаў пра смаргонскіх...

Ён мне сказаў, што ў групе зь мядзельцаў былі яшчэ Лапіцкі і Несьцяровіч зь Юшкавічаў. Генак Нафрановіч зь Юшкавічаў быў. Той застрэліўся.

Віктар Шабовіч:

У Генадзі Нафрановіча мянушка “Заяц” была. Бліжэй да Пруднікаў, на хутары Нафрановічы жылі. Хутар затым сьсялілі. А ў Юшкавічах яго брат ёсьць — Валодзя.

Прыехала зь Мядзіла міліцыя, а ён быў ня дома, а ў другога Нафрановіча, што ў пачатку Палуянаў жыў. Сядзеў на гарышчы. Кажа: “Я вам ня здамся!” І ён сам сябе застрэліў. Быў у адной клясе з Расьціславам Лапіцкім і Юзікам Качэргам.

Я хадзіў у школу з Пруднікаў, і дзьве дзяўчыны хадзілі.

Лапіцкі ўмеў заваяваць людзей. За ім усе імкнуліся. У школу прыяжджаў на драўляным ровары. Усе глядзелі, як на цуд... Гэта

быў такі чалавек! Вакол яго ўсе збіраліся. Як перапынак — Лапіцкі. Ён быў ну такі чалавек! Што-небудзь раскажа, што-небудзь пакажа. За ім усе бегалі, за гэтым Лапіцкім...

Лапіцкі ў школу хадзіў зь Мікасецка, а я зь Юзікам Качэргам — з Качарог. Цёплымі месяцамі мы хадзілі ўсе разам — Факунда Несьцярковіч і многа іншых — зь Юшкавічаў, Пруднікаў. Першую чвэрць звычайна ўсе хадзілі, а потым па кватэрах...

А што да Юзіка — гэта была процілегласьць Лапіцкаму. Ціхі быў, больш любіў маўчаць. Добры чалавек. Надта добра вучыўся. Яму ўсе давалі пісаць — лісты ці што іншае. Меў каліграфічны почырк. Быў высокі, плячысты. Заўсёды хадзіў задумлівы. Як усе рыбакі каля возера. Дзядзька яго таксама, такі высокі мужчына.

Каб я там даўжэй пабыў, то, можа, і я апынуўся б у той арганізацыі. Але як я скончыў сем клясаў, пайшоў у Ашмян у вучыцца ў сельскагаспадарчую школу. Гэта было ў 1949 годзе. Лапіцкі быў на дзье клясы старэйшы. Ён увесь час быў зь Юзікам, у аднэй клясе. Усе трое — Расьціслаў, Юзік і Факунда — былі ў аднэй клясе. Я пайшоў у 5-ю, а яны ўжо хадзілі ў 7-ю клясу. Іхны клясны пакой — за сьценкай, а наш быў прахадны.

Я быў меншы і не асабліва заўважаў, чым старэйшыя займаліся. Хоць бацька ў Юзіка і пытаўся: “Дзе ты прападаеш?” А ён часам заберыцца на столь і там сядзіць.

Нам, меншым яны ўсяго не давяралі. Прыглядаліся. У іх таксама свая канспірацыя была.

Я ня бачыў у Качаргох ні Расьціслава, ні Факунды. У 5-й клясе я ўсю зіму ў Качаргох жыў, а пазьней у Мядзіле быў — там таксама нашы родзічы знайшліся. У Качэргаў жа свая сям’я была, ды вялікая, шасьцёра дзяцей. У маіх бацькоў — васьмёра.

Я зь Юзікам Качэргам дваюрадныя браты. Юзікаў бацька і мая мама — родныя брат і сястра. Мой бацька быў праваслаўны, а як жаніўся на каталічцы, узяў веру каталіцкую. І потым уся сям’я стала каталікамі.

На адной кватэры з Факундам нейкі час жыў іншы Шабовіч. Але ён ня быў у той арганізацыі. Яго сям’я больш цягнулася за чырвонымі. Ведаеце, у вёсцы ж таксама былі падзелы. Некаторыя былі за рускіх. Вот як сталі калгасы, як пажылі ў іх, тады сталі ўсе праклінаць.

Пасьля суду людзі казалі, што хлопцы выступалі супраць калгасаў. А потым, калі Юзік сядзеў у лягеры, я многа пісаў яму лістоў. Туды ж пасылаў грошы, у канверты ўкладваў. А потым, калі ён вярнуўся, то раскажаў, што гэтыя грошы ў іх усе адбіралі. Я клаў так 3–5 рублёў. Дык ён казаў, што ў адным канверце атрымаў быў 5 рублёў. Потым, як вызваліўся, прыяжджаў да мяне ў Менск з братам. Начавалі. Расказваў пра ўсё, як яму там было. У сталярцы ён рабіў, цэглу клаў.

Антон Мелец:

Пры допытах зубы яму палічылі добра, зламалі некалькі рэбраў. Самае страшнае, калі прывязвалі да слупа і капалі вадой на галаву. Гэта было ў Вялейскай турме. Спачатку было прыемна, а пасля прытомнасьць трацілі — як малатком біла па галаве.

Самае страшнае было ў Вялейцы і Маладзечне. А ў лягеры — там усе працавалі, тысячы людзей. Усякага было, але там ён адзін час нават у цэху працаваў. Усяму навучыўся — і сталярцы, і сьценны мураваць, і тынкавальнікам рабіў...

Але ўся сям'я пацярпела. Юзікаў бацька ўвесь час хацеў у Польшчу, бо з бальшавікамі ня мог жыць, не любілі яны бальшавікоў. Казалі, што да рэвалюцыі ён езьдзіў у Амэрыку, на зароботкі. Многа даляраў прывёз быў, зямлю купіў. Як вярнуўся сюды, жаніўся. Быў адукаваны. Пры Польшчы ён быў памочнікам войта ў гміне. А калі прыйшлі немцы, быў старастам. А потым, калі прыйшлі партызаны і павялі яго на расстрэл, зь вёскі выйшлі людзі і казалі, што яго ня трэба расстрэльваць, што ніводнага чалавека з Качарог не павезьлі ў Германію.

Калі камуністы прыйшлі ў 1939 годзе, ён ужо тады хацеў пераехаць у Польшчу. Але тады чамусьці не паехаў, прыйшла вайна. Мама казалі, што ён быў вельмі вядомым рыбаком на Мядзельшчыне. З Варшавы да яго прыяжджалі па рыбу. У яго былі лядоўні ў Качаргох, дзе рыба захоўвалася... І ён страшэнна не хацеў жыць пад саветамі.

Як калгасы пачыналіся, дык людзі не хацелі ў калгас ісьці. Казалі: “Вось як Вайцех пойдзе, тады і мы пойдзем”. Пайшоў ён, і тут за ім і Качаргі пайшлі. Ён з характарам быў. Дужы, высокі. Я бачыў яго ў 1957 годзе ў Польшчы. Працаваў там да апошняга.

І мне неяк сказаў: “Вось каб я застаўся там, то можа б якую пэнсію атрымоўваў. І жыў бы...” Ён там трагічна загінуў. Купілі яны пару коней. Ехаў коньмі, а ішла нейкая вялікая машына. Коні панесьлі, перакулілі. Ён моцна пабіўся і памёр. Трагічны выпадак.

І Юзік застаўся. Нежанаты. Увесь час казаў, што будзе жаніцца. І ажаніўся. У кабеты было ўжо двое дзяцей. Потым і ў яго сын нарадзіўся.

Калі я раней быў у дзядзькі, ён нічога мне не расказваў. А вось пазьней, калі я вазіў маму, каб паглядзець на магілы бацькоў, ён шмат расказваў. Паказваў мне паперы. Я тое-сёе запісаў. І я яму казаў: “Ну, прыедзьце сюды”. Ня хоча. Я кажу: “Ну, няхай сын прыедзе, паглядзіць, дзе дзед і бацька жылі”. Але мне здаецца, што сын пра бацьку ня ведае. Мусіць, ён сыну нічога не расказваў. Калі я быў апошні раз, сказаў ягонаму сыну: “Тваім бацькам гана-рыцца трэба”. Сын добры, спакойны.

Можа, Юзік адчуваў сябе вінаватым перад бацькамі, што яны прась яго былі вымушаныя кінуць Качаргі і выехаць у Польшчу. Сказалі: “Калі бацька згодзіцца паехаць на заходнія польскія землі, то сына адпусьцяць з турмы”. І бацька падпісаўся на выезд. А суседзі яму казалі: “Вайцех, куды ты ў Польшчу павязеш свае старыя косьці? Заставайся тут, хай сын яшчэ пасядзіць”. А ён адказваў: “Я не магу, каб заставацца тут і каб сын сядзеў...” І паехаў у Польшчу. Там сын яго старэйшы пасьля вайны быў застаўся. І дачка маладзейшая паехала, а засталіся дзьве ўжо замужнія дачкі-блізняты.

У 1991 годзе ён пісаў заяву на рэабілітацыю.

Запісана ўвосень 1998 г. у Менску

Тацяна Юшкевіч (Буцько)

Было гэта перад Днём канстытуцыі

Нас было трое дочак у бацькоў, якія нарадзіліся яшчэ да вайны — старэйшая Тамара (1932 г. нар.), я, Тацяна (1934 г. нар.) і малодшая Вольга (1939 г. нар). Дзяцінства нашае было вельмі цяжкім, бо ў 1939 годзе бацьку мабілізавалі на вайну. Мы засталіся

з мацерай маленькімі, у той час маці нідзе не працавала. З 1941 году былі пад нямецкай акупацыяй, да 1944 году. Калі немцы адступалі, яны спалілі горад. Наш дом таксама згарэў і мы пару гадоў жылі у стрыечнай бабулі ў каморцы. Бацька зь нямецкага палону вярнуўся ў 1946 годзе. Да гэтага часу маці купіла маленькі дамок, дзе мы жылі ўсё сваё дзяцінства. А зараз, пасля сьмерці бацькі, у ім жыве наша мачыха.

Зараз пра галоўнае.

Гэта здарылася ў 1949 годзе напярэдадні Дня канстытуцыі. Старэйшай сястры Тамары Расьціслаў Лапіцкі даў улеткі. Пасьля вечара ў школе мы зайшлі да Леакадзіі (Лёні, Лёлі) Цыбоўскай і ўсе потым падзяліліся на групы. Я была зь Лёняй, Тамара з Зосьяй Лапыцкай. Мы расклеівалі іх на дрэвах, тэлефонных слупох і так раскідвалі па вуліцах. Зьместу іх зараз ня памятаю, адно толькі засталася ў памяці: “Людзі, не ідзеце ў калгасы, вас там абманьваюць”. І яшчэ: я да суду ня ведала, хто яшчэ ведаў пра гэта.

Сястру Тамару ўзялі з школы, калі яна на перапынку зайшла да Цыбоўскіх. Там была засада на кватэры, якая ўсіх затрымлівала, хто заходзіў туды. І мяне ў той жа вечар арыштавалі. Прышоў начальнік пашпартнага стала ў хату да нас, і пад прэтэкстам праверыць дакумэнты зьвёў мяне ў сьледчыя органы. Там усю ноч дапытвалі. Днём пасадзілі ў “чорны воран” усіх, каго ўзялі, і павезьлі ў Вялейку, а потым у Маладзечанскую турму ў Галянове. Гэтая турма асабліва строгага рэжыму. Мая сястра таксама там знаходзілася, толькі ў іншай камэры. Нас амаль кожнае начы выклікалі на допыт, які вёў сьледчы Пахомаў, люты і падступны чалавек, дэспат. Ён патрабаваў сказаць тое, чаго не было, пагражаў карцэрам і электрычным крэслам.

З сястрой Тамарай у нас была толькі адна вочная стаўка. Але пагаварыць не дазволілі. Мы толькі пераглядаліся і плакалі. Да суду мы больш ня бачыліся.

Расьціславу Лапіцкаму і яшчэ аднаму, прозьвішча ня памятаю, прысудзілі расстрэл, сястры Тамары ды іншым — па 25 гадоў пазбаўленьня волі ў працоўных лягерах строгага рэжыму, а мне — 10 гадоў, і некаторым іншым па 10 гадоў адбыцця пакараньня ў дзіцячай працоўнай калёніі.

Пасьля суду нас траёх — мяне, Леакадзію Цыбоўскую і Зосю Лапыцьку памясьцілі ў іншую турму, каля вакзала. Я там коротка знаходзілася. З часам перавялі ў Старую Вялейку, а адтуль па этапе павезьлі цягніком у перасылачную турму ў Харкаве, а праз суткі — зноў па этапе ў Львоў, у ДТК. Там я працавала ў швейным цэху. Шылі ніжнюю бялізну і целагрэйкі для зьняволеных. Адна-часова вучылася ў школе. Там былі вольнанаёмныя выхавальнікі і настаўнікі.

У Львове знаходзілася каля паўтара году, а потым дзіцячую працоўную калёнію расфармавалі, і ўсіх дзяцей таварным цягніком завезьлі ў Харкаў, таксама ў калёнію, дзе нас было разам з дарослымі недзе 4000 чалавек.

Зноў працавала ў швейным цэху машыністкай-краўчыхай ма-савага пашыву, і вучылася ў школе.

Спаць даводзілася вельмі мала. Дый часта хварэла. Харчаваньне было вельмі благое, крапівой нават кармілі. З часам, калі добра асвоіла швейную машыну, стала стаханаўкай, г. зн. норму выконвала на 150–170 %, за што на абед давалі дадаткова кавалачак пірага зь ячнай мукі. А за работу нам выплочвалі мізэрную зарплату — 20–30 рублёў на месяц, а то і меней. На гэтыя грошы мы маглі ў кіёску, які быў на тэрыторыі лягэру, купіць мыла, зубную пасту ды іншыя дробязі.

Штогаду пісала просьбы аб памілаваньні, але адказу не было. Пасьля сьмерці Сталіна пакрыху пачалі вызваляць дзяцей, у асноўным якія сядзелі за крадзеж. Нам, палітычным, вельмі цяжка было гэта перажыць. І зноў я напісала просьбу аб памілаваньні ў Маскву. Калі нас у калёніі засталася каля дзвюх тысяч, мы працавалі на знос, нават галоўны інжынэр на сходзе выказаў сваё меркаваньне: ”Мал золотник, да дорог”.

Я вучылася ўжо ў 10-й класе. У адзін зімовы дзень лютага мяне выклікалі да начальніка калёніі, які аб’явіў мне пра памілаваньне. Ад радасьці я расплакалася. Ня верыла, што нарэшце мае блуканьні па пакутах скончыліся і я вярнуся да сваіх бацькоў, у сваю родную Беларусь. Як у ліхаманцы выйшла з кабінета начальніка лягэру, кажучы сабе: “Я вольная, я невінаватая”.

Празь некалькі дзён, калі аформілі ўсе дакумэнты, атрымаўшы ўпершыню пашпарт, зімовай лютаўскай ноччу, у халодным цягні-

ку я ад'яжджала з Харкава. Ад'яжджала дадому, дзе зь нецярпеньнем чакалі мяне бацькі, якіх я папярэдзіла тэлеграмай.

Такім чынам, я вярнулася дахаты ў лютым 1954 году.

Сястра мая Тамара, якая знаходзілася ў Забайкальлі, нічога не ведала пра маё вызваленне. Ёй там было цяжэй, працавала на лесапавале, потым у цэху па расшчапленні цэлюлозы. Ёй дазвалялася пісаць дахаты толькі раз на год. Яе памілаваньне прыйшло толькі восеньню. У халодныя дажджлівыя дні і яна нарэшце вярнулася дахаты. Радасьці было шмат, а журбы ня меней, бо на працу нікуды ня бралі. Мясцовыя ўлады ўсюды нас адпрэчвалі. Мы пісалі ў Маскву. Адтуль быў адказ: прадаставіць работу, а яны не зьвярталі ўвагі. Нават ад удзелу ў мастацкай самадзейнасьці, па ўказаньні Шклярава, які працаваў у райкаме партыі, нас часам адхілялі.

Але з часам усё ўладкавалася. Тамара працавала на лесазавадзе, а я скончыла 10-ю клясу вячэрняй школы. Потым часова, чатыры месяцы, працавала ў геалагаразведкавай партыі на дасьледваньні смаргонскіх пяскоў.

У 1957 годзе выйшла замуж і паехала ў Вільню, дзе жыву і зараз. У 1960 годзе нарадзіла сына. Зараз я ўжо бабуля. Муж на пэнсіі. Абое мы інваліды 2-й групы.

Маці мая памерла ў 1964 годзе, сястра Тамара загінула ў 1982 годзе, забіла яе аўтамашынай. Малодшая сястра Вольга памерла ў 1989 годзе, бацька памёр у 1990 годзе.

Зараз я засталася адна сіратой, далёка ад радзімы. Раней прыяжджала часта ў Смаргонь, а зараз граніцы, і жыцьцё цяжкое, хваробы замучваюць, а сямейны бюджэт вельмі сьціплы.

Зь ліста ад 20 сакавіка 1997 году

З СУДОВЫХ СПРАВАЎ

Маладзечанскага абласнога суду за 1949–1950 гг.

(Маладзечанскі рэгіянальны архіў, фонд Р-185,
вопіс 3) *

Дело № 1-178-49 г.

П Р И Г О В О Р ИМЕНЕМ БЕЛОРУССКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

22 июня 1949 г. Судебная коллегия по уголовным делам Молодечненского областного суда в составе председательствующего тов. Трунина, народных заседателей Соловьёва и Бегишева, с участием прокурора Гиндина и защиты в лице адвоката Журавкова, рассмотрела в закрытом судебном заседании в г. Ошмяны уголовное дело по обвинению:

МАРКЕВИЧ Юльяна Андреевича, 1916 г/р, уроженца и жителя дер. Новая Деревня, Ворнянского сельсовета, Островецкого района, женатого, поляка, крестьянина-середняка, грамотного, не судимого, б/п, служившего в польском войске с 1942 по 1945 год,

В преступлении, предусмотренным ст. 72 п “а” УК БССР.

Материалом предварительного и судебного следствия

УСТАНОВЛЕНО:

Подсудимый Маркевич в период 1946–1949 годов систематически среди населения проводил контрреволюционную агитацию, клеветал на условия жизни в колхозах, высказывал националистические настроения.

На основании изложенного суд признал Маркевича Ю.А. виновным в совершении преступления, предусмотренного ст. 72 п. “а” УК БССР.

*Стыль і граматыка дакументаў захаваныя

Руководствуясь ст.ст. 319 и 320 УПК БССР

ПРИГОВОРИЛ:

Маркевич Ю.А. на основании ст. 72 п “а” УК БССР лишить свободы в исправительно-трудовые лагеря сроком на десять (10) лет с поражением избирательных прав по п.п. “а”, “б” и “в” ст. 34 УК БССР на 5 лет

Дело № 2-12-50 г.

ПРИГОВОР

.....

8 февраля 1950 г. года Судебная коллегия рассмотрела уголовное дело в отношении:

БОРИСЕВИЧ Елены Семеновны, 1908 года рождения, уроженки дер. Старинки, Ильинского района, Молодечненской области, замужней (муж находится в Англии), грамотной, польки, несудимой, б/п, проживающей в гор. Молодечно,

УСТАНОВЛЕНО:

Борисевич Е.С., на протяжении 1948–1949 годов систематически проводила контрреволюционную агитацию среди окружающих ее граждан, высказывала клеветнические измышления на Советскую власть и ее действительность, на колхозное строительство в СССР, распространяла клеветнические поражения слуха (так у арыгінале – М. Ч.) о будущей войне Советского союза, клеветала на органы МГБ, Советские законы и советское правосудие. Высказывала недовольство налоговой политикой проводимой в СССР, дискредитировала советских партизан и офицеров, восхваляя жизнь и порядок при буржуазной Польше и фашистский режим немцев на оккупированной ими территории.

На основании изложенного

ПРИГОВОРИЛА

Борисевич Е.С. ... на 10 лет с поражением прав ... на 5 лет ..

Дело № 2-46-50 г.

ПРИГОВОР

.....

9 февраля 1950 г. Судебная коллегия . . . рассмотрела . . . уголовное дело по обвинению:

БРАЦУК Аркадия Силивестровича, 1912 г. рождения, уроженца и жителя дер. Андрейки Мядельского р-на, Молодечненской области, из крестьян-середняков, белоруса, гражданин СССР, б/п, образование три класса, женат, с 1942 г. до 1947 г. служил в Польской армии генерала Андерса, судим в 1941 г. по ст. 74 УК БССР к 8 годам лишения свободы, но освобожден по амнистии, колхозник; . . .

УСТАНОВЛЕНО:

Брацук Аркадий Селивестрович проживая в дер. Андрейки, Мядельского района, и будучи враждебно настроенным по отношению к Советской власти вернувшись из Англии, на протяжении 1949 г. среди населения проводил антисоветскую агитацию, восхвалял жизнь и порядки капиталистических стран и в то же время клеветал на советскую власть и ее действительность и колхозный строй в СССР . . .

На основании изложенного . . .

ПРИГОВОРИЛА:

Брацук А.С. . . . на 10 лет с поражением прав . . . на 5 лет . . .

Дело № 2-35-50 г.

ПРИГОВОР

21 марта 1950 г. Судебная коллегия . . . рассмотрела уголовное дело . . . по обвинению:

КЛИМАШЕВСКОЙ Надежды Фёдоровны, 1900 года рождения, уроженки и жительницы дер. Селец, Сморгонского района, Молодечненской области, из крестьян-середняков, белоруска, малограмотная, беспартийная. несудимая, замужем; . . .

УСТАНОВЛЕНО:

Климашевская Надежда Фёдоровна, проживая в дер. Селец, Сморгонского района, после изгнания немецких захватчиков из пределов БССР в мае 1946 года среди жителей деревни Селец проводила антисоветскую агитацию, а именно высказывала клеветнические антисоветские измышления по адресу Советской власти. Распространяла слух о войне Советского союза с капиталистической Англией и Америкой и поражение в ней СССР.

Кроме того в 1947 году и в мае 1949 года Климашевская занималась изготовлением самогона с целью его сбыта, который продавала населению по 25 рублей литр.

На основании изложенного . . .

ПРИГОВОРИЛА:

Климашевскую Надежду Фёдоровну, . . . лишить свободы на восемь лет с поражением прав. . . на 5 лет . . .

Дело № 2-13-50 г.

ПРИГОВОР

....

25 марта 1950 года Судебная коллегия . . . рассмотрела уголовное дело . . . по обвинению:

ГРИНКЕВИЧ Фиофилы Антоновны, 1904 года рождения, уроженки местечка Илья, Молодечненского района, замужней, белоруски, грамотной, беспартийной, несудимой, . . .

УСТАНОВЛЕНО:

Гринкевич Феофила Антоновна, находясь в гор. Молодечно и в Молодечненском р-не, являясь враждебно настроенной против Советской власти, на протяжении 1948—1949 гг. систематически проводила среди населения антисоветскую агитацию. Высказывала клеветнические измышления на Советскую власть, распространяла провокационные слухи о неизбежности войны капиталистических стран против СССР и перемены Советской власти. Возводила клевету на советскую демократию, проявляла недоброжелательство на членов советского правительства и клеветала на мате-

риальные условия жизни рабочих и колхозников, на систему оплаты труда в СССР и на налоговую политику, проводимую в СССР, дискредитировала советский партийный актив и работников органов МГБ. Выражала неверие в сообщения советской печати.

...

На основании изложенного ...

ПРИГОВОРИЛА:

Гринкевич Ф.А. ... на 8 лет с поражением прав ... на 5 лет ...

Дело № 2 – 10 – 50 г.

ПРИГОВОР

...

29 марта 1950 года Судебная коллегия ... рассмотрела уголовное дело по обвинению:

ПРЕДКО Эдуарда Ивановича, 1906 г. рождения, уроженца и жителя д. Баранцы, Ошмянского района, Молодечненской области, из крестьян-середняков, поляк, несудим, женат, малограмотный, б/п, служил в Советской армии, ранений и наград не имеет;

...

УСТАНОВЛЕНО:

Предко Эдуард Иванович, находясь на излечении в Эвако-госпитале гор. Вологда в конце 1944 г. среди больных солдат Советской армии проводил антисоветскую агитацию, восхвалял жизнь и порядки при бывшей панской Польше и в период немецкой оккупации. Клеветал на советскую действительность и боевые действия советских партизан. После демобилизации из Советской армии, проживая в дер. Баранцы, Ошмянского района, Предко, на протяжении весны и лета 1949 года среди жителей деревни также проводил антисоветскую агитацию, направленную на срыв коллективизации в деревне, с клеветой на существующий строй.

.....

ПРИГОВОРИЛА:

Предко Эдуарда Ивановича ... лишить свободы ... на восемь лет, с последующим поражением в правах ... на пять лет, ...

Дело № 2-78-50 г.

ПРИГОВОР

...

28 апреля 1950 года Судебной коллегией . . . рассмотрено . . . уголовное дело по обвинению:

МИТЬКО Петра Алексеевича, 1896 года рождения, уроженца и жителя дер. Марково, Молодечненского района и области, из крестьян-середняков, белорус, несудим, б/п, грамотный, женатый, семейный; . . .

УСТАНОВЛЕНО:

Митько Пётр Алексеевич, проживая в дер. Марково, Молодечненского района и будучи враждебно настроенным по отношению к Советской власти в конце 1947 года и на протяжении 1950 года систематически проводил антисоветскую агитацию, среди населения, направленную на срыв мероприятий, проводимых советским правительством. Возводил клевету на руководителей большевистской партии и советского государства и на существующий в СССР колхозный строй. Наносил оскорбления представителям советской власти, партийно-советским работникам и местному советскому активу.

Митько П.А. . . . на 10 лет с поражением прав . . . на 5 лет . . .

Дело № 2-72-50 г.

ПРИГОВОР

...

29 апреля 1950 г. Судебная коллегия . . . рассмотрела . . . уголовное дело по обвинению:

Сологуба Степана Степановича, 1922 г. рождения, уроженца и жителя дер. Михневичи, Сморгонского р-на, Молодечненской области, из крестьян-середняков, белорус, имеет среднее педагогическое образование, не судим, холост, в Советской армии и партизанах не служил, беспартийный, преподаватель Залеской Н.С.Ш.,

в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 72 п «б» и 262 п «а» УК БССР

Судебная коллегия . . .

УСТАНОВИЛА:

Сологуб Степан Степанович, проживая в дер. Михневичи, Сморгонского р-на, работая учителем Залеской Н.С.Ш. и будучи враждебно настроенным к Советской власти, начиная с 1944 г. хранил у себя антисоветскую литературу. Будучи на вечере в Залеской Н.С.Ш. в ноябре 1949 года Сологуб высказывал свои антисоветские и антиколхозные настроения, при этом угрожал коммунистам местной парторганизации и возводил клевету на коммунистическую партию и колхозный строй. Он же в ночь с 25 на 26 декабря 1949 года совершил 5 поджогов надворных построек, принадлежащих гражданам деревни Михневичи, в результате которых полностью сгорели сараи граждан Яцевич Веры и Яцевич Якова.

Изложенные обстоятельства нашли полное подтверждение в суде в показаниях допрошенных по делу свидетелей, вещественном доказательстве . . .

. . . тяжесть и опасность совершенного преступления, а учётом личности подсудимого и данной на него характеристики

ПРИГОВОРИЛА:

Сологуб Степана Степановича на основании санкции ст. 262 п “а” БССР лишить свободы с отбывтием наказания в исправительно-трудовых лагерях сроком на пять лет.

Его же по ст. 72 п “Б” УК БССР, на основании санкции ст. 64 УК БССР с применением указа от 26 мая 1947 г. “Об отмене смертной казни” заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на 25 лет с последующим поражением в правах по п.п. “а”, “б”, “в” ст. 34 УК БССР сроком на 5 лет, с конфискацией всего имущества.

По совокупности преступлений окончательную меру наказания оставить определённую по ст. 72 п “б” и заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на 25 лет с последующим поражением в правах по п.п. “а”, “б”, “в” ст. 34 УК БССР сроком на 5 лет, с конфискацией всего имущества.

(У заключэнні Вярхоўнага суда па справе успамінаюцца сведкі Е.Я.Яцэвіч, С.Л.Кухарэнка, В.М.Казлоў ды інш.)

Дело № 2-31-50 г.

ПРИГОВОР

...

16 мая 1950 г. Судебная коллегия ..., рассмотрела ... уголовное дело по обвинению:

Двиль Виктория Владимировна, 1910 г. рождения, уроженки дер. Гричиляны, Ошмянского района, из крестьян-середняков, полька, грамотная, беспартийная, не судима, проживает в дер. Гейстуны, Ошмянского района ...

УСТАНОВЛЕНО:

Подсудимая Двиль В.В. среди населения своей деревни на собраниях граждан проводила контрреволюционную агитацию — клеветала на условия жизни колхозников и призывала граждан не вступать в колхоз.

Преступление доказано материалами дела и показанием свидетелей: Бумажкова А.П., Шпаковского В.В., Рукевич К.К., Пригорского В.С. и других.

.....

ПРИГОВОРИЛА:

Двиль В.В. ... на 8 лет с поражением прав ... на 2 года ...

Дело № 2-123-50 г.

ПРИГОВОР

...

20 сентября 1950 г. Судебная коллегия ..., рассмотрела ... уголовное дело по обвинению:

КОСТЮК Станислава Ивановича, 1900 года рождения, уроженца деревни Мотыки, Кривичского района, Молодечненской области, проживающего в дер. Мицковичи, Кривичского района, женатого, беспартийного, малограмотного, крестьянина-середняка, судимого, особым совещанием по ст. 74 УК БССР в 1940 г. к 8 годам лишения свободы, в преступлении, предусмотренном ст. 72 п "а" УК БССР

Следствием

УСТАНОВЛЕНО:

Костюк С.И., после возвращения из армии Андерса на родину в 1948-1950 г.г. систематически среди окружающего населения проводил контрреволюционную агитацию.

Летом 1948 года в разговоре с Антонович восхвалял жизнь в капиталистических странах, клеветал на условия жизни в Советском Союзе, в декабре 1949 года в разговоре с Шаблыко И.Ф. клеветал на политику Советского Правительства в отношении организации колхозов, одновременно восхвалял жизнь в капиталистических странах, так же антисоветские разговоры проводил и в 1950 году.

Преступление Костюк С.И. по ст. 72 п "а" доказано материалами дела и показаниями свидетелей: Шаблыко И.Ф., Зинько И.Ф., Гайдукевич И.Д., Аврейцевич И.А. и другими.

.....

ПРИГОВОРИЛА:

Костюк С. И. . . . на 10 лет с поражением прав . . . на 5 лет . . .

Дело № 2-146-50 г.

П Р И Г О В О Р

...

14 октября 1950 г. Судебная коллегия . . . , рассмотрела . . . уголовное дело по обвинению:

ДИКОВИЧ Ивана Семеновича, 1882 г. рождения, уроженца и жителя дер. Черемушники, Поставского района, Молодечненской области, из крестьян-середняков, белорус, беспартийный, несудим, одинокий, образование семь классов, реального училища;

.....

УСТАНОВЛЕНО:

Дикович Иван Семенович будучи выселенным на спецпоселение в 1940 году в Алтайский край и находясь на спецпоселении в Змеиногорске, Дикович среди окружающего населения распространял антисоветские измышления, осуждал советский государственный строй и высказывал пораженческие настроения в отношении Советского Союза в войне против Германии.

В 1942 г. вместе с реакционной польской армией Андерса добровольно выехал за границу, где первое время находился в Иране, а с 1943 года по 1947 год в Африке на территории Английской колонии Уганда, где работал заведующим сельхоз-фермами. Возвратившись в Советский Союз и проживая в дер. Черемушники Поставского района, Дикович на протяжении с 1947 по 1949 год систематически среди населения проводил антисоветскую агитацию, восхваляя жизнь панской польши и за границей преизносил культуру, условия труда и капиталистические порядки в Англии, оспаривал наличие там безработных вместе с этим клеветал на советскую действительность искажал материальные условия жизни трудящихся в СССР, осуждал советский государственный строй и советскую печать, высказывал клеветнические измышления на советских офицеров. Пропагандировал антисоветское содержание Андерсовских и Английских газет и кино-картин. Распространял провокационные слухи о войне Англии и Америки против СССР и о поражении советского союза в этой войне.

Изложенные обстоятельства нашли полное подтверждение в суде и признании вины Дикович на предварительном следствии на л.д. 71 и 75 и свидетелей Полякевич Марии л.д. 82, Трачинской Марии л.д. 83 и в суде в показаниях свидетелей: Латыш Анны, Дикович Семена, Кукель Марии, Квятковской Екатерины, Малофеева Павла, Бублович Виктора и Баранской Марии.

На основании изложенного, коллегия нашла установленной виновность Дикович в пр. пр. ст. 72 п "б" УК БССР.

С учетом тяжести совершенного преступления и личности подсудимого, коллегия руководствуясь ст. ст. 319 и 320 УПК БССР

ПРИГОВОРИЛА:

Дикович Ивана Семеновича по ст. 72 п "б" УК БССР на основании санкции ст. 64 УК БССР с применением указа от 26 мая 1947 года "Об отмене смертной казни" заключить в исправительно-трудовые лагеря сроком на двадцать пять лет, с последующим поражением в правах по п.п. "а" "б" ст. 34 УК БССР сроком на пять лет с конфискацией всего имущества.

Срок отбытия наказания исчислять в 14 июля 1950 года. . . .

Дело № 2-189-50 г.

ПРИГОВОР

...

14 ноября 1950 г. Судебная коллегия . . . , рассмотрела . . . уголовное дело по обвинению:

КУКЕЛЬ Викентия Антоновича, 1901 года рождения, уроженца и жителя дер. Застенки Молодечненского района и области, из крестьян-середняков, белорус, беспартийный, грамотный, женат, в Советской армии не служил; . . .

УСТАНОВЛЕНО:

Кукель Викентий Антонович проживая в дер. Застенки Молодечненского района и являясь враждебно настроенным к Советской власти и социалистической системе хозяйства в СССР на протяжении с 1947 года до дня ареста занимался среди жителей антисоветской пропагандой, а именно клеветал на советскую действительность, восхвалял условия жизни в капиталистических странах, предсказывал гибель советской власти, угрожал комсомольцам и советским активистам.

.....

ПРИГОВОРИЛА:

Кукель В.А. . . . на 10 лет с поражением прав . . . на 5 лет . . .

Дело № 2-135-50 г.

ПРИГОВОР

...

8 декабря 1950 г., Судебная коллегия . . . , рассмотрев . . . уголовное дело по обвинению:

ЖАМОЙДИНА Иосифа Ивановича, 1915 г. рождения, уроженца и жителя дер. Узболоть-III, Воложинского р-на, Молодечненской обл, из крестьян-середняков, белорус, б/п, образование 6 классов, женат, семейный, с 1941 года по 1947 г. служил в армии Андерса, в чине Капрала, наград не имеет.

УСТАНОВЛЕНО:

ЖАМОЙДИН Иосиф Иванович, возвратившись в 1947 г. из Англии где он служил в Армии Андерса, в дер. Узболоть, Воложинского района, и являясь враждебно настроенным по отношению Советской власти среди населения систематически проводил антисоветскую агитацию начиная с 1948 г. восхваляя жизнь в Англии и Италии, их Армию, и в то же время возводил клевету на советскую действительность и советскую армию.

Изложенные обстоятельства нашли полное подтверждение в суде в показаниях свидетелей Степанченко и Тарасенко показаниям которых суд доверяет, и доводы подсудимого о якобы имевшихся личных счетах со свидетелем Степанченко суд отвергает, как по делу не подтвердившиеся, в следствии путаных показаний подсудимым и его женой и опровергающие показаниям свидетеля Потаенко на л.д. 69.

Кроме того подсудимый на протяжении 1949–1950 г.г. трижды занимался изготовлением самогона, чего сам подсудимый не отрицает в суде.

На основании изложенного коллегия нашла установленной виновность Жамойдина в пр.пр. ст. 72 д “а” УК БССР и ст. 2 указа от 7-го апреля 1948 года “Об уголовной ответственности за изготовление и продажу самогона”. Показаниям свидетеля Свистуненко суд расценивает критически по сколько совместно с Жамойдиным он справлял пасху после служения в церкви, а Степанченко был у Жамойдина рано утром.

С учетом тяжести и опасности совершенного преступления, коллегия руководствуясь ст. ст. 319 и 320 УПК БССР

ПРИГОВОРИЛА:

ЖАМОЙДИНА Иосифа Ивановича . . . лишить свободы сроком на десять лет, с последующим поражением в правах . . . сроком на пять лет. . . .

Акрамя гэтага, усе асуджаныя пазбаўляліся ў карысць дзяржавы сваёй маёмасці.

У гэтых судах удзельнічалі:

суддзі – Трунін, Кукарын;

пракуроры – Гіндзін, Тарушка, Бялінскі.

А р т ы к у л ы
Кримінальнаго кодексу БССР 1928 г.,
на падставе якіх былі асуджаныя
ўдзельнікі мядзельска-смаргонскага падзем'я

II. КОНТРРЕВОЛЮЦИОННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Статья 63.

Контрреволюционным признается всякое действие, направленное к свержению, подрыву или ослаблению власти рабоче-крестьянских Советов и набранных ими, на основании Конституции Союза ССР и конституций союзных республик рабоче-крестьянских правительств Союза ССР, союзных и автономных республик, или к подрыву или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции.

В силу международной солидарности всех трудящихся такие же действия признаются контрреволюционными и тогда, когда они направлены на всякое другое государство трудящихся, хотя бы и не входящее в Союз ССР.

Статья 63¹.

Измена родине, т. е. действия, совершенные гражданами Союза ССР в ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как-то: шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелёт за границу, карается — *высшей мерой уголовного наказания — расстрелом с конфискацией всего имущества, а при смягчающих обстоятельствах — лишением свободы на срок десять лет с конфискацией всего имущества* [29 июня 1934 г. (СЗ № 29, п. 141)].

.....

Статья 64.

Вооружённое восстание или вторжение в контрреволюционных целях на советскую территорию вооружённых банд, захват власти в центре или на местах в тех же целях и, в частности, с целью насильственно отторгнуть от Союза ССР и отдельной союзной республики какую-либо часть её территории или расторгнуть заключённые Союзом ССР с иностранными государствами договоры влекут — высшую меру социальной защиты — *расстрел или объявление врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства СССР или иной союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и с изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения до лишения свободы на срок не ниже трех лет с конфискацией всего или части имущества.*

.....

Статья 70.

Совершение террористических актов, направленных против представителей советской власти или деятельности революционных рабочих и крестьянских организаций, и участие в выполнении таких актов, хотя бы и лицами, не принадлежащими к контрреволюционной организации, влекут — *меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.*

Статья 71.

Разрушение или повреждение с контрреволюционной целью взрывом, поджогом или другими способами железнодорожных или иных путей и средств сообщения, средств народной связи, водопровода, общественных складов и иных сооружений или государственного или общественного имущества, влечёт — *меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.*

Статья 72.

а) Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (стст. 64-71), а

равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут — *лишение свободы на срок не менее шести месяцев.*

.....

Статья 73.

Недонесение о достоверно известном готовящемся или совершенном контрреволюционном преступлении влечёт — *лишение свободы на срок не ниже шести месяцев.*

.....

Статья 76.

Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в стст. 63—75 настоящего Кодекса преступлений, а равно участие в организации, образованной для подготовки или совершения одного из этих преступлений, влекут — *меры социальной защиты, указанные в статье, предусматривающей данное преступление.*

The Miadziel-Smarhoń anticomunist underground (1948-1950)

Sometimes you may hear an opinion that in the "Soviet" Belarus there was no post-war anticommunist movement, no efforts made against the regime. Such an opinion has nothing to do with reality. There was a huge anticommunist resistance. However, at that time our country was under the tight "cap", therefore the information about the struggle and repressions was not highlighted on the pages of the European newspapers, in the programs of the free-world radio stations. The Belarusian fighters for democracy and national rights could not dream of any response, moral support, remembrance in the future. Their fate is tragic, they fell into oblivion.

The study of the post-war anticommunism in Belarus faced and now faces numerous difficulties. It was, naturally, a banned topic during the communist rule. However, contemporary historical science does not touch upon it as well. Only single enthusiasts on their own initiative try to return from oblivion, clear from lies of the official propaganda the names of those, who wanted to see Belarus in the family of free and democratic countries of Europe. But these researches encounter serious obstacles as the legal cases of the opposition members are still in the archives of the National Security Committee and are practically not available for the historians. It remains nothing but hope for the memories of the not many still alive participants of the opposition, their descendants and friends and modest family history.

In Belarus, and especially in its western part, an acute political situation arose in a post-war decade. The stuffing of all state bodies with people from the east, overtaxing of villagers, exclusion of the Belarusian language from the social life, suppression of linguistic and cultural attempts of national minorities, repressions against clergy, severe persecution of all the unsatisfied with the Soviet rules were

interpreted by many people as a new occupation. An especially severe attack on basic rights and freedoms of citizens was launched on the grounds of the involuntary collectivization, when the peasants were deprived of the property gained by many generations, first of all of the land, when the most hard-working and well-off people were deported to Kazakhstan and Siberia. The repressions strengthened in connection to the “cold war” launched by the Moscow communist empire against the democratic world. It is significant that at the beginning of 1950-s the death penalty was reintroduced after being reversed shortly after the war.

On the other hand, the traditions of the patriotic movements and communist regime resistance were kept safely in the western part of Belarus. Belarusian schools during the German occupation, organizations of the Youth Union of Belarus, Belarusian newspapers and books managed during the 3 years to bring up a lot of youth in a patriotic way in spite of the fascists’ intentions. In the north-west of the country many young people kept the memory of the armed fights of the Polish Home Army. Moreover, the expectation spread that the cold war would turn into the conflict between the western alliances with the Soviet empire. “Inevitable war brings us liberation”, - wrote Smarhoń members of the underground in their leaflets in autumn 1949. All that strengthened the opposition. The unsatisfied, active, initiative began to form various communities and organizations. The most radically thinking went to the forests. It was in 1949-1950 that the “forest brothers” stirred to activity. Their numbers swelled by those, who escaped the deportation, evaded arrests. They were the so called “deserters” – young people who were sent to the Donbass mines and logging in Karelia “forcibly-voluntarily”.

In a post-war decade the regional courts, at that time there were 12 of them, tried several dozens of political cases. Military tribunal worked uninterruptedly. The charges were alike: anti-Soviet propaganda, anti-Soviet books or arms keeping, participation in the anti-Soviet partisan movement or assistance in it, participation in the organizations which aim was to “abolish the soviet rule, separate Belarus from the USSR and turn it into a bourgeois country”.

The largest anticommunist organizations were eliminated by the

punitive bodies in the first post-war years. However later there were the people, again and again, especially among the youth, who united for the sake of fighting for freedom and democracy. Among them the leading role belonged to the Miadziel-Smarhoń underground movement of the studying youth (1948–1950).

At the beginning of 1948 the illegal pupils' organization appeared in the Miadziel secondary school. Its founder and ideologist was the 8th former Raścislaŭ Lapicki (01.09.1928 – 27.10.1950) – a staunch anticommunist and Belarusian patriot, who had already had the experience of the underground work among the youth of the south-eastern Vilnia region. Apart from Lapicki, the active members of the Miadziel organization were the pupils Juzaf Kačerha and Hienadź Nafranovič, as well as Fakunda Nieściarovič, who after finishing the 7-th form studied in Miensk polytechnic. All in all there were up to dozen lads and lasses and young men from the nearby villages and the Kabylnik borough (now the village Narač of the Miadziel district).

The members of the underground met in Miadziel, sometimes in the nearby Mikasiecak, home of Lapicki. Their activity was to a greater extent limited to the verbal anticommunist propaganda. R. Lapicki made a receiver with the help of which they got information from the western radio stations about the international climate and then spread it among the classmates and local peasants. At the same time they made leaflets on the printing machine owned by J. Kačerha and distributed them in Miadziel and surrounding villages. The leaflets were prominent for their anticommunist radicalism:

“Death to the degenerates of the mankind!

Partisans!

The underground members!

Defend your cause! Nurture the sacred hatred against the communism, which mutilates and corrupts the mankind! Fight against Stalin jackals!

Youth!

Do not lose the conscience, fight against those who put absolute trust in the deception of communism headed by the Christ-betrayers. They want to crucify us on the five-point star.

To arms! Do not be afraid of sacrifices and sufferings!
Ahead to the bright future!
Your brothers”

The underground members prepared for the imminent war with the western democracies and the expansion of the anticommunist partisan movement and therefore planned more aggressive activities – there were found arms and explosives during some searches at the beginning of 1950.

In autumn 1949 R. Lapicki together with his mother moved to Smarhoň escaping from hunger and destitution. He entered the 10th form of the local school and here as well actively started to form the anticommunist organization. That was encouraged by the atmosphere of the active and passive resistance that prevailed in that region.

The underground movement united about a dozen and a half of lads and lasses, the majority of whom were the pupils of the 7th-10th forms from Smarhoň and the nearby villages as well as some older citizens. The anticommunist agitation was held during the school recesses, evening parties, in the club, where Lapicki earned by playing the piano. And the underground members met most often in the house of the Cyboŭskis whose children were the active participants of the organization. R. Lapicki could get a printing machine and a supply of carbon paper. This made it possible to organize the mass printing of the leaflets by at the Achramovičis estate near the Čarniaty village.

The ties with the Miadziel part of the underground movement were not lost. They were realized through Fakunda Nieścjarovič and Raścislaŭ Lapicki himself who visited his like-minded friends in the Narač region.

The end of 1949 saw the peak of the activity of the Smarhoň organization. On the eve of the “Stalin constitution” day the underground members prepared many leaflets, which were posted at night on road posts, house walls and fences, even on the buildings of the Party’s district committee and police. The leaflets urged the population not to pay taxes, not to enter kolkhozes, to organize resistance against the regime. Every leaflet ended with the words: “Death to Stalin!”. Moreover the underground members prepared to blow up the building of the regional printing-house.

After the first distribution of the leaflets in the town plenty of security service officers and military men came to town, the twenty-four-hour watch over the streets was introduced. The search for the action participants began. It wasn't hard to trace the underground members. Too young, some of them were underage, they didn't know all the conspiracy secrets, and many people at school suspected the existence of the organization.

Raścislaŭ was arrested in December. Punitive bodies not having obtained the evidence released him temporarily. According to the organization's resolution the leader had to acquire illegal status and leave the town. And Lapicki secretly moved to the Miadziel region.

On the night of February 2, 1950 the representatives of the Ministry of National Security made an ambush in the house of the Cyboŭskis. They arrested everyone who came; some of the underground members were caught. In February – March 1950 the number of the arrested grew up to 20 including some from the Miadziel region. Hienadź Nafranovič, the member of the Miadziel organization from Juškavičy, shot himself during the attempted arrest. Raścislaŭ Lapicki was arrested in the conspiracy flat in Kabylnik.

The arrested underground members were kept in Vialiejka and Maladziečna prisons. Investigators were unmercifully brutal during the interrogations; the most cruel among them was some Pakhomov. Lads suffered most of all. The investigators smacked their teeth, broke ribs, drove needles under nails, made them sit on the bench legs, held them under the drops of cold water up to madness, and applied other wildest perversities.

The trial of the Military tribunal of the Belarusian military district was held in Maladziečna on the 17th-20th of July 1950. Almost all the accused behaved courageously. The most undefeated was Raścislaŭ Lapicki. His final plea was the accusation of the inhuman regime. Being sentenced to be shot he refused to submit an appeal.

The court of the Military tribunal sentenced the following people:
Lapicki Raścislaŭ – death penalty,

Nieščiarovič Fakunda – death by shooting substituted by the 25 years' imprisonment,

Achramovič Zianon – 25 years' imprisonment,

Achramovič Aūhušcin - 25 years' imprisonment,
Achramovič Hanna - 25 years' imprisonment,
Bližniuk Vosip - 25 years' imprisonment,
Karniej Anatol - 25 years' imprisonment,
Kačerha Juzaf – 25 years' imprisonment,
Lapyčka Sofija – 25 years' imprisonment,
Staškievič Eduard – 25 years' imprisonment,
Chaciloŭski Tadevuš – 25 years' imprisonment,
Cyboŭskaja Lieakadzija – 25 years' imprisonment,
Cyboŭski Časlaŭ – 25 years' imprisonment,
Juškievič Tamara – 25 years' imprisonment,
Juškievič Taciana – 10 years' imprisonment,
Ivanoŭski Kanstancin – 10 years' imprisonment,
Paškievič Žbihnieŭ – 10 years' imprisonment.

Earlier, in May of the same year, the Maladziečna Regional Court sentenced the following persons for “non – information”:

Aŭukoŭskaja Časlava – 8 years' imprisonment;
Bartaševič Maryja – 10 years' imprisonment.

Juzaf Kačerha told about the last minutes of the Miadziel-Smarhoń leader according to Fakunda Nieściarovič, who came back from the Stalin concentration camps:

“At an autumn night Raścislaŭ Lapicki and Fakunda Nieściarovič were brought to the forest near Vialiejka. They were brought to the dug out pit and placed side by side. The verdict to Fakunda's shooting was read. And immediately after that the decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR about his pardon. The same verdict of death by shooting was read to Raścislaŭ. However the decision of his pardon was not announced. Yet there was one for Lapicki. Nevertheless he, while yet in prison, refused flatly an unasked kindness. The shot banged and the lad fell down. The soldiers filled up the pit quickly...”

Not all the participants of the underground movement ended up in the torture chambers of the Ministry of National Security. Some of them were successfully hidden. Even more so the punitive bodies didn't find any lists of organization friends.

The accused served their sentences in concentration camps in Siberia and Kazakhstan, at loggings and construction sites, in mines

and pits. The underage were kept in special children colonies. After the Stalin death the former underground members were released in mid 1950-s. After the return from imprisonment some stayed in the fatherland, some went to Poland, Lithuania, Russia. Tortures and penal servitude left grave traces – more than half of them are already deceased.

The participants of the Miadziel-Smarhoń underground movement were true faithful Christians – Catholics and Orthodox, the majority of them had explicit national self-consciousness – Belarusian or Polish, however they all were united and inspired by the struggle with the communist occupation regime.

BIOGRAPHIES

Achramovič Aŭhušcin (1882, v. Čarniaty of the Smarhoń region – 1976, Elblong, Poland).

Peasant from khutor near Čarniaty near Smarhoń, the father of Zianon. In autumn 1949 assisted the Smarhoń underground members in anticommunist leaflets printing, gave them room at khutor for that purpose. Was arrested at the end of March 1950 and was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment. Served the sentence in camps of the Miensk and Habarovsk regions. Was released in 1955, returned to Čarniaty. Later moved with family to Poland.

Achramovič (Maksimovič) Hanna (1890, v. Achremaŭcy, Braslaŭ region – 1977, Elblong, Poland)

The mother of Zianon Achramovič. In autumn 1949 at khutor near Čarniaty assisted Smarhoń underground members in anticommunist leaflets printing – cooked for them and fed them. Was arrested at the end of March 1950 and was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment. Served the sentence in Babrujsk, then in camps of the Habarovsk region. Was released in 1955, returned to Čarniaty. Later moved to Poland with husband and Zianon.

Achramovič Zianon (13.12.1930, v. Čarniaty, Smarhoń region; lives in Elblong, Poland).

Born in the family of Aŭhušcin and Hanna Achramovič, the members of the underground movement in the Smarhoń region. In autumn 1949 in Smarhoń in the house of the Cyboŭskis got acquainted with Raścislaŭ Lapicki and other members of the underground organization. At their suggestion helped to print anticommunist leaflets at the father's khutor, distributed them in the nearby villages and at the ferry passage across the Viallia. Was arrested on February 2, 1950 and was sentenced the same summer in Maladziečna to the 25

years' imprisonment. Served the sentence mainly in Sverdlovsk region at logging and construction sites. Was released in 1956. Returned to the Smarhoń region and shortly after together with parents left for Poland.

Ašukoŭskaja (Halumian) Časlava (08.12.1932, Šarkaŭščyna, Viciebsk region; lives in Tuapse, Russia)

While studying at the Smarhoń secondary school got acquainted with pupils-anticommunists, knew about the existence of the organization, was friendly to and approved of the underground members, however didn't manage to join the active work. Was arrested together with Maryja Bartaševič on March 23, 1950. On the 8th of May was sentenced to 8 years of imprisonment "for non-information". Being underage the first year was kept in children's colony, the subsequent term served in concentration camps near Sverdlovsk, where she did various hard work. In summer 1954 was released and returned to Smarhoń. Got married here. Now after the husband's death lives in Russia.

Bartaševič (Abumava) Maryja (1926, v. Kuncaŭščyna, Smarhoń region – ? Komi, Russia, the burial place is unknown)

Born near Krevja in a small village of Kuncaŭščyna. In autumn 1949 studying in the 10th form of the Smarhoń secondary school learned from friends about the anticommunist activities of the pupils' underground organization. Was arrested on the 23rd of March 1950. At the interrogations denied everything. Sentenced together with Č. Ašukoŭskaja on the 8th of May the same year to the 10 years' imprisonment "for non-information". Served the sentence, according to neighbors, in Komi. After having been released stayed there and got married. Died more than 10 years ago.

Blížniuk Vosip (12.12.1930, v. Šamatova, Smarhoń region – 01.08.1994, buried in Šamatova)

Born in the rural family with many children. Studied at the Smarhoń secondary school. Was arrested in February 1950 for participation in the anticommunist underground organization of the Smarhoń pupils (preparation for the subversive activity – destruction of the printing

house), was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment in concentration camps. Was released in 1955, returned to the fatherland to the native village.

Ivanoŭski Kanstancin (03.01.1930, v. Dehisi, Smarhoń region; lives in v. Dehisi)

Finished the Soly seven-year school, then went to study at the Smarhoń secondary school. Knew about the existence of the Smarhoń pupils' organization, however actually didn't participate in its activities. Was arrested while being the pupil of the 9th form in February 1950. Did not admit anything during interrogations. Was sentenced to the 10 years' imprisonment. Served the sentence in the Sverdlovsk region at logging and construction sites. Was released in February 1954. Returned to the native village, works in agriculture.

Karniej Anatol (07.08.1928, v. Mickavičy, Smarhoń region – 15.07.2004, buried in v. Mickavičy)

Studied at the Smarhoń secondary school. In February 1950, being the pupil of the 9th form, was arrested and in the same July was sentenced on the case of the Miadziel-Smarhoń underground (distribution of leaflets) to the 25 years' imprisonment in concentration camps. In mid 1950-s got out of prison with his health undermined. Returned to the fatherland. Worked in kolkhoz mostly as a blacksmith.

Kačerha Juzaf (27.09.1930, v. Kačarhi, Miadziel region; lives in Szczecin, Poland)

Born in the many-children family of the ploughman and fisher honored by the fellow-villagers. Studied at the Miadziel secondary school, where got acquainted with Raścislaŭ Lapicki and other members of the pupils' underground organization. From spring 1948 participated in secret meetings, printed and distributed anticommunist leaflets, rehid weapons and explosives, was in contact with the organization's leader Lapicki after the latter had moved to Smarhoń. On the 10th of February of 1950 he was arrested during the lesson at school. Was kept in prisons of Vialiejka and Maładziečna. On the 20th of May 1950 was sentenced together with other participants of the

Miadziel-Smarhoń anticommunist movement by the Military tribunal of the Belarusian military district to the 25 years' imprisonment in concentration camps. Served the sentence mostly in Kurlag near Temir-Tau (Kazakhstan) in a quarry and then at construction sites.

After the trial on Juzaf his family was repressed: the sister was fired, the father was sent to prison for 5 years.

In summer 1956 J. Kačerha returned to the Miadziel region and in the same autumn together with parents and sister moved to Poland.

Lapicki Raścislaŭ (01.09.1928, v. Kasuta, Vialiejka region – 27.10.1950, the burial place is unknown)

Born in the many-children family of the Orthodox priest Aliak-sandar Lapicki. The children of the Lapicki were familiar with the patriotic literature printed in the western part of Belarus, kept ties with Belarusian gymnasia in Vilnia. During the World War II the father with the wife and the youngest son Raścislaŭ (the older sons and the daughter already lived on their own) moved to the Miadziel region, where he got a parish in Kabylnik. After the Germans were turned out from Belarus in the beginning of autumn 1944 Raścislaŭ went to study to the newly opened Kabylnik seven-year school. At the same time he joined the underground patriotic organization of the Belarusian youth of Vilnia and Vilnia region with the help of the elder brother Alieh Lapicki, the student of the Vilnia theological seminary. After the organization was revealed and many of its members arrested, 16-year-old Raścislaŭ was sentenced as well to the 3-years' imprisonment as the underage. However according to the amnesty dedicated to the victory over the fascist Germany in 1945 he was released from prison and returned to Kabylnik, where continued his school education. After his father's death in 1946 the abandoned family – the mother and the son – in winter 1947 moved to Mikasiecak near Miadziel, where Raścislaŭ tried to find a job at the local church. He went from Mikasiecak to the 8th and 9th form of the Miadziel ten-year school.

Raścislaŭ was a unique person, showered with numerous talents, with generous and kind soul open to the pain of others. He was good at painting, singing and played many different musical instruments. He had abilities for constructing and inventing – made receivers, designed “electric machine” to cure the patients, wooden bicycle, could make

explosive device. While in Kabylnik and especially in the Miadziel school, Raścislaŭ Lapicki was notable for his anticommunist and patriotic sentiments. He didn't hide his thoughts and beliefs, defended them with the ardor of the youth even at lessons.

Among the Miadziel pupils Raścislaŭ found like-minded people, who did not accept the communist regime that was established in Belarus. First of all those were Fakunda Niesciarovič from Juškavičy and Juzik Kačerha from Kačarhi. They often met in Miadziel where the pupils lived or in Mikasiecak in the Lapicki's apartment or in the house of a local villager. At the beginning of 1948 the underground organization was founded on the initiative of Raścislaŭ, which was mainly engaged in printing and distributing of the anticommunist leaflets.

In autumn 1949 Raścislaŭ with mother moved to Smarhoń to his relatives. In Smarhoń Raścislaŭ went to the 10th form of the local school. And here he immediately started looking for friends – those, who were not indifferent to the destiny of the fatherland. The agitation started during the school recessions, parties at the club, where Raścislaŭ earned by playing the piano. About a dozen of like-minded people gathered.

The Smarhoń members of the underground launched wide anti-communist leaflet campaign. However at the beginning of December Raścislaŭ Lapicki was arrested and then released temporarily. The council of the underground organization declared that Lapicki had to leave Smarhoń. And he secretly returned to the Miadziel region again. Some time he spent in Mikasiecak, Juškavičy, Kačarhi. Then with a severe cold he moved to the acquaintances in Kabylnik. Here his brother-in-arms from Smarhoń Časlaŭ Čyboŭski found him and delivered him the proposal of the partisans of the Home Army to carry him over the border. However the severely ill Raścislaŭ didn't manage to take that opportunity. He was arrested again in Kabylnik. Before the trial he was kept in the prisons of Vialiejka and Maladziečna, where at the interrogations he was violently tortured.

The trial on Raścislaŭ Lapicki and the majority of the participants of the Miadziel-Smarhoń underground was held in Maladziečna in July 1950. The organization's leader behaved courageously and undefeatedly, admitted all the guilt. He declared to communists that they

forced people to enter kolхозes, overtaxed them, severely punished them for any protest, closed churches. The accused did not justified himself but blamed the communist regime. The Military Tribunal of the Belarusian military district sentenced Raścislaŭ Lapicki to be shot. The patriot accepted that verdict courageously and refused categorically to appeal for pardon.

On the night of October 27, 1950 Raścislaŭ Lapicki was shot in the forest near Vialiejka.

Lapyčka (Lapickaja) Sofija (25.11.1931, v. Alianiec, Smarhoń region; lives in Giżycko, Poland)

Studied at the Smarhoń secondary school and participated in the Smarhoń pupils' underground movement, keeping contact with the organization through the friend Tamara Juškievič. Distributed leaflets in Smarhoń. Was arrested on February 3, 1950. Was sentenced, in Maladziečna, to the 25 years' imprisonment together with other participants of the Miadziel-Smarhoń underground. Worked in Siberia at logging and railway construction sites, at the mica processing factory. Fought for survival being often ill. In summer 1956 S. Lapyčka returned to Smarhoń where finished the evening secondary school. Then went to Kazakhstan where married the Raścislaŭ's elder brother Alieh – the former political prisoner as well. After her husband's murder moved with children to Poland to the eldest brother of the Lapicki – Vadzim.

Nafranovič Hienadź (1929, v. Juškavičy, Miadziel region – ?04.1950, buried in Juškavičy)

While studying at the Miadziel secondary school at the beginning of 1948 entered the underground anticommunist organization. Took part in leaflet distribution and weapons accumulation. In 1949 joined the partisan group that acted in the western part of the Miadziel region. In April 1950 shot himself while being tracked down and surrounded by the militia at the farm of the relative in v. Palujany.

Nieściarovič Fakunda (08.03.1929, v. Juškavičy, Miadziel region – 14.11.1987, buried in Bolesławiec Szlenski, Poland)

Born in the family persecuted by the Soviet government. Studied at

the Miadziel secondary school. Got acquainted with Raścislaŭ Lapicki there and under the influence of the latter joined the anticommunist movement. The meetings of the underground members mostly took part in the house of 'Žviarůžkaŭ', where Nieściarovič lived together with other pupils. Nieściarovič took part in distribution of the anti-Soviet leaflets and obtaining weapons for the organization. Having finished the 7th form, he was matriculated in the Miensk polytechnic, however did not lose his contact with the brothers-in-arms. Visited Smarhoń, where collected the new leaflets for distribution in the capital. Was arrested in February 1950 in the father's house during the holidays. According to the former Miadziel pupils, weapons and explosive were found at his place during the search. At the trial on the members of the Miadziel-Smarhoń underground the Military Tribunal of the Belarusian military district sentenced Fakunda Nieściarovič, who was considered to be Lapicki's substitute in the organization, to be shot. On the night on the 27th of October 1950 was taken together with Raścislaŭ Lapicki from the prison to the forest to be shot. Above the dug out grave he was announced the Directive of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR about the replacement of the shooting by the 25 years' imprisonment.

Nieściarovič served the sentence mainly in Vorkuta at different works including construction. Released at the end of 1950-s. Moved together with parents to Poland shortly after. Graduated from the construction university, worked at different construction sites.

Paškievič Žbihniew (12.10.1928, v. Krapiuŭna, Smarhoń region; lives in Maladziečna)

Born in the peasant family, that during the time of the German occupation and the first post-war years cooperated with the Home Army. Žbihniew's brother under the nickname "Rambalski" was the Home Army soldier and died in action with Red Army men. Žbihniew studied at the Smarhoń secondary school and knew about the existence of the pupils' underground organization. Was arrested at the beginning of 1950 and the same summer sentenced to the 10 years' imprisonment in concentration camps – for "non-information". Served the sentence mainly in the Arkhangelsk region at logging sites. After the Stalin's death returned to the fatherland.

Staškievič Eduard (28.03.1928, v. Dehisi, Smarhoń region – 19.03.1974, buried in Soly)

After graduating from the Soly seven-year school went to study to the Smarhoń secondary school. Was involved to a school underground movement led by R. Lapicki. Took a part in printing and distribution of leaflets. Being a pupil of 10th form he was arrested in the beginning of 1950. The same summer was condemned on the case of the Miadziel-Smarhoń underground to 25 years of imprisonment in concentration camps. Served the sentence for some time together with Z. Achramovič and K. Ivanouski mainly in Sverdlovsk region at logging and construction sites. Returned to its fatherland in bad health in 1956. Initially was working at the Smarhoń machine-tractor station and after completing of the Polacak agricultural technical school was working as a chairman of the agricultural district in Soly. Died unexpectedly at the age of 46.

Chaciloŭski Tadevuš (11.06.1931, Smarhoń – 02.08.2002, buried in Smarhoń)

Born in the family with many children. After the war studied at the Smarhoń secondary school, at the same time due to the poverty had to earn money by working as a projectionist in the local club. Practiced radio modeling, with the help of the self-made radio set arranged the collective hearings of the western radio stations. In autumn 1949 got acquainted with the leader of the underground organization R. Lapicki. Was arrested in March 1950 and was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment by the Military Tribunal of the Belarusian military district on the case of the Miadziel-Smarhoń underground. The verdict was aggravated by his viewpoint of principle during interrogations and trial. Served the sentence in the concentration camps of Siberia (at logging and railway construction sites) and of Kazakhstan (in the horse breeding sovkhos). Was released in February 1954. Returned to Smarhoń.

Cyboŭskaja (Dambroŭskaja) Lieakadzija (03.12.1930, Smarhoń; lives in Sopot, Poland)

Born and brought up in the family connected to the polish patriotic movement. The elder sister of Časlaŭ Cyboŭski. Beginning with

autumn 1941 was the messenger of the Home Army nicknamed "Darota".

After the war studied at the Smarhoń secondary school, at the same time worked as a school librarian. In autumn 1949 joined the anticommunist movement. The regular meetings of the underground pupils were held in her parents' house. Participated in agitation activities including leaflets' distribution. Was arrested on February 2, 1950, was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment by the Military Tribunal of the Belarussian military district on the case of the Miadziel-Smarhoń underground. Served the sentence in the Irkutsk region, at logging sites, mica processing, agricultural works. Was released in 1956, returned to the fatherland and having married shortly after left for Poland. Works actively on uniting the former political prisoners.

Cyboŭski Časlaŭ (01.01.1932, Smarhoń – 07.08.1978, buried in Dzierżoniów, Poland)

The younger brother of Lieakadzija Cyboŭskaja. While studying in the 9th form of the Smarhoń secondary school, in autumn 1949, together with the sister and other pupils actively joined the underground anticommunist movement. Took part in printing and distribution of the leaflets. Met with Lapicki in January 1950 when the latter acquired the illegal status. Was arrested in February 1950 and the same summer was sentenced to the 25 years' imprisonment in concentration camps. Served the sentence in Kazakhstan, some time together with J. Kačerha and K. Ivanoŭski. Returned in mid 1950-s to Smarhoń his health undermined and moved to Poland shortly after. Died at the age of 46.

Juškievič Tamara (1932, Smarhoń – 1982, buried in Smarhoń)

The elder sister of Taciana Juškievič. Studied at the Smarhoń secondary school. In autumn 1949 joined the pupils' anticommunist underground organization. Took active part in leaflets' distribution. Was arrested in February 1950, was sentenced the same summer to the 25 years' imprisonment in concentration camps. Served the sentence in Transbaikalia, at logging sites and other works. Was released in

autumn 1954 and returned to Smarhoń. The local authorities gave her no chance to find work for a long time. Died being knocked down by the car in the street.

Juškievič (Bučko) Taciana (1934, Smarhoń; lives in Vilnia)

The younger sister of Tamara Juškievič. Studied at the Smarhoń secondary school. In autumn 1949 took part in anticommunist leaflets' distribution. Was arrested in February 1950, was sentenced the same summer. Being underage got 10 years of imprisonment in children working camps. Served the sentence in Lvov and Harkov, worked in sewing shops. Was released in February 1957, got married and moved to the husband to Vilnia.

The members of the underground movement and their close relatives claim that some of the members of the Miadziel organization were not discovered by the investigating authorities and stayed free – Iryna Paŭliučonak from Juškavičy, Ivan Hračanik from Unuki, Branislaŭ Pisarčyk from Piarehradździe, “young cook” from Miadziel.

It is important to note that the anticommunist movement of the Miadziel and Smarhoń youth was not an extraordinary case in the political life of the Miadziel region of that time. In 1950, the year of the Raścislaŭ Lapicki's organization case, the regional court tried 30 political cases, and in 1951 – about 40.

Moreover, it is to be remembered that the most serious cases were tried not by the regional court, but (as it happened with the Miadziel-Smarhoń underground) by the Military tribunal of the Belarusian military district. Therefore only in two years there were more than 70 political cases tried in the Maladziečna region. And at that time there were 11 more regions – Miensk, Horadnia, Bieraście, Baranavičy, Polacak, Viciebsk, Mahilieu, Homiel, Babrujsk, Palieśsie, Pinsk. Even if the anticommunist resistance was weaker in the eastern regions, however on the whole during the 1950-1951 it comes out more than five hundred political trials. And what if we count all the post-war years of the Soviet Belarus?!

Асноўная літаратура і крыніцы

Антысавецкія рухі ў Беларусі. 1944–1956: Даведнік. – Менск: Архіў найноўшай гісторыі, 1999.

Валахановіч І.А. *Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг.* – Мн.: БГУ, 2002.

Гарт: З успамінаў пра Саюз беларускіх патрыётаў. – Менск: Архіў найноўшай гісторыі, 1997. С. 143–146.

Казлоўскі Міхась. *Галасы разбуджаных птушак.* – Мінск, 2006.

Лапіцкая Вольга (Алёна). *З успамінаў* // Беларуская маладзёжная. № 13 (121), 10 студзеня 1997 г.

Струменскі С. *Страты Беларусі або доля беларускага народа.* – Менск, 2005.

Уласава Ж. *Прабачце, спадары пенсіянеры ...* // Наша доля, жнівень 1992 г.

Фурс (Умпіровіч) Аляксандра. *З успамінаў* // Беларуская маладзёжная. № 13 (121), 10 студзеня 1997 г.

Чарняўскі М. *Расціслаў Лапіцкі — з кагорты невядомых герояў* // Беларуская маладзёжная. 1997, № 1.

Чарняўскі М. *Да гісторыі мядзельска-смаргонскага вучнёўскага падполля / Палітычныя рэпрэсіі на Беларусі ў XX стагоддзі: Матэр. навук.-практ. канферэнцыі (Мінск, 27–28 лютага 1998 г.).* – Мн., 1998.

Чарняўскі М. *Хто такі Расціслаў Лапіцкі?* // 150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі. – Вільня: Наша Будучыня, 2002. С. 213–214.

Янушкевіч Ю. *Без віны вінаваты* // Светлы шлях (Смаргонь). № 78, 79. 15, 18 кастрычніка 1997 г.

Маладзечанскі рэгіянальны архіў. Фонд Р–185, вопіс 3.

Wołkowicz W. *Leśne ścieżki.* – Opole, 1996.

Імяны паказальнік

- Абумаў Аляксандр
 Аввакумова 35
 Аврейцевіч І.А. 120
 Ажухоўскія 38
 Андерс 114, 120-123
 Антонович 120
 Асаевіч Волось 76, 77
 Асановіч Тафіля 55
 Асановіч Хасан 55
 Асановічы 46
 Ахрамовіч Анна, *гл.* Ахрамовіч Ганна
 Ахрамовіч Аўгустин, *гл.* Ахрамовіч
 Аўгусцін
 Ахрамовіч Аўгусцін 9, 12, 22
 Ахрамовіч Валодзя 22, 24, 29, 105
 Ахрамовіч Віктар 22
 Ахрамовіч (Максімовіч) Ганна 9, 12, 22
 Ахрамовіч Зенон *гл.* Ахрамовіч Зянон
 Ахрамовіч Зянон (Знак) 9, 11, 12-13,
 22, 31, 32, 43, 92, 100
 Ахрамовіч Міша 22, 29
 Ахрамовіч Сяргей 24
 Ахрамовіч Тамара 22
 Ахрамовіч Франак 22
 Ахрамовіч Юлік 22
 Ахрамовіч Янак 22, 24
 Ахрамовічы 8
 Ахрэм 98
 Ашукоўская Валянціна 37
 Ашукоўская (Галумян) Часлава (Чэся)
 10, 11, 13, 32, 35-38, 95
 Ашукоўскі Браніслаў 37, 80, 145
 Ашукоўскі Эдуард 37
 Ашукоўскія 80
 Багдановічы 80
 Байкачова (Копач) Тацяна 11, 38
 Баранская Марія 121
 Барташэвіч (Абумава) Марыя (Марыся)
 10, 13, 32, 33, 35-37, 43, 81, 95, 96, 100
 Барташэвічы 81
 Бартошэвіч Марія, *гл.* Барташэвіч
 Марыя
 Бацяна 38, 55
 Бегишев 112
 Белинский, *гл.* Бялінскі
 Блізньок Восіп (Юзік) 9, 13, 95, 103
 Блізньок Юзік, *гл.* Блізньок Восіп
 Богушы 52
 Борисевич Елена 113
 Брацук Аркадзій 114
 Бублович Віктор 121
 Бумажков А.П. 119
 Бялінскі 35, 123
 Бяліцкая (Камарніцкая) Таіса 38
 Вагід 27
 Варанец Міхась 65
 Васільев 31
 Ватаева Тамара 40
 Верамей Іван 91
 “Вільк”, *гл.* Кжыжаноўскі
 Волах 79
 Гайдукевич И.Д. 120
 Галка, вайт 66
 Ганка, дачка Леакадзіі 101
 Георгберыдзэ 40, 79
 Гіль Зося 59
 Гіндзін 112, 123
 Гиндин, *гл.* Гіндзін
 Грачанік 21, 58, 59, 63, 64
 Гринкевич Феофила 115-116
 Дамброўскі Юзаф 100
 “Дарота”, *гл.* Цыбоўская Леакадзія
 Дастаеўскі 41
 Дзвіль Вікторыя 119
 Дзяргач Іван (Ясь, Ян) 41
 Дзяргач Софія 11
 Дзяруга Валя 41
 Дикович Іван 120-121

- Дикович Семен 121
 Дучинські 76
 Жабінські 100, 103
 Жабінськія 72
 Жалубоўскі 54
 Жамойдин Иосиф 122-123
 Жукоўскі 55
 Журавков 112
 Жыркоў 79
 Забалоцін 39
 Зинько И.Ф. 120
 Злотников 35, 36
 Зырын 44
 Зьвяруга 58, 67
 Зьвяругі (Зьвяружкі) 58, 67
 Зьвяружка, гл. Зьвяруга
 Іваноўскі Канстанцін (Косьця, Кастусь)
 10, 14, 24-27, 42, 43, 64, 80, 83, 95
 Игнатович Н.И. 90
 Казаков 31
 Казлоў В.М. 118
 Кайрыше Броня 96
 Каласоўская Марыя 76
 Календа 87
 Кармановіч 41
 Карней Аляксандра 45
 Карней Анатоль (Толік) 9, 11, 14, 43,
 44, 65, 95
 Карней Андрэй 11
 Карней Мартын 43
 Каспарэўская (Саладоўнікава) Лідзія
 (Ліда, Лёдзя, Ліля) 46, 50
 Каспарэўская Любоў (Люба) 49
 Каспарэўскі Часлаў (Чэх, Чэсь) 11, 42,
 49-53
 Каспарэўскія 36
 Касьцюкевіч 66
 Касяк 91
 Качэрга Вайцех 66, 107, 108
 Качэрга (Мелец) Вераніка 66, 77
 Качэрга Гелена 60, 81
 Качэрга Марыя 77
 Качэрга Часлаў 60
 Качэрга Юзаф (Юзік) 7, 10, 14-15, 16, 38,
 57, 66-69, 105-108
 Качэрга Юзаф, брат дзеда 66
 Квасноў 103
 Квятковская Екатерина 121
 Кжыжаноўскі ("Вільк") 92
 Клімантовіч 54
 Климашевская Надежда 114-115
 Кміціц 57
 Козел-Паклеўскія 60
 Кондратьев В.С. 74
 Конопелько 35, 36
 Коржинов 31
 Корчак 61
 Костюк Станислав 119-120
 Коўш Пеця 85
 "Круглюта", гл. Чарняўскі Іван
 Крыгин В.Ф. 91
 Крынберг 37
 Кукарин 35, 36, 123
 Кукарын, гл. Кукарин
 Кукель Викентий 122
 Кукель Марія 121
 Кульчынскі Франц 88
 Кундзель-Пяткевічы 57
 Кундра Альфон 58-60
 Кухарэнка С.Л. 118
 Лапіцкая Вольга (Воля) 40, 48, 72, 100
 Лапіцкая Вікторыя 74
 Лапіцкая (Жабінская) Настасья
 (Наста, Настачка) 47, 50, 68, 72, 74,
 81, 98, 100, 103
 Лапіцкая Рэгіна 72
 Лапіцкая Сьвятлана 72
 Лапіцкая Ядвіга 72
 Лапіцкі Алег 15, 38, 54, 72, 74, 101, 103
 Лапіцкі Алег, сын Алега 74
 Лапіцкі Аляксандар 54, 55, 74
 Лапіцкі Вадзім (Уладзіслаў) 72, 74, 101
 Лапіцкі Расьціслаў (Славік, Слаўка) 7-10,
 15-17, 23, 24, 35, 38-40, 42, 44, 46-56,
 59, 61, 63-65, 81, 82, 85-87, 92, 93,
 95, 97, 98, 100, 103-106, 109
 Лапыцька Барыс 70
 Лапыцька Іван 70
 Лапыцька Ліза 70
 Лапыцька Мікалай 70
 Лапыцька (Навой) Надзея 70, 74
 Лапыцька (Лапіцкая) Софія (Зося) 10,
 11, 17, 70, 73, 74, 95, 96, 98, 101, 103,
 109, 110

- Лапыцька Яўген 74
Латыш Анна 121
Лідка, п'янэрважатая 112
Лісіцкі 37
Лопытко Софія, *гл.* Лапыцька Софія
Лопытко Софія, *гл.* Лапыцька Софія
Мазынскі Валер 11
Малофеев Павел 121
Маркевич Юльян 112-113
Маркевічы 48
Мелец Антон 11, 105, 107
Мехавіч 65
Мілька Люцыян 75
Мітько Пётр 117
Мороз 35, 36
Мурашка 93
Мялешка 92
Нафрановіч Валодзя 105
Нафрановіч Генадзь (Генак, Генюсь, Геня) 7, 9, 17, 58-60, 63, 76, 77, 105
Несьцяровіч Аля 78
Несьцяровіч Факунда (Факусь) 7-10, 16, 17-18, 26, 41, 42, 58-60, 65-68, 75-78, 87, 92, 97, 105, 106
Несьцяровіч Юзік 78
Несьцяровіч (Таразевіч) Ядвіга 11, 75
Нямескі 103
Ошуковская Чеслава, *гл.* Ашукоўская Часлава
Паўлючонак Ірына 21, 48, 59
Пахомаў 9, 25, 44, 62, 63, 79, 86, 94, 96, 97, 100, 109
Пашкевіч Галіна (Гелена, Гэлена) 81
Пашкевіч Гелена (Гэлена), *гл.* Пашкевіч Галіна
Пашкевіч Зьбігнеў (Збышак) 10, 11, 18-19, 43, 79
Пашкевіч ("Рамбальскі") 18
Пісарчык Браніслаў 21, 59
Полякевич Мария 121
Потаненко 123
Предко Эдуард 116
Пригорский В.С. 119
Пякарскі 91
Пяркоўская Манька 58
Пятровіч 70
Пятроў 103
"Рамбальскі", *гл.* Пашкевіч
Роўда Іван 61
Рукевич К.К. 119
Русаківіч Аляксей (Алёша) 82
Русаківіч Васіліна 81
Салагуб Сыцяпан 82, 117, 118
Саракалетаў 88
Свистуненко 123
Селеменев В.Д. 32
Сенька Сьвятаслаў 66
Сідаровіч 57
Смолін 39, 55
Соболев 32
Соловьев 112
Сологуб Степан *гл.* Салагуб Сыцяпан
Сося, жыхарка Мядзела 61
Сталін (Юзаф) 8, 10, 19, 28, 30, 34, 42, 43, 45, 65, 69, 71, 80, 84, 87, 88, 97, 99, 101, 103, 110
Шашкевіч Алена 83
Шашкевіч (Прышчэпава) Аляксандра 11, 83
Шашкевіч Эдуард (Эдзік) 10, 19, 24-27, 43, 64, 79, 80, 83, 95
Шашкевіч Юрка 83
Шепанченко 123
Суздальцев 31
Сьпірыдовіч 86
Таразевіч Ядвіга, *гл.* Несьцяровіч Ядвіга
Тарасенко 123
Тарнавскі Г.С. 89
Тарушка 123
Трачинская Мария 121
Трунин, *гл.* Трунін
Трунін 36, 112, 123
Тункевіч 54
Тышкевіч Надзя 98
Усьціновіч Тарэза 83
Ушынская Галіна 40
Фярага 41, 48
Хацілоўскі Тадэвуш 10, 11, 19, 37, 84, 85, 89-91
Хотилковский Тадеуш, *гл.* Хацілоўскі Тадэвуш

Цибовская Леокадия, *гл.* Цыбоўская
Леакадзія
Цыбоўская (Дамброўская) Леакадзія
(Лёня, Лёля) 10, 11, 20, 24, 65, 91, 102
Цыбоўская (Пятрова) Ядвіга (Ядзя) 11,
95, 102
Цыбоўскі Часлаў (Чэсік, Чэська) 10, 16,
20, 23, 24, 44, 65, 91, 93, 102
Цыбоўскія 9, 23, 40
Цыкуноў 94
Чарняўская 39
Чарняўскі Васіль 81
Чарняўскі Іван (“Круглота”) 81, 82
Чарняўскі Максім 11
Шаблыко И.Ф. 120
Шабовіч 106
Шабовіч Віктар 105
Шавела Эдзік 87
Шамэчка 46
Шарэйка 66
Шастаковіч 203
Шеховцев 32
Шкляраў 111
Шоць Віктар 11

Шпаковский В.В. 119
Шыдлоўская Ніна 11
Юзаф, *гл.* Сталін
Юшкевіч Вольга 108, 111
Юшкевіч Рычард 84
Юшкевіч (Буцько) Тамара 10, 17, 20-21,
24, 37, 44, 70, 84, 93, 95, 98, 100,
108, 109, 111
Юшкевіч Тацяна 10, 21, 24, 41, 65, 84,
95, 97, 98, 108
Юшкевічы 84
Яцевич Вера 118
Яцевич Яков 118
Яцэвіч Е.Я. 118
Łapicka Anastazia, *гл.* Лапіцкая
Настасься
Łapicka Wiktoria, *гл.* Лапіцкая Вікторыя
Łapicka Zofia, *гл.* Лапіцкая Софія
Łapicki Aleksandr, *гл.* Лапіцкі
Аляксандар
Łapicki Oleg, *гл.* Лапіцкі Алег
Łapicki Władysław, *гл.* Лапіцкі Вадзім
Łoryśko Eugeniusz, *гл.* Лапыцька Яўген
Łoryśko Nadzieja, *гл.* Лапыцька Надзея

Геаграфічны паказальнік

- Абай (Чурубай-Нура) 74
 Абакан 71, 87, 88
 Авечкі, вёска 25, 93
 Акцюбінск 84
 Алтайский край 120
 Альбярцін, пасёлак 66
 Алянец, вёска 17, 70, 73, 74
 Америка, *гл.* Амэрыка
 Амэрыка 30, 36, 85, 107, 115, 121
 Англія 35, 113-115, 121, 123
 Андрейки, вёска 114
 Архангельская вобласць 80
 Асіповічы 45
 Аўгустоў 72
 Аўстралія 72
 Афрыка 121
 Ахрэмаўцы, вёска 12, 22, 31
 Ашмяна, *гл.* Ашмяны
 Ашмяны (Ашмяна) 106, 112
 Бабруйск 12, 21, 26, 30
 Баклаі, вёска 65
 Баляславец Шлёнскі 17, 78
 Баранцы, вёска 116
 Баярскі лес 76
 Беласток 78
 Браслаўшчына 22
 Будслаў 57, 66
 Бяроза 103
 Валожын 98
 Варкута 18, 42, 45, 77, 78, 100
 Варшава 101
 Віленшчына 7, 15, 92
 Вільня 3, 15, 21-23, 37, 39, 70, 93, 111
 Віцебск 13, 21, 75
 Віцебшчына 88
 Вішнева, мястэчка 37
 Войневічы, вёска 81
 Вологда 116
 Ворша 26, 80, 87, 98, 105
 Врацлавак 78
 Выдраньнік, урочышча 57
 Вялейка 9, 14-18, 22, 25, 26, 41, 43, 44,
 52, 62, 66, 67, 69, 77, 82, 85, 87, 95,
 98, 104, 105, 107, 109, 110
 Вяляля, рака 91, 93, 102
 Галінова, *гл.* Галянова
 Галянова 25, 26, 62, 64, 68, 79, 82, 86, 94,
 96, 104, 109
 Гарыдзеняты, вёска 23, 29
 ГДР, *гл.* Германія
 Гейстуны, вёска 119
 Германія 38, 72, 78, 84, 87, 107, 120
 Гіжышка 17, 72, 101
 Гомель 21, 37
 Горадня 22, 27, 100
 Горкі, горад 65
 Гричилянны, вёска 119
 Дзяржонеў 20
 Дрэгі, вёска 14, 19, 24, 43, 83
 Жодзішкі, мястэчка 29
 Забайкалье 21, 111
 Забалаць, *гл.* Забалацьце
 Забалацьце (Забалаць), вёска 44, 45, 95
 Забалацьце, урочышча 54
 Залесьсе, вёска 70
 Занарач, вёска 46
 Зані, вёска 78
 Застенкі, вёска 122
 Заходняя Беларусь 6, 15
 Заходняя Украіна 98
 Змеиногорск 120
 Ілья, мястэчка 115
 Іран 121
 Іркуцкая вобласць 20, 71, 101
 Італія 123
 Іўдзель 43, 83

- Кабыльнік, гл. Нарач
 Казахстан 6, 10, 14, 17, 19, 20, 72, 74,
 88, 101, 103
 Казяняты, вёска 29
 Караганда 44, 45, 65, 69, 105
 Карагандзінская вобл. 105
 Карлаг 14
 Касута, вёска 15
 Катавіцы 37
 Качаргі, вёска 14, 16, 60, 61, 64, 66, 67,
 77, 82, 106-108
 Кемераўская вобласць 45, 71
 Клайпеда 93
 Княгінін, вёска 76
 Комі 13, 80
 Котлас 80
 Крапіўна, вёска (Мядзельскі р-н) 60
 Крапіўна, вёска (Смаргонскі р-н) 18,
 43, 79
 Крулеўшчына, вёска 41
 Крывічы, мястэчка 66
 Крэва, мястэчка 43
 Кукавіца, урочышча 54
 Кулікі, вёска 68
 Кунцаўшчына, вёска 13, 35
 Кунцэвщина, гл. Кунцаўшчына
 Кусеўшчына, вёска 54
 Латвія 29, 69
 Латгалія 72
 Лебедзева, мястэчка 100
 Ленінград 83, 84, 102, 103
 Летува 10, 23, 91
 Ліда 98
 Лідзбарк 29, 30
 Львоў 110
 Магдуліна, засьценак 75
 Майзас, рака 88
 Маладзечна (Маладэчна, Маладзечына)
 9, 12, 14, 16-18, 25, 26, 33, 37, 38, 40,
 43, 44, 59, 68, 70, 72, 77, 78, 81, 86,
 94-96, 98, 100, 101, 104, 107, 115
 Маладзечына, гл. Маладзечна
 Маладэчна, гл. Маладзечна
 Мардовія 45
 Марково, мястэчка 117
 Масква 28, 29, 43, 65, 100, 110, 111
 Менск 7, 18, 21, 26, 28, 30, 38, 40, 42,
 45, 48, 50, 76, 77, 87, 92, 98, 101,
 103, 107, 108
 Мікасец (Мікасецка), вёска 7, 15, 16,
 54, 56, 59, 60, 77, 81, 82, 106
 Мікасецка, гл. Мікасец
 Мільча, мястэчка 54-56
 Михневичи, гл. Міхневічы
 Міхневічы, вёска 82, 117, 118
 Міцкавічы, вёска 14, 23, 44, 45
 Мотыки, вёска 119
 Мыскі, урочышча 45
 Мядзел (Мядзіла) 7, 9, 11, 14-18, 21, 50,
 51, 53, 56, 57, 58-61, 63, 64, 67, 68,
 78, 82, 93, 105, 106
 Мядзельшчына 9, 15-18, 59-61, 63, 64,
 78, 82, 93, 107
 Мядзіла, гл. Мядзел
 Мядзіла, возера 58
 Мястра, возера 61
 Наваградак 43
 Новасібірск 47
 Наватроіцк (Сталінск) 87
 Нарашкі край 8
 Нарач (Кабыльнік), вёска 7, 9, 15, 16, 39,
 42, 48, 49, 53, 54-56, 58, 61, 69, 75,
 81, 93, 95,
 Нарач, возера 58
 Нарач, пасёлак 69
 Новая Деревня, вёска 112
 Нястанішкі, вёска 102
 Оленец, гл. Алянец
 Ошмяны, гл. Ашмяны
 Падкачэргі, засьценак 58, 67
 Пакроўскі, саўгас 88
 Паставы 41, 54, 56
 Паўднёвая Таліца 26, 27
 Петраград, гл. Пецярбург
 Пецярбург (Петраград) 22
 Пожарцы, вёска 69
 Польша, гл. Польшча
 Польшч, гл. Польшча
 Польшча (Польшч) 10, 12-15, 17, 18,
 20, 22-24, 29, 30, 37, 41, 66, 69, 72,
 78, 83, 84, 100, 101, 103, 107, 108,
 113, 116

- Поцьма 101
 Пруднікі, вёска 76, 105, 106
 Пярэградзьдзе, вёска 21, 59
 Расея 10, 13, 22, 54
 Расла, вёска 29
 Расохі, вёска 75, 76
 Рузаеўка 65
 Рэчкі, вёска 54
 Савецкая Расея, *гл.* Расея
 Савецкі Саюз, *гл.* СССР
 Салікамская тайга 33
 Сваткі, вёска 61
 Селец, вёска 114, 115
 Сібір 6, 10, 17, 19, 51, 57, 66, 75, 76, 94,
 98-100
 Сімбірск 70
 Слонім 66
 Слупск 30
 Смаленск 65
 Смаргоншчына 12, 13, 65, 83
 Смурго́нь (Смурго́нь) 8, 12-14, 16-25,
 28, 29, 32, 35, 37, 38, 40-42, 44, 45,
 47, 50, 61, 64, 65, 70-73, 79, 80, 82-85,
 88-93, 99, 100, 102, 103, 105, 111
 Сморго́нь, *гл.* Смарго́нь
 Смурго́нь, *гл.* Смарго́нь
 Советский Союз, *гл.* СССР
 Со́лы, вёска 19, 42, 80, 83, 96
 Сопат 20, 101
 Соргаўцы, вёска 20, 102
 СССР (Савецкі Саюз) 6, 10, 18, 31, 35,
 36, 45, 56, 66, 71, 73, 74, 89, 91,
 102, 113-117, 120-122, 125
 Ста́лінград 87
 Ста́лінск, *гл.* Нава́троіцк
 Старая Вялейка 22, 110
 Старінкі, вёска 113
 Старое Мядзіла 57, 60
 Сьві́р, мястэчка 51
 Сьвярдлоўск 13, 37, 43
 Сьвярдлоўская вобласць 14, 19, 83
 Сырмеж, возера 55
 Сырмеж, рака 55
 Тайшэт 71, 88, 100
 Таліца 27
 Том, рака 87, 88
 Топар 74
 Туапсэ 13, 35, 38
 Тэ́міртаў 14, 105
 Уганда 121
 Узболоть, вёска 122, 123
 Укро́пінка, вёска 25
 Уну́кі, вёска 58, 59
 Урал 33
 Францыя 59
 Ха́бараўскі край 12, 30
 Ха́ркаў 110, 111
 Хаўсты, вёска 23
 Чараўкі, вёска 75
 Чарняты, вёска 8, 12, 22-24, 29-31, 92
 Чашнікі 88
 Черемушнікі, вёска 120, 121
 Чэ́хаславакія 42
 Шама́това, вёска 13
 Ша́ркаўшчына 13, 35
 Ша́рковшчына, *гл.* Ша́ркаўшчына
 Шчэ́цін 14, 60
 Шы́кавіцкі лес 67
 Шы́мкі, вёска 57
 Э́льблэ́нг 12, 30
 Эўропа 5
 Юра́цішкі, мястэчка 87, 99
 Ю́шкавічы, вёска 9, 16, 17, 21, 41, 59,
 60, 67, 75-77, 105, 106
 Czurubaj-Nura, *гл.* Абай
 Тораг, *гл.* Топар

З Ъ М Е С Т

Уступ	5
Біяграфіі	12
Успаміны і дакументы	22
<i>Ахрамовіч Зянон. Улёткі вырашылі друкаваць на хутары</i>	22
<i>Ашукоўская (Галумян) Часлава. Мы выжылі, бо з намі быў Бог</i> ..	32
<i>Ашукоўская Валянціна. За тое, што ведалі, але не данеслі</i>	37
<i>Байкачова (Копач) Тацяна. Вельмі здольны быў</i>	38
<i>Бяліцкая (Камарніцкая) Таіса. Прыйшлі і забралі нашага Славіка...</i>	38
<i>Ватаева Тамара. Горад быў засыпаны ўлёткамі</i>	40
<i>Дзяргач Іван. Жвавы, энэргічны... Як агонь!</i>	41
<i>Іваноўскі Канстанцін. На судзе трымаўся па-геройску</i>	42
<i>Карней Анатоль. За свае погляды атрымаў напоўніцу</i>	43
<i>Каспарэўская (Саладоўнікава) Лідзія. Гэта была мая таямніца</i>	46
<i>Каспарэўская Любоў. Хрыста больш ня мучылі, як яго...</i>	49
<i>Каспарэўскі Часлаў. Мы адзін аднаго дапаўнялі</i>	53
<i>Качэрга Юзаф. На змаганьне я ішоў сьведама</i>	57
<i>Качэрга (Мелец) Вераніка. Цэлую ноч шапталіся на кухні...</i>	66
<i>Лапыцька (Лапіцкая) Софія. Абрэзкі для ўсіх прывёз зь Вільні</i> ...	70
<i>Мілька Люцыян. Бог абдарыў яго ўсім</i>	75
<i>Несьцяровіч (Таразевіч) Ядвіга. "Ці першымі ў калгас, ці высылаем у Сібір"</i>	75
<i>Пашкевіч Зьбігнеў. "Перажыў польскую ўладу, нямецкую, і камуністаў перажыву!"</i>	79
<i>Русаковіч Васіліна. Вялікім розумам валодаў</i>	81
<i>Салагуб Сыяпан. Усе былі з завязанымі вачыма</i>	82
<i>Сташкевіч (Прышчэпава) Аляксандра. "Гэтую ўладу я бачыў зь сярэдзіны"</i>	83
<i>Хацілоўскі Тадэвуш. Як абвяшчалі прысуд, ня ўстаў</i>	84
<i>Цыбоўская (Дамброўская) Леакадзія. Што мы перажылі, такога сьвет ня бачыў</i>	91
<i>Цыбоўская (Пятрова) Ядвіга. І заўсёды ягоная праўда была</i>	102
<i>Шабовіч Віктар, Мелец Антон. Гэта быў такі чалавек!</i>	105
<i>Юшкевіч (Буцько) Тацяна. Было гэта перад Днём канстытуцыі</i> ..	108

З судовых справаў Маладзечанскага абласнога суду за 1949–1950 гг. .	112
Артыкулы Крымінальнага кодэксу БССР 1928 г., на падставе якіх былі асуджаныя ўдзельнікі мядзельска-смаргонскага падзем'я	124
The Miadziel-Smarhoń anticommunist underground (1948–1950)	127
Biographies	134
Асноўная літаратура і крыніцы	144
Імяны паказальнік	145
Геаграфічны паказальнік	149

Навукова-папулярнае выданьне

**“Ня бойцеся ахвяраў
і пакут!”**

Дакумэнты і матэрыялы
пра дзейнасьць мядзельска-смаргонскага
антыкамуністычнага падзем'я
(1948-1950 гг.)

Укладальнік
Міхась Чарняўскі

Рэдактар
Алесь Храмцэвіч

Карэктар
Марыя Журавель

Мастацкае афармленне вокладкі
Віталь Еўдакімаў

Макетаваньне
Наталя Дайнека

Падпісана ў друк 30.10.06. Фармат 60 x 90^{1/16}. Папера афсэтная. Гарнітура Times New Roman.
Афсэтны друк. Ум. друк. арк. 10,75. Наклад 200 асобнікаў. Замова № 371.
Друкарня "Karčan", Žalgirio 96/2. 2645 Vilnius, Lithuania.

Documents and materials
about the work
of the Miadziel-Smarhoń
anticommunist underground
(1948-1950)

**“DO NOT BE AFRAID
OF SACRIFICES
AND SUFFERINGS!”**

DO NOT BE AFRID OF SACRIFICES AND SUFFERINGS! "HAS BORN MANY THAKS!"